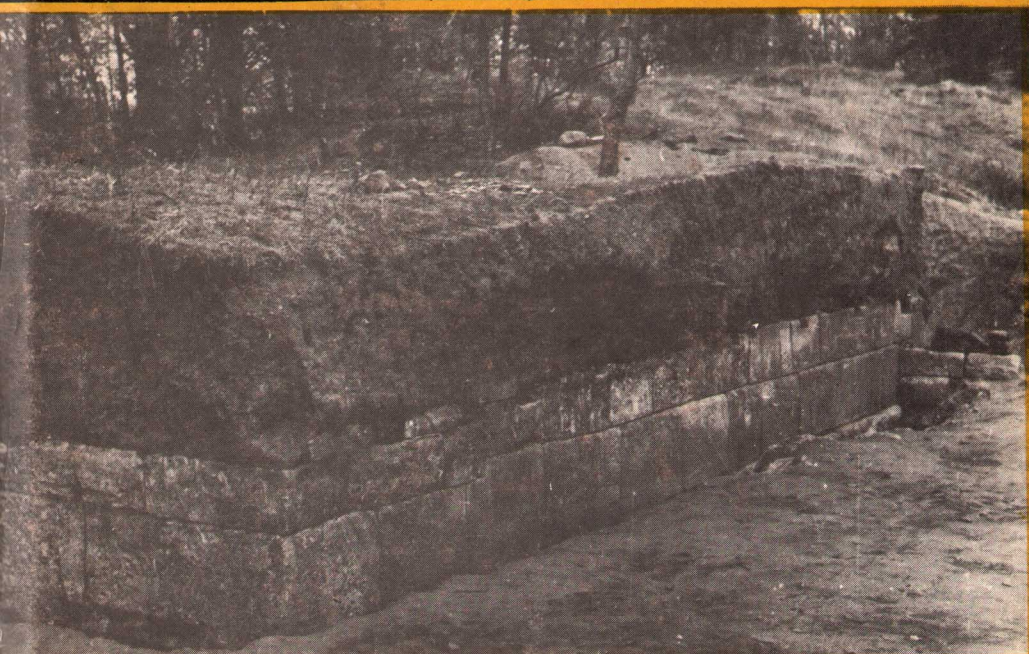

Nicolae Lupu

TILIȘCA

AȘEZĂRILE ARHEOLOGICE
DE PE CĂTĂNAȘ

**EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ
ȘI ENCICLOPEDICĂ**

Nicolae Lupu

TILIȘCA
Așezările arheologice de pe Cățanaș

NICOLAE LUPU

TILIȘCA

Așezările arheologice de pe Cățanaș

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1989

Supracoperta și coperta de
TUDOR JEBELEANU

ISBN 973-29-0023-7

CUPRINS

Prefață	7
Abrevieri	9
I Introducere	11
II Săpături arheologice	18
A. Stratigrafia așezării	18
B. Sistemul de fortificații	19
C. Săpăturile de pe platoul superior și de pe terase	27
D. Mormintele din „Progadia Veche“	33
III Locuințe, ateliere, gropi	36
A. Faza hallstattiană	36
B. Faza Latène	38
IV Materialul arheologic	57
A. Orizontul hallstattian	57
B. Orizontul Latène	61
C. Materiale arheologice în complexe închise	85
V Considerații numismatice	86
VI Încadrarea cronologică și culturală	95
VII Concluzii	103
Indice	143
Summary	148

PREFAȚA

Descoperirile arheologice de pe dealul Cățanaș (comuna Tilișca, jud. Sibiu) au constituit cu aproape trei decenii în urmă o surpriză îmbucurătoare. De atunci și pînă la apariția acestei lucrări, o serie de articole și de studii, sau numeroase alte referiri, au pus în circulație diferite aspecte legate de viața și de activitatea celor ce au populat această zonă, începînd cu finele mileniului II î.e.n. și pînă în pragul cuceririi romane a Daciei. Avem în vedere, desigur, și hiatusul de locuire dintre Hallstattul mijlociu și prima fază de locuire Latène, care comportă aproximativ trei secole. Dar achizițiile științifice pe care ni le-au oferit cercetările de pe Cățanaș nu se reduc numai la elucidarea stărilor de lucruri din acest punct. Ele au dus, în mai multe privințe, la cunoașterea unor aspecte legate de evoluția generală a poporului dac. Ar fi pe deplin concludent dacă am menționa și numai piesele atelierului monetar, care au trezit un viu interes în lumea științifică din țară și de peste hotare.

Articolele și mențiunile apărute pînă acum se referă în deosebi la locuirea dacică din acest loc. Trebuie avute însă în vedere și locuirile din prima vîrstă a fierului care au fost puse în evidență pe dealul Cățanaș, căci numai în acest fel putem dobîndi o imagine de ansamblu asupra modului de viață al celor ce au trăit și creat în acest loc.

În literatura de specialitate, existența așezării este menționată încă în secolul trecut (Vezi I. Glodariu, în ActaMN, XIV, 1977, p. 99, nota 31). Ea a fost reperată de autorul acestei lucrări, în colaborare cu Iuliu Paul și Nicolae Nistor, conduși la fața locului de ing. I. Floașiu, originar din satul Galeș. Gh. Ruga, profesor pe atunci în Tilișca, aflînd de la noi de existența ei, a fost primul care a executat un sondaj în așezare. De asemenea el a reperat și pietrele dacice din construcțiile actuale din Tilișca.

Interesul pe care l-a suscitât cercetarea arheologică din acest punct a fost și este justificat de marea bogăție a așezărilor. Varietatea formelor ceramice, numărul mare de vase, mulțimea pieselor de metal (în special de fier) situează această locuire pe unul din cele mai importante locuri în ierarhia descoperirilor arheologice din epoca dacică a țării noastre.

Sînt convins că punerea în circulație științifică a aspectelor istorico-arheologice pe care le-a oferit cercetarea așezărilor de pe Cățanaș va contribui la o cunoaștere și mai temeinică a luptei și vieții dacilor de odinioară și a strămoșilor lor de la începutul îndepărtat al primei epoci a fierului.

Am arătat, de asemenea, că dealul Cățânaș este situat deopotrivă și pe teritoriul satului Galeș (com. Săliște, jud. Sibiu), astfel încît titlul lucrării nu exprimă exact situația topografică. Am păstrat însă acest titlu pentru că el a devenit cunoscut sub această formă în literatura de specialitate din țară și de peste hotare.

Îmi fac o plăcută îndatorire de a aduce mulțumiri foștilor mei colaboratori de pe șantier: I. Paul, Th. Năgler, M. Stănescu, O. Luca, Fr. Weinrich, V. Terschak, M. Wittstock.

Un gând de recunoștință se îndreaptă spre profesorii M. Petrescu-Dîmbovița și D. Berciu către I. Glodariu, precum și spre regretații profesori acad. E. Condurachi și H. Daicoviciu, care mi-au dat unele sugestii și indicații bibliografice de un prețios ajutor.

N.L.

ABREVIERI

- ArchÉrt = Archaeologiai Ertesítő, Budapest.
- AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
- ActaMN = Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca, 1964 sqq.
- I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, = I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, tom III, București, 1926.
- Apulum = Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, vol. I, 1939—42 sqq.
- ArchKözl = Archaeologiai Közlemények, Cluj.
- AVSL = Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu), 1845 sqq.
- I. H. Crișan, *Ceramica*, = I. H. Crișan, *Ceramica daco-getă cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- I. H. Crișan, *Materiale dacice*, = I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raportului dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966.
- Dacia* = *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, 1925 sqq. N.S. (Nouvelle série) *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, București, 1957 sqq.
- C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, = C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954.
- H. Daicoviciu, *Dacia*, = H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
- O. Floca, *Contribuții*, = O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică*, București, 1956.
- Forrer, *Reallexikon*, = Robert Forrer, *Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer*, Berlin—Stuttgart, f.a.
- FVL = Forschungen zur Volks- und Landeskunde, București, 1959 sqq.
- I. Glodariu, *RelComDac* = I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974.
- I. Glodariu și E. Iaroslavschi, CFD = I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.
- C. Gooss. *Chronik*, = C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt (Sibiu), 1876.
- T. Haevernick, *Die Glasarmringe*, = T. Haevernick, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Mainz, 1962.
- I. Hașeganu, *Mărginenii*, = I. Hașeganu, *Mărginenii în viața economică a Transilvaniei și vechiului regat*, Brașov, 1941.
- K. Horedt, *Mittelatènezeitliche Siedlungen*, = K. Horedt, *Mittelatènezeitliche Siedlungen aus Siebenbürgen, in Studien aus Alteuropa*, Teil II, Böhlau-Verlag, Köln—Graz (1965).
- JNG = Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, Verlag Michael Laßleben Kallmünz-Opt.

- JCC
- Közlemének,
R. Pittioni,
Urgeschichte,
M. Roska, *Rep.*,
SCIV
Studia,
Studii și referate
- Z. Székely, *Așezări*,
- E. Zaharia, *Remarques*,
- = *Jahrbuch der k. und k. Centralcommission f. Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Wien, 1856.
 = *Archaeologiai Közlemének*, Cluj.
 = R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954.
 = M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942.
 = *Studii și cercetări de istorie veche*, București, 1950 sqq.
 = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Cluj.
 = *Studii și referate privind istoria României, Partea I-a*, București, 1954; *Partea a II-a*, București, 1954.
 = Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Brașov, 1966.
 = E. Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transilvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș*, 1958, în *Dacia*, N.S., IX, București, 1965, p. 83 sqq.

I. INTRODUCERE

a. Așezare și condiții geografice

Localitatea Tilișca (jud. Sibiu) este situată la o distanță de 24 km spre vest de Sibiu, pe valea râului Săliștii. Accesul spre această comună se face trecând prin Săliște și prin satul Galeș, cele două localități avînd vetrele unite. Distanța efectivă între Galeș și Tilișca este de abia 200 m. De fapt teritoriul ce le desparte aparține Galeșului, încît aceasta din urmă intră în vatra Tilișcâi. Începînd încă din Săliște, valea se îngustează din ce în ce mai mult rezervînd un spațiu restrîns, flancat de o parte și de alta a râului de dealuri care se înalță uneori cu peste 100 de m față de vetrele acestor localități. Casele locuitorilor se înșiră de-a lungul râului amintit, pe fișii înguste, unele din ele intrînd în coasta dealului, ca în Tilișca, altele urcînd pe „scobiturile“ unor pîraie laterale.

Vatra localității Tilișca se află la o altitudine de 580 m. Centrul așezării se află la confluența râului Lunca cu a pîrîului Tilișcuța, formînd împreună riul Săliștii, la rîndul său afluent al Cîbinului. După ce coboară în direcția SN, trecînd prin hotarul localității Jina, de unde de altfel izvorăște, purtînd denumirea de Pîrîul Negru, riul Lunca își schimbă orientarea cursului în direcția SV—NE pe care în general și-o menține pînă la ieșirea în depresiune, de unde, scurgîndu-se pe la poalele munților se varsă în Cîbin, în apropiere de localitatea Orlat.

Dealul Cățanaș, pe care se află cetatea dacică, deal care se află în imediata vecinătate, face parte dintre ultimele dealuri pericarpatiche care delimitează spre sud, pe de o parte, bazinul superior al Secașului, pe de alta, bazinul Cîbinului.

Trebuie însă să menționăm faptul că perioada de timp în care se înscriu cronologic orizonturile de locuire de pe dealul Cățanaș, și mai ales prima vîrstă a fierului, a fost caracterizată printr-o serie de fluctuații de ordin climatic care au atras după sine și unele transformări ale condițiilor de viață. Cercetările au dovedit că întreaga perioadă climatică anterioară, cea subboreală, a fost supusă unor transformări care reprezentau în sine o înrăutățire a climei față de perioada precedentă de climat atlantic. Pe la mijlocul primei epoci a fierului acest proces de transformare se încheia prin stabilirea unui climat subatlantic. În linii generale acesta corespunde condițiilor climatice actuale, în care depunerile de zăpadă persistă 3—5 luni pe an¹. În subborealul premergător, fagul și bradul au cîștigat mult teren în dauna stejarului, care în acest răstimp a

---

¹ Georg Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit*, Berlin, 1959, vol. I, p. 58 și 59; vezi și D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 143.

dat înapoi, pierzîndu-și preponderența². Ca esențe lemnoase se întîlesc în principal fagul, pinul, stejarul și frasinul, iar la altitudine stăpînește molidul.

Astăzi, frunțile acestor dealuri, văzute dinspre depresiunea Sibiului, depresiune care „începe ca și Țara Oltului, imediat sub munți, printr-o treaptă colinară”³, sînt rar împădurite, iar platourile din spatele lor, care odinioară erau bogat împădurite, sînt pe mari suprafețe nude. Dar cu toate schimbările petrecute, zona la care ne referim rămîne totuși destul de bogată în păduri care încep încă de la poalele dealurilor și alternează „cu finețe și pășuni pînă la altitudinea de 1600 m”⁴. Pe alocuri, unde cu timp în urmă se practicaseră defrișări, au început să apară tușiuri de carpen și mesteacăn.

b. Mediul istorico-arheologic

În împrejurimile așezării, și pe hotarele localităților învecinate, se cunosc numeroase descoperiri arheologice⁵. Dacă epoca premergătoare orizontului hallstattian de la Tilișca este prezentă prin cunoscutele descoperiri de la Ocna Sibiului⁶, prin cele de la Gușterița⁷, cărora li se adaugă urmele de locuire din Sibiu⁸, de la Tilișca—„Cetate”⁹, sau de la Șura Mică¹⁰, prima vîrstă a fierului nu se remarcă decît prin urme sporadice,

² Georg Kossack *ibid.*, p. 58; cf. și Volker Toepfer, *Die Urgeschichte von Halle (Saale)*, în *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther Universität Halle-Würtemberg*, Jahrg. X (1961), p. 765.

³ Vintilă Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 35.

⁴ I. Hașeganu, *Mărginenii*, p. 8—9.

⁵ Ne referim numai la cele ce se înscriu cronologic — în măsura în care au fost datate și fără a fi fost studiate de noi — în prima și cea de a doua vîrstă a fierului.

⁶ Pe hotarul acestei localități a fost identificat încă de mai de mult un cimitir aparținînd culturii Wietenberg. Urne funerare din acest cimitir se păstrează la Muzeul Brukenthal din Sibiu.

⁷ Bibliografia referitoare la piesele datînd din epoca bronzului, descoperite pe hotarul Gușteriței, înglobată azi municipiului Sibiu, este foarte amplă. Ne mulțumim a menționa aici doar unele referiri bibliografice, ca: G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 782; F. Müller, *Die Bronzealterthümer, eine Quelle der älteren siebenbürgischen Geschichte*, în *AVSL*, III (1958) p. 336—337; D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, p. 108; C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1876, în *AVSL*, XIII (1876), p. 495. Pentru marele depozit de bronz vezi din lucrările mai vechi cea a lui I. Reissenberger, *Der neuste archäologische Fund bei Hermannstadt*, în *AVSL*, X (1872), p. 8—37; C. Gooss, *Chronik* (Separatum), p. 25—27; J. Hampel, *Catalog*, p. 152—153; V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 291, 432, 441 și 443, precum și I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. Bericht der röm.-germ. Kommission*, Frankfurt/Main, 1933, p. 133 (nota).

⁸ Cu ocazia unor lucrări de canalizare, au fost descoperite în Sibiu, pe Strada Felinarului, o serie de fragmente ceramice aparținînd culturii Wietenberg, care se păstrează azi în Muzeul Brukenthal (N. Lupu și I. Paul).

⁹ Pe dealul „Cetate”, din apropierea vetei actuale a comunei Tilișca, au fost puse în evidență în special fragmente ceramice aparținînd culturii Wietenberg. Vezi și N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca*, în *Materiale*. VIII, București, 1962, p. 483; cf. și Th. Nägler, *Die mittelalterliche Burg Tilișca nach ihrer archäologischen Erforschung*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 10/1, 1967, p. 77—86.

¹⁰ La Șura Mică se menționează de altfel urmele a 2 așezări din epoca bronzului, una în „Grădina Parohiei”, de tip Wietenberg (V. H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, în „Vorgeschichtliche Forschungen”, Heft 8, Berlin,

dar destul de semnificative, care reușesc să întregască tabloul locuirilor din această zonă, neîntrerupt din punct de vedere cronologic.

În anul 1961, pe hotarul comunei Sadu, jud. Sibiu, lângă casa de adăpost și staul de vite situată în punctul denumit Prislop, a fost descoperit un fragment ceramic aparținând Hallstattului timpuriu¹¹.

Din aceeași perioadă menționăm și binecunoscutul depozit de bronzuri de la Gușterița (Sibiu)¹², care prin dimensiunile lui pledează pentru existența unui atelier de turnătorie, a cărui activitate trebuie pusă în primul rînd pe seama necesităților populației din jur.

Două vîrfuri de lance de fier provin de pe hotarul satului Fîntînele, jud. Sibiu, care par să aparțină mai curînd primei vîrste a fierului¹³.

În orizontul hallstattian al acestei zone, Apoldu de Sus (Apoldu Mare) deține un loc deosebit. Încă din sec. al XVIII-lea, mai precis din 1778, este atestată aici descoperirea unei brățări de aur¹⁴. Tot de aici provine un lanț constituit din mici bare de aur, de dimensiuni și forme inegale¹⁵. De pe hotarul localității Șura Mică au fost recuperate patru flori de bronz, folosite ca ornament, datate deasemenea în prima vîrstă a fierului¹⁶. Din a doua epocă a fierului menționăm mai întîi urmele unei așezări identificată, tot la Șura Mică, în locul denumit Rîpa Resch (Reschgraben)¹⁷. O altă așezare dacică, reperată de noi¹⁸, este cea de la Cătunul Viilor, în apropiere de vatra Sibiului, iar urmele unei alte așezări, de pe hotarul acestui oraș au fost descoperite la Fîntîna Rece¹⁹. Alte vestigii din a doua vîrstă a fierului au fost descoperite pe hotarul comunei Apoldu de Sus²⁰.

La Amnaș, în punctul toponimic Gropile Hoților (Räubergraben), au fost rescuperiți în anul 1880, un număr de 300—350 de denari republicani romani, constituiți într-un tezaur, căruia i-a fost adăugată și o imitație „barbară”²¹. Un alt tezaur a fost scos la lumina zilei în anul 1860,

---

1933, p. 76; cf. și K. Horedt, *Die vorgeschichtliche und römische Abteilung des Baron Brukenthalischen Museums*, în *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, IX—X, 1944, p. 108, iar cealaltă la locul denumit „Rîpa Dealului”.

¹¹ Fragmentul a fost descoperit de dr. Elena Pop de la Centrul de Antropologie din București.

¹² Bibliografia, extrem de bogată, privitoare la acest depozit, dovedește atenția ce i s-a acordat în decursul vremii de cercetători; vezi mai recent M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 95 sqq., cu bibliografia de bază.

¹³ Au fost publicate de V. Pârvan, în *Getica*, București, 1926, p. 512, fig. 354. Pentru aceeași descoperire vezi și M. Roska, *Rep.*, p. 262, nr. 106; cf. idem, *ArchKözl*, IV, 1944, p. 69, nr. 121.

¹⁴ JCC, Wien, 1855, p. 14—15; C. Gooss, *Chronik*, p. 45 s.v. Gross-Pold. Încadrarea piesei în prima vîrstă a fierului este numai ipotetică, deoarece ea n-a fost publicată niciodată și nu-i cunoaștem caracterele morfologice.

¹⁵ Mcc, Wien, 1860, p. 75 și 1862, p. 136, cf. și C. Gooss, *Chronik*, p. 45.

¹⁶ B. Posta, în *Dolgozatok*, VII (1916), p. 1 și urm.

¹⁷ C. Gooss, *Chronik*, p. 109.

¹⁸ De subsemnatul însoțit de Iuliu Paul.

¹⁹ Această descoperire a fost identificată de asemenea de noi. Săpături ulterioare de I. Glodariu și N. Branga.

²⁰ Fragmente ceramice dacice au fost depuse spre păstrare în Muzeul Brukenthal.

²¹ Fr. und H. Müller, *Archäologische Streifzüge. Der Münzfund von Hamlesch aus dem Jahre 1880*, în *AVSL*, XVI, 1881, p. 316—320. 157 de bucăți ar fi intrat în colecțiile Muzeului Brukenthal. Cf. și J. Jung, *Fauna der Provinz Dazien*, Wien, 1878, p. 149.

pe hotarul amintitei comune Apoldu de Sus și consta din 500 de denari republicani romani²². În același an (1860), pe muntele Frumoasa, în apropiere de izvoarele Cibinului, au fost descoperite „multe tetradrahme barbare“, despre care se presupune astăzi că ar fi făcut parte din categoria celor de tip Filip II, regele Macedoniei²³. Din anul 58 î.e.n. datează o monedă descoperită pe Coasta Pătii, în apropiere de comuna Săliște²⁴. În 1974, în apropiere de vatra localității Gura Riului, a fost descoperit un tezaur de tetradrahme de argint emise de insula Thasos, din care au mai putut fi recuperate șapte bucăți, încă inedite. În acest context nu credem a fi lipsit de importanță faptul că V. Pârvan încerca să localizeze tocmai în această zonă, la Miercurea Sibiului (Reussmarkt), localitatea dacică Sacidava, sprijinindu-se pe informațiile Geografului din Ravenna²⁵.

Toate aceste urme conferă zonei caracterele unui teritoriu important din punctul de vedere al prezenței și numărului populației autohtone ce stăpânea plaiurile situate între Oltul transilvan și Valea Sebeșului.

c. Dealul Cățanaș

Dealul Cățanaș se află imediat în dreapta drumului care duce din Galeș spre Tilișca. Încă înainte de a intra în Galeș, respectiv încă din Săliște, Cățanașul apare celui care înaintază pe drum sub forma unui masiv înalt, ascuțit, al cărui vîrf domină întreaga vale. Înspre est se mărginește cu vatra Galeșului, înspre vest cu un alt deal, denumit Cetate, de care este despărțit printr-o puternică șa, ocupată de cimitirul comunei și de gospodăriile unor localnici, iar înspre sud cu vatra comunei Tilișca. În direcția nordică se mărginește cu dealul „Dumbrăghița“, dincolo de care se ridică „Dealul Furcilor“. Prelungirile ultimului merg mai departe spre nord și despart depresiunea Săliștii de depresiunea Secașului.

Înălțimea Cățanașului atinge în partea sa sud-vestică 712 m ridicîndu-se deasupra comunei Tilișca cu peste 100 m (fig. 2). Din acest punct, mergînd mai întii spre nord-est platoul superior al dealului coboară treptat, pe o distanță de cca 230 m, iar apoi, coama sa schimbîndu-și direcția spre est, urcă ușor pe o distanță de alți 200 m. În continuarea acestei direcții, coborîndu-se pe o pantă lungă de cca 110 m, se ajunge într-o curmătură puternică. De aici dealul urcă mai departe spre est alți circa 300 m, atingînd în extremitatea de est 690 m altitudine. Din acest punct se oferă o perspectivă îndepărtată asupra văii Săliștii. Panta estică a dealului coboară apoi treptat spre vatra Galeșului, formînd mai întii o padină, transformată în parte astăzi în livezi de pomi și denumită de localnici „În Zăpodie“.

Partea sudică a Cățanașului este foarte abruptă, iar stîncile care se desprind din ea amenință să se prevale spre vatra Tilișcăi. Cu peste 100 de ani în urmă, locuitorii comunei au plantat-o cu pini. Ei formează astăzi

²² Gooss ne informează (*Chronik*, p. 46) că M. J. Ackner i-a datat între anii 154 și 38 î.e.n.

²³ G. Téglás *OTTE*, XII (1887), p. 190, cf. și K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest, 1939, p. 35, 137, nr. 81. Vezi și M. Roska, *Rep.*, p. 262, nr. 105

²⁴ Nicolae Lupu, *Descoperiri de monede antice în jurul Sibiului*, în *Studii și comunicări*, nr. 14 (Muzeul Brukenthal), Sibiu, 1969, p. 285—286.

²⁵ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 271.

o adevărată pădure. Versantul nord-vestic al Cățânașului este împădurit în mod natural, iar cel nordic este acoperit de o pădure de fag și din loc în loc și de stejar. Spre deosebire de versantul sudic al dealului, cel nordic coboară mai lin, rezervând unele porțiuni mai ospitaliere, care au și fost folosite pentru amplasarea așezărilor.

Așezările de pe Cățânaș aparțin unor orizonturi culturale ale ambelor epoci ale fierului. Fără să anticipăm asupra rezultatelor săpăturilor arheologice, menționăm că locuitorii hallstattieni, ocupând porțiuni mai puține și mai restrânse, nu au intervenit asupra formei terenului, decât cel mult pentru nevoile fiecărei locuințe în parte. În Latène s-au operat amenajări. Astfel s-au construit terase, așezarea fiind împărțită în două incinte: una superioară (platoul de sus — fig. 1) și una inferioară, constituită din terasele amintite. Versantul sudic al Cățânașului fiind foarte abrupt nu avea nevoie de fortificații. Cel vestic și nordic, în schimb, au impus construirea a două valuri de apărare pentru ocrotirea incintelor. Primul, situat mai jos, ocolește întreaga așezare, în timp ce al doilea apără numai platoul superior. Ele se află deci în raport concentric unul față de celălalt.

Accesul pe Cățânaș se poate face, mai ușor, urcând dinspre est, adică dinspre satul Galeș, de unde, traversând padina (În Zăpodie), se ajunge într-o cărare (drum antic) de pe versantul de nord al dealului. Dintr-un anumit punct, drumul antic este ocrotit de un val secundar ce se ramifică din valul inferior al așezării; acestuia din urmă îi este rezervată o deschidere simplă, prin care se ajunge în incintă. Al doilea acces, la fel de ușor, este cel dinspre sud-vest, din vatra comunei Tilișca. Drumul antic de pe acest versant se poate observa și urmări fără greutate, păstrându-și bine forma (fig. 1). Pornind din Tilișca (prin „Hulă“), el urcă spre dreapta, și după ce face o puternică cotitură, din nou spre dreapta, se întoarce brusc la 180 grade, pentru ca după cca 80 m să cotească spre est, îndreptându-se cu ușoare undulații spre incinta cetății. Aici i s-a rezervat încă din antichitate o intrare prin valul exterior. În incintă, acest drum face mai întâi o buclă spre stînga, iar apoi se îndreaptă spre platoul superior, în care pătrunde ajungînd în cea mai joasă și îngustă porțiune a sa.

Cele două centuri de apărare care înconjoară versantul sud-vestic, vestic și nordic, nu sînt paralele între ele. Dimpotrivă, distanța care le desparte variază pe parcurs, în funcție de conformația terenului și de spațiul rezervat incintelor. În funcție de aceeași observație și de faptul că incinta inferioară se extinde mult spre vest, valul inferior este și mult mai lung. Și astfel, în timp ce centura superioară de apărare măsoară aproximativ 730 m, ținîndu-se seamă de toate cotiturile ei, cea exterioară atinge cam 1260 m, reprezentînd un front foarte larg și desigur greu de apărat. Mai adăugăm că valul inferior este amplasat pe toată întinderea lui pe o pantă, care adesea este destul de abruptă. El a fost construit săpîndu-se pămîntul din imediata lui apropiere, rezultînd în acest fel, între corpul valului și interiorul incintei, un șanț. Construit în acest fel, valul avea în mod evident rostul de a crea pe latura sa exterioară o pantă mult mai abruptă decât cea naturală, care de altfel continua să coboare pînă la poalele dealului. Pe unele porțiuni, valul exterior a alunecat. Acesta este cazul pe versantul sud-vestic al dealului, unde pe alocuri abia mai poate fi sesizat. Dimpotrivă, pe versantul vestic și mai apoi pe cel nordic, valul se păstrează foarte bine. Odată cu construirea lui s-a creat

de fapt o singură pantă-obstacol. Această pantă se ridică cu aproximativ 10 m, sau pe alocuri chiar cu mai mult deasupra incintei inferioare, formînd o cădere abruptă care mărginește platoul superior. Deasupra pantei terenul este foarte bine nivelat și oferea apărătorilor un spațiu de manevră și de mișcare de forma unei terase de luptă, care atinge în lățime între 15 și 20 m, sau chiar mai mult. Doar pe porțiunea de sud-vest și pe o distanță de cca 100 m de pe latura de vest a dealului, valul este mai înălțat față de terenul din interior.

Spațiul dintre cele două linii de apărare, acolo unde terenul oferea posibilități evidente, a fost de asemenea amenajat, în terase succesive. Prin construirea acestor terase se obțineau, ca și în alte așezări dacice și mai ales ca în cele din Munții Orăștiei (Faerag, Grădiștea Muncelului etc.), suprafețe orizontale apropiate scopului de a servi ca loc de amplasare a construcțiilor. Ele au suprafețe de mărimi diferite. Nici înălțimea lor, una față de cealaltă, nu este întru totul egală. Această înălțime variază între 1,50 și 3 m, și numai rareori este mai mare. În general, acest lucru este caracteristic în zona de est a așezării, unde panta, înainte de a fi fost terasată, era mai abruptă. În consecință înălțimea de la o terasă la alta este aici mai mare.

Prin acțiunea de terasare a pantelor așezările precedente acestei operații au suferit o distrugere aproape totală. Puținele urme ale nivelurilor anterioare de locuire au mai putut fi surprinse în poziția inițială pe marginea teraselor. Dar, în pămîntul săpat și tras spre botul terasei, pentru ca acestea să i se dea conturul plănuit, au fost descoperite o serie de fragmente ceramice de proveniență atît din prima, cît și din a doua epocă a fierului. Amestecate și fragmentate, aceste materiale arheologice au ajuns în nemijlocit contact cu stratul hallstattian de pe botul teraselor, acolo unde acesta exista. Am observat deja că urmele hallstattiene nu împinzesc toată suprafața locuită în Latène. Cum solul de pădure nu lasă, în general urme evidente între un strat și celălalt, după o vreme atît de îndelungată, delimitarea acestora nu a mai fost posibilă.

d. Materiale arheologice în construcții moderne

Prima periegheză de recunoaștere a așezării arheologice de pe dealul Cățanaș a fost efectuată în primăvara anului 1957²⁶. Cu ocazia acestei periegheze, am fost informați că și în construcțiile moderne ale locuitorilor din Tilișca, s-au descoperit unele pietre de formă paralelipipedică, din calcar, fapt pe care l-am putut constata mai întîi în gospodăria lui Ion Stănese. În anul 1959, la data de 28 august, am efectuat o a doua periegheză²⁷, iar la data de 9 septembrie a aceluiași an au fost începute săpăturile propriu-zise, care în acel an au avut un caracter limitat.

Consemnăm, în cele ce urmează, materialele de construcții de proveniență dacică, descoperite în vatra satului, observate în 1959.

---

²⁶ Cel care ne-a informat despre existența posibilă a unei așezări antice în acest loc a fost ing. Ion Floașiu (Sibiu), originar din satul Galeș. La periegheza din anul 1957, am fost însoțit de ing. Ion Floașiu, de Iuliu Paul și N. Nistor, muzeografi. Au fost văzute de noi o serie din elementele exterioare ale așezării (o parte din terase și din valuri).

²⁷ Gh. Ruga, prof. în Tilișca, ne-a atras atenția asupra unor pietre de construcție la mai mulți locuitori din comună.

1. Casa nr. 249, proprietatea locuitorului Gligor Miclăuș. În peretele pivniței casei, în acel timp în demolare, se aflau aproximativ 15 blocuri de calcar cochilifer. Unul din blocuri măsoară: $0,850 \times 0,340 \times 0,250$ m; la unul din capete, datorită unei ciopliri ulterioare, avea dimensiuni mai mici. Pe una din suprafețe blocul era prevăzut cu o scobitură în formă de coadă de rândunică („babă“). Un alt bloc, așezat peste precedentul, măsoară $0,620 \times 0,290 \times 0,300$ m; „coada de rândunică“ avea o lățime de 0,120 m. Celelalte piese, diferite ca mărime nu au mai putut fi măsurate.

2. Casa cu nr. 236, proprietatea lui Dumitru Banciu. Lângă scara de intrare din curte în casă se afla un bloc cu următoarele dimensiuni: $0,660 \times 0,410 \times 0,185$ m. „Baba“ era scobită pe una din suprafețele lungi.

3. Casa cu nr. 27, proprietatea lui Ion Mihai. Construcția actuală datează numai din 1951. În pereții casei au fost folosite o serie de blocuri de calcar cochilifer, la care, pe suprafețele vizibile în construcție, nu se observau scobituri în formă de coadă de rândunică. În curtea casei mai există bucăți mai mici de piatră de aceeași rocă, cioplite din blocuri mai mari. Proprietarul declară că le-a preluat din vechea construcție, a casei.

4. Casa cu nr. 514, proprietatea lui Dumitru Lalu. În fața casei se află așezat un bloc din piatră de calcar cochilifer, având dimensiunile $0,900 \times 0,620 \times 0,240$ m. Marginile nu sînt drepte și mai prezintă și știrbituri la două colțuri. Se pare că a suferit reciopliri.

În aceeași curte mai existau trei blocuri din rocă analogă, folosite ca scări de acces din curte în casă. Blocul de sus măsoară: $0,800 \times 0,310 \times 0,250$ m; cel de la mijloc: $0,710 \times 0,160 \times 0,350$ m.

Un al patrulea bloc, rupt în două, care se află la ușa de intrare în pivniță a fost adus la Muzeul Brukenthal.

5. Casa cu nr. 38, proprietatea lui Ion Stănese. În fundația casei și mai ales la peretele gîrliciului pivniței, sînt folosite, adesea fragmentate, o mulțime de blocuri dacice de piatră. În curtea casei se mai puteau vedea și alte pietre de calcar cochilifer, sparte, precum și o piesă de piatră dintr-o rocă puțin tare, dar tot calcaroasă, de forma unui disc oval pe care zace (de fapt legată organic) o sferă turtită.

6. Casa cu nr. 37, proprietatea locuitoarei Ana Banciu. Cu ocazia unor săpături efectuate în scopul lărgirii curții și amenajării grădinii, a fost descoperite un bloc paralelipipedic din piatră de calcar cochilifer, care pe una din suprafețele late este mult scobit, obținîndu-se astfel o trecuță. Se pot observa cu ușurință urmele dălții cu care a fost scobit.

7. Casa cu nr. 4, din Galeș, proprietar Pișu Ana. În fața casei sînt expuse, pentru odihnă, două pietre paralelipipedice, una din ele fiind din rocă de calcar cochilifer.

8. Casa cu nr. 15, proprietatea lui Ion Tipuriță. În anul 1959, cînd am văzut-o, mai era încă în roșu. În fundația dinspre stradă sînt folosite trei blocuri paralelipipedice din calcar cochilifer, cu marginile „mîncate“. Nu se observau „babe“, dar acestea ar putea exista pe părțile invizibile ale blocurilor.

9. Casa cu nr. 82, proprietatea lui Dumitru Valase. În fundația de piatră a acestei case de lemn au fost folosite și trei blocuri de calcar cochilifer, cu următoarele dimensiuni: 1) $0,450 \times 0,380 \times 0,250$ m; 2) $0,560 \times 0,180$ m; 3) $0,490 \times 0,360 \times 0,150$ m.

Lista descoperirilor de pietre de construcții dacice din Tilișca și Galeș nu are, desigur, pretenția de a fi completă.

II. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE

Săpăturile arheologice începute în anul 1959 au durat pînă în anul 1965²⁸. Menționăm că în intenția noastră nu a stat ideea unei dezveliri totale, ci de la caz la caz, în funcție de teren, ele au fost practicate fie sub formă unor secțiuni, fie extinzîndu-ne asupra unor suprafețe, dezvoltate la rîndul lor din secțiuni²⁹.

A. STRATIGRAFIA AȘEZĂRII

Datorită amenajărilor la care a fost supusă suprafața locuită a Cățanașului în cea de a doua epocă a fierului, situația stratigrafică se prezintă diferențiat dintr-o parte în alta a așezării. După cum am precizat, pe partea nelocuită a platoului superior stratul vegetal este în general foarte subțire, nedepășind 10—15 cm în grosime. El constă dintr-un pămînt dens și nisipos cu infiltrații vegetale, avînd culoarea cenușie-gălbuie. În diferite alveolări, mai mari sau mai mici, el devine ceva mai gros și dobîndește o nuanță mai închisă. În aceste locuri iarba de la suprafață este mai consistentă. Sub acest strat începe pămîntul viu, stîncos. În schimb în părțile care au fost locuite, stratul vegetal este ceva mai gros, atîngînd pînă la 20 cm și prezintă o culoare cenușie-verzuie cu nuanțe gălbui. În limitele sale au apărut, ici-colo, fragmente ceramice din cea de a doua epocă a fierului, iar uneori chiar fragmente mărunte de chirpic ars în roșu-cărămiziu, adesea cu urme de nuiele. Fragmentele ceramice sînt destul de corodate și sînt de dimensiuni mici.

La baza stratului vegetal se întîlnește nemijlocit stratul de cultură. El se detașează relativ ușor de cel precedent, fiind mult mai închis la culoare, datorită urmelor de cărbune și cenușă, și prezentînd numeroase resturi de cultură materială, în primul rînd de ceramică. Dacă limita sa

---

²⁸ La ele, au participat: E. Chirilă (Cluj), I. Paul, Th. Nägler, V. Terschak, M. Stănescu, angajați ai Muzeului Brukenthal, precum și studenții: Manfred Wittstock, Th. Göllner, M. Stoica, M. Popa, O. Dudău, H. Tonch, D. Popa, D. Popovici, D. Munteanu și V. Pană. Șantierul a fost vizitat de Constantin Daicoviciu împreună cu R. Syme (Oxford), de un grup de arheologi din Cluj (I. I. Russu, K. Horedt, I. H. Crișan, M. Rusu, H. Daicoviciu, I. Mitrofan), de I. Berciu și Al. Popa (Alba-Iulia), de C. S. Nicolăescu-Plopșor, Emilian Popescu (București), de Adrian Florescu și O. Necrasov (Iași). Materialele rezultate din săpături se află în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu.

²⁹ În descrierea săpăturilor urmăm ordinea topografică consemnată în planul general (fig. 1) de la stînga spre dreapta.

superioară este în general dreaptă, cea inferioară prezintă ondulații, lăsând adesea să se observe urme de stâlpi sau de pari, precum și contururi de gropi. Grosimea sa atinge în general între 30 și 40 cm, uneori depășind-o.

Prin acțiunea de terasare a pantelor și crearea unor suprafețe orizontale destinate amplasării construcțiilor, terenul a suferit mari modificări. Transportul de mari cantități de pământ dintr-o parte în alta a dus la dislocarea straturilor de cultură anterioare și la amestecarea materialului arheologic. În anumite situații s-a putut constata că pentru definitivarea unor terase și înălțarea lor a fost adus pământ săpat din masa celui viu, de culoare galben-ruginie, care desparte stratul de cultură al ultimei faze de locuire de cel din fazele anterioare. Grosimea acestui strat intermediar galben-ruginiu, amestecat cu nisip și pietriș, variază de la câțiva centimetri până la o grosime de 75—80 cm.

Stratul interpus nu este observabil decât în anumite părți. În masa pământului dislocat au fost descoperite adesea și materiale arheologice. Pământul dislocat este de cele mai multe ori depus peste straturile de cultură ale locuirilor anterioare hallstattiene și din prima fază de locuire din Latène, care de altfel au fost săpate la rîndul lor și trase spre panta dealului, spre a fi amenajate terasele inferioare. La toate acestea se mai adaugă și pregătirea terenului pentru ridicarea construcțiilor ultimei faze de locuire, ca și gropile din această etapă. Astfel se observă adesea că materiale arheologice și îndeosebi ceramica din prima vîrstă a fierului au apărut în partea superioară a stratului de cultură, ba uneori chiar în stratul vegetal. Acolo unde stratul intermediar lipsește, diferențierea între nivelurile de cultură nu mai poate fi făcută, culoarea pământului fiind aceeași. În acest caz, grosimea stratului de cultură este destul de mare atîngînd pînă la 80 cm.

În sfîrșit, sub urmele de cultură hallstattiene urmează pământul viu, foarte dens, cu bucăți de stîncă nativă, deosebit de greu de dislocat, avînd, precum am menționat, culoare galben-ruginie.

Acestea sînt observațiile de ordin general privind stratigrafia așezării. Mai precizăm că terasele erau ocupate de copaci mari și de tufișuri care prin rădăcinile lor au deranjat stratul de cultură și au îngreunat observațiile. De asemenea, în locurile mai joase s-a depus un strat gros de frunziș, intrat treptat în putrefacție.

Alte observații necesare privind unele aspecte stratigrafice vor mai fi menționate, de la caz la caz, odată cu prezentarea punctelor cercetate.

B. SISTEMUL DE FORTIFICAȚII

a. Valul inferior de apărare

Pentru cunoașterea sistemului de construcție al valului și pentru aprecierea eficienței sale, au fost executate patru secțiuni (nr. 16, 20, 30 și 34). O altă secțiune a fost executată în 1970, în valul care flanca drumul de acces dinspre sat. Aceste secțiuni au fost repartizate astfel încît să ne ofere posibilitatea de a face observații în diverse puncte de pe întinderea valului.

1. *Secțiunea nr. 16* (13,50 m × 1,50 m; profil; fig. 2a) a fost trasată pe porțiunea de NV a incintei. Încă de la suprafața terenului, pământul era destul de dens. O mare porțiune din corpul valului era formată din pământ galben-cafeniu, amestecat cu un nisip mai mare. Urma apoi un pământ de culoare galben-cenușie. Înspre panta exterioară au fost încorporate numeroase pietre de stîncă, de aceeași formație cu stratul nr. 6. Stratul imediat inferior (3) se întinde în lungime aproape 6 m și se prezintă sub forma unei lentile, fiind constituit dintr-un pământ galben-lutos. În el au fost descoperite fragmente ceramice și urme sporadice de cărbune. Au fost recoltate fragmente ceramice hallstattiene (pl. 1/3, 4, 6) și din Latène (pl. 18/1).

2. *Secțiunea nr. 20* (14 × 1 m; profil; fig. 2b) a fost trasată în cotitura de NV a valului. După stratul vegetal apare un pământ galben-cenușiu. Urmează apoi un pământ cam de aceeași culoare, în a cărui compoziție se găsește petriș mărunț și nisip. În masa acestui strat, înspre panta interioară au fost masate pietre de stîncă și de rîu de diferite mărimi. În corpul valului, înspre versantul exterior (nr. 6), se observă o zonă de piatră similară. Sub stratul vegetal, asemenea pietre se întilnesc începînd aproape de sub coamă. În punctul 9 din profil se află o depunere de pământ galben-cafeniu, amestecat cu petriș. La baza valului, pe o porțiune de 4,50 m, se află un strat de pământ negricios, cu cărbune și cenușă, iar înspre marginea acestuia, o vatră bine arsă (4) măsurînd în profil 1,10 m. Imediat sub ea au fost găsite niște lespezi de piatră. Sub acest ultim strat începe pământul stîncos, la început friabil, apoi tot mai compact. Au fost recuperate ustensile de fier (pl. 22/13) și fragmente ceramice din Latène.

3. *Secțiunea nr. 34* (10,70 × 1 m; profil; fig. 2c) a fost trasată pe porțiunea de pe latura nordică. Valul conține mult nisip și pietre mărunte și numeroase pietre de stîncă, o parte sub panta interioară, o alta, mai numeroasă, sub versantul exterior. Între cele două zone corpul valului constă numai din pământ.

Din secțiune a ieșit puțin material arheologic, constînd din fragmente ceramice hallstattiene, relativ mici (pl. 1/7), precum și din Latène și o piesă de fier (pl. 22/1).

4. *Secțiunea nr. 30* (11 × 1 m; profil; fig. 2d) a fost trasată în porțiunea estică a valului. Corpul valului constă în cea mai mare parte din pământ galben-cenușiu, amestecat cu petriș și nisip specific acestei părți a dealului. În secțiune au fost folosite pietre de stîncă, dispuse sub cele două versante ale valului. Cantitatea mai mare de piatră este și în acest caz cea dinspre marginea exterioară. Între cele două depuneri de piatră, corpul valului constă numai din pământ. Pietrele introduse înspre panta interioară ajung pînă în stratul de pământ galben-cenușiu, nisipos (2), care se menține oarecum la același nivel de-a lungul întregului profil. Deasupra acestuia, între pietre, se află un alt strat (7) de pământ negru, cu urme de cultură, cu cărbune compact (5) și o vatră arsă la roșu (6). Sub șanț a fost descoperită o vatră arsă la roșu, măsurînd în profil 1.05 m lungime. Din secțiune au fost recoltate fragmente ceramice din a doua epocă a fierului.

b. Valul superior de apărare

Valul superior de apărare a fost secționat prin cinci locuri.

1. *Secțiunea nr. 17* (10,50 × 1 m; profil; fig. 3a) a fost trasată pe colțul de sud al incintei superioare, respectiv prin extremitatea valului (v. fig. 1). Față de forma inițială, valul trebuie să fi suferit aici unele modificări mai importante. Panta sa exterioară nu mai cade astăzi destul de abrupt. Imediat sub stratul vegetal (10) se află un pământ galben-cenușiu, în care, sporadic, se întilnesc și urme de cultură constând din fragmente ceramice relativ mărunte. În porțiunea dinspre platou se întilnește un pământ de culoare negricioasă.

Ca și în secțiunile valului inferior, se observă și aici două aglomerări de pietre (7, 4). Între aceste „paramente“ de piatră este depus un pământ negricios-cenușiu, având în amestec mult nisip; în el se găsesc ceva mai multe urme de cultură decât în stratul imediat superior (8). Înspre panta dealului, valul constă dintr-un pământ galben-cenușiu cu o nuanță roșcată și cu nisip în amestec. Pământul virgin (3) de culoare ruginie face parte din masivul dealului. Au fost recoltate fragmente ceramice din Latène și bucăți dintr-o seceră de fier puternic oxidată.

2. *Secțiunea nr. 18* (11,50 × 1 m; profil; fig. 3b). Corpul valului este format dintr-un pământ negru-cenușiu. Peste el s-a adăugat pământ de culoare galben-cenușie, nisipos și cu pietriș. Se observă și aici cele două depuneri de piatră. Au fost recoltate în special unele fragmente ceramice de proveniență hallstattiană și din cea de a doua vîrstă a fierului (fructieră și vas-borcan), precum și două fragmente de *catillus* din tuf vulcanic.

3. *Secțiunea nr. 19* (16,50 × 1 m; profil; fig. 4) a fost trasată pentru clarificarea colțului de vest al valului superior. Acesta coboară prelung spre interior în timp ce panta exterioară e foarte abruptă. Stîncă nativă se află la o adîncime relativ mică. Jumătatea superioară a valului constă din pământ amestecat cu nisip, avînd culoarea galbenă-cafenie cu nuanțe ruginii (6). Stratul imediat inferior face parte din pământ de umplutură; este amestecat cu mult pietriș și are culoare cenușie. În construcția valului a fost folosită piatră de stîncă și piatră de rîu, dispusă sub cele două pante. Între zonele de piatră, umplutura constă numai din pământ. Au fost descoperite fragmente ceramice (de la strachină hallstattiană și de la vase din Latène).

4. *Secțiunea nr. 37* (13,50 × 1 m; profilul estic în fig. 3c) a fost trasată pe versantul nordic al centurii superioare de apărare, pe terasa IV. Ea urmărea să elucideze fortificația pe o porțiune unde nu mai apare valul cu șanț, ci unde suprafața incintei superioare este orizontală, bine nivelată și se termină abrupt. Linia orizontală a terasei s-a obținut prin transport de pământ dinspre centrul platoului. Pământul din corpul terasei este de culoare neagră-cenușie și este amestecat cu nisip și pietricele mărunte. În el (3) s-au descoperit fragmente ceramice destul de numeroase. Înspre centrul incintei se găsește un strat cu mult pietriș (4), în continuarea căruia pământul prezintă culoarea cafenie-lutoasă. La baza săpăturii (2) a început să apară pământ foarte dens amestecat cu nisip. El reprezintă panta naturală a dealului. În corpul terasei, spre marginea exterioară, întilnim o mare cantitate de piatră de stîncă și de rîu. La o distanță de 2,20 m înspre interiorul incintei, în corpul terasei au fost

depuse alte pietre, pe o porțiune orizontală de 5,70 m și pe o înălțime de aproape 2 m.

Fragmentele ceramice aparțin atât epocii hallstatiene cât și celei Latène (ceașcă). S-au găsit oase de la animale mari și mici.

5. *Secțiunea nr. 1* (12,70 × 1 m; profil; fig. 3d) a urmărit de fapt aceleași obiective și a fost trasată, la aproximativ 22 m spre est de secțiunea descrisă la punctul precedent. Suprafața terenului este și aici dreaptă, iar panta dintre cele două incinte își păstrează bine forma. Corpul terasei a fost nivelat aducându-se și aici pământ negricios-cenușiu dinspre centrul platoului, în masa căruia au fost antrenate multe urme de cultură: fragmente ceramice, oase, fragmente din vetre de foc, cărbune și resturi de chirpic ars. Marginea incintei continuă să prezinte și aici două depuneri de piatră de stîncă și de riu, dispuse în același mod ca și în cazurile precedente. Nu am adîncit săpătura decît pînă la 2,85 m, spre a evita pericolul unor prăbușiri. Panta terasei, dacă este s-o apreciem după forma exterioară, mai coboară încă cca 7 m și este foarte probabil că în întregime s-a constea din pământ adus și depus aici. Fragmentele ceramice descoperite aparțin primei epoci a fierului (v. pl. 3/1, 7; 1/9) și celei de a doua.

6. *Turnul-locuință nr. 1* face parte integrantă din linia superioară de apărare, respectiv din cea care ocrotește platoul superior, cercetată prin secțiunile prezentate mai sus. El se află situat aproximativ la jumătatea acestei centuri, într-un loc în care platoul se îngustează cel mai mult, astfel încît construcția turnului să ocupe întreaga suprafață a terenului. Linia de apărare — precum am mai precizat — este aici întreprinsă pe o distanță de 18 m. Tocmai spre această întrerupere conduce drumul antic ce vine dinspre vest (fig. 1). Acesta atinge incinta superioară imediat în partea vestică a turnului-locuință, în dreptul unei porți care asigură accesul pe platou. Față de linia de apărare, turnul-locuință este retras, astfel încît el putea fi apărat și din flancuri. În estul turnului-locuință linia de apărare continuă în forma în care o întîlnim în partea vestică pînă lîngă turnul-locuință nr. 2, situat în estul incintei superioare.

Înainte de a fi degajat, locul pe care se află turnul-locuință nr. 1 se prezenta sub forma unui val inel, în interiorul căruia exista o lășătură (moldă) ocupată de arbori destul de groși (fagi și carpeni) și de tufișuri.

Turnul-locuință nr. 1 este mai bine păstrat. El a fost degajat în exterior pe latura de sud, pe cea de vest precum și în interior (fig. 5, 6). Pentru determinarea precisă a caracterului construcției, a fost trasată din exterior o secțiune (nr. 2 din planul general, fig. 1), care a căzut exact pe colțul SE al turnului-locuință, iar o alta, a sondat partea de nord a acestuia. Degajarea laturilor exterioare (de sud și de vest) s-a operat îndepărtîndu-se molozul rezultat din prăbușirea parțială a pereților de cărămidă. Aceasta atingea în exterior pînă în jur de 2,50 m înălțime, scăzînd treptat spre margine. Lățimea acestor dărîmături atinge peste 5 m. Sub stratul de moloz a fost descoperit pe o grosime de 3 cm, cărbune de brad și de stejar. Sub stratul de cărbune urmează stîncă nativă a dealului. Urme puternice de incendiu se constată și în exteriorul zidului nordic, unde sub masa molozului au fost puse în evidență resturi compacte de cărbune pe o grosime variînd între 4—12 cm.

În interiorul turnului stratul de moloz nu este atît de masiv, de-a lungul celor patru laturi și imediat lîngă ele, aceste dărîmături sînt mai

groase, scăzînd în înălțime cu cît se merge spre centrul suprafeței interioare. Pe cei 2,50 m lungime ai profilului cercetat, se observă masa de moloz, care atinge în grosime, aici, pînă aproape de 1,20 m. La baza stratului de moloz, pe toată porțiunea, ca de altfel în întreg interiorul construcției, se află un puternic strat de cărbune, care măsoară pe alocuri 4—5 cm grosime. Sub stratul de cărbune se întinde un strat de cenușă, gros de peste 10 cm pe alocuri. Într-o anumită porțiune, stratul de cenușă se înalță deasupra celui de cărbune, atingînd și aici o grosime de pînă la 10 cm. Sub stratul de cenușă se află o depunere de pămînt galben, lutos, amestecat cu mult nisip, reprezentînd nivelul de călcare antic, din interiorul turnului-locuință. Urmează un sol stîncos, friabil, apoi din ce în ce mai dur. Se constată că stîncă pe care a fost amplasată construcția a fost mai întii nivelată și în consecință suprafața ei se află mai jos decît nivelul exterior de călcare (fig. 5).

Pentru obținerea unei suprafețe și mai adecvate înălțării zidurilor, au fost așezate mai întii lespezi de piatră din calcar cochilifer, iar la baza peretelui vestic, patul (talpa) zidului a fost construit folosindu-se și pietre de stîncă; acest pat se înalță tot mai mult, formînd o adevărată substrucție, dat fiindcă terenul prezenta în acest loc o ușoară pantă ce cobora spre nord.

Deasupra acestui prim element de fundație, care pe latura exterioară de sud iese în afara liniei verticale a peretelui³⁰, a fost înălțat zidul propriu-zis, constînd din blocuri de piatră fasonată în formă paralelipipedică, așezate unul lîngă altul. Blocurile paramentelor sînt foarte bine prelucrate, încît încheieturile li se potrivesc perfect. Precizăm că ele nu au aceleași dimensiuni, nefiînd deci egale, însă în zid sînt astfel aranjate încît asigură întregului parament exterior aceeași înălțime. Primul rînd de blocuri, cel de jos, nu prezintă scobituri în formă de coadă de rîndunică (babe), sau dacă totuși ele există, nu ajung pînă la fața exterioară a zidului. Cel de al doilea rînd este mai puțin înalt (fig. 5). Cîteva din aceste blocuri prezintă scobituri în formă de coadă de rîndunică, unele fiind mai bine executate, altele mai puțin. Pe întreaga lungime a acestui perete sudic se găsesc numai 6 scobituri de acest fel, care și din punctul de vedere al dimensiunilor se diferențiază ușor între ele (14 × 6 cm; 13 × 8 cm; 15 × 7 cm). Aceste șase „babe“ din exterior se întîlnesc numai pe o anumită porțiune a zidului și anume pe aceea care corespunde în lungime cu latura interioară a peretelui. Ținînd seamă de grosimea zidului, latura interioară este, firește, mai scurtă ca cea exterioară. În acest fel, spre cele două extermități exterioare, zidul nu mai este prevăzut cu „babe“. În locul acestora se observă în schimb (fig. 6) așezarea unor lespezi de piatră care cruță între ele niște spații mai late decît „babele“, avînd în lungime 20 cm, dar care sînt umplute de cărămidă arsă. Spre deosebire de spațiile „babelelor“ propriu-zise, care se pot evacua ușor, aici umplutura este compactă și densă și n-ar putea fi decît foarte greu îndepărtată. O atare observație se poate face atît la extremitatea vestică, cît și la cea estică a peretelui sudic exterior. Lespezile au fost zidite în aceste locuri pentru a acoperi și „lega“ linia de îmbinare a blocurilor de sub ele, iar piatra, fiind un material mai rezis-

³⁰ Această particularitate nu este proprie numai zidului de la Tilișca, ea întîlnindu-se și la alte construcții similare (vezi C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, București, 1951, p. 39).

tent decît cărămida slab arsă, a fost preferată. Latura vestică exterioră a turnului-locuință nr. 1 este la fel de atent și de bine încheiată, blocurile fiind perfect aliniată și lipite unul de altul. Din păcate această latură nu se păstrează decît parțial. Construit fiind în pantă, paramentul din blocuri ecarisate se înalță spre a asigura linia orizontală. Dacă în colțul sud-estic se întîlnesc numai două rînduri de blocuri, aici ele ajung în număr de trei sau de patru. Ca și pe latura sudică și aici au fost alternate blocuri lungi, așezate „culcat“, cu blocuri înguste, așezate „în picioare“. Aici blocurile se prezintă mai mult sub forma unor lespezi, fiind deci lungi și mai puțin înalte. Pe toată lungimea păstrată a acestui perete³¹, se întîlnește o singură „babă“ vizibilă din exterior, cu dimensiunile de 14 × 8 cm. Cele două blocuri suprapuse, din colțul SV exterior, sînt prevăzute cu profilaturile (anathyrosis) caracteristice și altor construcții dacice de acest fel (fig. 6).

Latura nordică, sondată numai pe o porțiune pentru a nu provoca dărîmări pe coastă în jos, este lipsită de paramentul exterior, în întregime prăbușit.

În exterior, pe o porțiune de 1,80 m, a mai fost dezvelită și latura estică, pornindu-se din colțul de SE. Paramentul se păstrează aici pe două rînduri³², lipsindu-i însă blocurile colțului propriu-zis, cu excepția tălpii. Blocurile nu prezintă „babe“. Această latură a zidului estic se „înfundă“ în stîncă dealului și observațiile dovedesc că paramentul exterior nu fusese construit pe toată lungimea, peretele stîncii preluîndu-i rolul și formînd un suport trainic pentru umplutura zidului.

Zidul interior al turnului-locuință nr. 1 a putut fi urmărit pe întreaga lui suprafață. Menționăm în primul rînd că acesta nu s-a păstrat în întreaga sa înălțime și că lipsesc unele din blocurile rîndului superior. Sub raport estetic, zidul interior nu se ridică la nivelul la care a fost construit în exterior. Suprafețele blocurilor și muchiilor acestora au fost cioplite cu mai puțină atenție și, în funcție de acest lucru, ele nu se potrivesc bine unul lîngă celălalt, dînd naștere unor spații inegale, uneori de formă ușor trapezoidală sau triunghiulară. Pentru corectarea acestor inegalități au fost introduse pe alocuri lespezi subțiri. Remarcăm, de asemenea, că în interiorul turnului-locuință paramentul este total lipsit de „babe“. Acest fapt duce la concluzia că legăturile constînd din bîrne de lemn, care sînt caracteristice construcțiilor dacice de acest fel³³ se fixau în „babe ascunse“, sau se opreau în interiorul zidului. Deci bîrnele de legătură fixate în babele exterioare se opreau în miezul zidului, fără să facă legătura cu paramentul interior. Prin evacuarea unor „babe“ din exterior, adîncimea cavității în corpul zidului a putut fi sondată, ea atîngînd între 0,95 și 1 m.

Nici din punctul de vedere al liniilor verticale de îmbinare nu se poate constatameticulozitatea cu care a fost realizat acest lucru în exterior. Se observă, dimpotrivă, unele cazuri în care aceste îmbinări coincid între rînduri sau sînt foarte apropiate, încît peretele putea fi supus mai

³¹ Paramentul zidului vestic exterior se păstrează astăzi pe următoarele dimensiuni: rîndul 1 de sus = 4,50 m; r. 2 = 5,10 m; r. 3 = 5,40 m; r. 4 (talpa) = 6,20 m lungime.

³² Vezi raportul nostru de săpături din *Materiale*, VIII, București, 1962, p. 479, fig. 2,1. Idem, în *Materiale*, IX, p. 236, fig. 4.

³³ C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 36 și urm.

ușor unor fisuri, respectiv dislocări. Sîntem totuși convinși că în antichitate întregul aspect al paramentului interior era altul.

În interiorul turnului-locuință nr. 1 nu au fost descoperite decît două blocuri căzute, în timp ce din laturile zidului lipseau mult mai multe. În vremuri mai tîrzii unele blocuri au fost scoase din zid și transportate în vetrele comunelor din apropiere, în speță în Galeș și Tilișca, precum am văzut.

Menționăm de asemenea că în timpul lucrărilor de dezvelire nu am descoperit așchii sau blocuri de piatră nefasonate, cu excepția a patru bucăți scoase la iveală în secțiunea nr. 12, asupra cărora vom reveni.

Între cele două paramente de piatră fasonată, umplutura constă din piatră de stîncă amestecată cu pămînt de culoare galbenă, lutoasă, în masa căruia se află și nisip.

Deasupra emplectonului zidul continuă în elevația din cărămidă, după ce în prealabil s-a operat un strat nivelator de 4—5 cm din pămînt galben nears. Grosimea zidului de cărămidă se extinde deasupra întregului emplecton, iar înălțimea la care se mai păstra se ridică la 1,20—1,25 m, pe latura de sud, care s-a conservat mai bine.

În partea superioară a zidului, pe o grosime de 25—30 cm, datorită apelor de ploaie, bucățile de cărămidă nu și-au mai păstrat forma, devenind o masă omogenă, friabilă, dar păstrîndu-și culoarea specifică. De la această înălțime în jos, se puteau observa în anumite locuri succesiunile rîndurilor de cărămidă, sau chiar forme întregi (fig. 5). În unele porțiuni mai puteau fi numărate șapte rînduri suprapuse. Între cărămizi se observă că s-a folosit, în straturi foarte subțiri, un liant constînd din pastă de lut, care astăzi prezintă aceeași culoare cărămizie. Din punctul de vedere al tehnicii zidului, menționăm că rîndurile suprapuse de cărămizi nu urmăreau să acopere locul de îmbinare al cărămizilor din stratul imediat inferior.

Pe latura de sud, în cîteva locuri, se mai pot distinge și dimensiunile cărămizilor (fig. 5). Ele măsoară 48 cm în lungime și 8,5 cm grosime. Din stratul de dărîmături au fost recuperate și fragmente care măsoară 26 cm în lățime.

Singura latură din exterior care poate fi măsurată exact, este cea sudică. Lungimea ei este de 10,60 m. Laturile dintre interior sînt egale, măsurînd fiecare 6,35 cm. Suprafața interiorului se ridică astfel la 40,32 mp. Deși celelalte laturi exterioare n-au putut fi măsurate, ținînd seama că interiorul este perfect pătrat, laturile din exterior au cu necesitate aceeași dimensiune (10,60 m), ceea ce înseamnă că întreaga construcție acoperea o suprafață de 112,36 mp. Grosimea zidurilor este de 2,12 m.

Blocurile folosite în construcție prezintă dimensiuni variate: $0,520 \times 0,420$ m; $0,500 \times 0,390$ m; $0,670 \times 0,500 \times 0,220$ (căzut din paramentul interior); $0,350 \times 0,310$ m; $0,450 \times 0,370$ m; $0,250 \times 0,480$ m; $0,800 \times 0,300 \times 0,520$ m; $0,650 \times 0,500 \times 0,230$ m.

Cu privire la acoperișul turnului-locuință nr. 1 nu dispunem de elemente deosebite. Stratul de cărbune din interiorul său, ca și cel din exterior, în ambele cazuri situat direct pe nivelul de călcare antic, ne duce la concluzia că acesta era acoperit cu șindrila de brad, iar scheletul său trebuia în mod firesc să fie realizat din lemn; numeroasele cuie și piroane foarte lungi de fier, descoperite în stratul de dărîmături, sînt o dovadă că ele foloseau la fixarea căpriorilor și laților de care era apoi

prinsă șindrila. Cele câteva bucăți de chirpic sînt în număr prea mic pentru a presupune că deasupra zidului de cărămidă mai există un perete de lemn și se poate trage concluzia că scheletul acoperișului era fixat direct pe zidul de cărămidă.

Avînd în vedere natura obiectelor descoperite în interior, considerăm că destinația de turn-locuință este asigurată.

Din interiorul turnului-locuință nr. 1 provin numeroase fragmente ceramice aparținînd celei de a doua epoci a fierului. Ele au aparținut atît unor vase mari și mijlocii (vase de tip borcan, chiupuri), cît și de porții mai mici. Vezi pl. 6/9, 10; 7/2, 4; 10/4, 7—9). Au fost descoperite și numeroase obiecte de fier: cataramă (pl. 28/16), diferite cuie sau piroane, unelte de os (pl. 14/6), cute de ascuțit (pl. 14/7), lustruitoare de vase și multe altele.

Din exteriorul construcției provin fragmente de chirpic (pl. 13/5, 6), cuie de fier, o aplică de bronz pentru cureaua de ham, fragmente de cute, multe cărămizi fragmentare, arse ușor în foc, fragmente ceramice (pl. 10/5), piron foarte lung etc.

Din spațiul porții au ieșit la iveală șase blocuri provenind din zidul turnului, fragmente ceramice (pl. 9/1; 10/3), precum și din nou numeroase piroane și cuie de fier, o țișină de fier, o perlă de sticlă, o piesă de harnașament (pl. 27/2) și multe fragmente de cărămizi.

7. *Turnul-locuință nr. 2.* Pornind de la turnul-locuință nr. 1 și urmărind linia superioară de apărare în direcția estică, se ajunge după aproximativ 200 m la extremitatea ei estică. Platoul superior se termină în acest loc printr-un mamelon. Acest mamelon se ridică destul de mult deasupra liniei de fortificație. Între el și linia de apărare mai există o terasă intermediară, care-l mărginește pe laturile de N și NE.

Pentru sondarea acestui punct au fost trasate secțiunile art. 4, 13, 14, 15, 28, 29. Cu excepția secțiunii nr. 4, care măsoară 30 m în lungime și 1 m lățime, celelalte sînt secțiuni scurte.

În aceste secțiuni s-a descoperit moloz de culoare cărămizie, foarte fărîmițat. În secțiunea nr. 4 a fost descoperit un bloc de piatră din calcar cochilifer, care nu mai zăcea în poziția sa inițială. Dar ceea ce este important de reținut în cazul acestei secțiuni, este că ea a pus în evidență suprafața stîncii, prelucrată și nivelată de așa manieră încît descria exact patul pe care urma să fie amplasat zidul acestui al doilea turn-locuință. Latura interioară măsura exact 6,35 m, adică era de aceeași dimensiune pe care am întilnit-o la turnul-locuință nr. 1. Secțiunea nr. 13, completată cu secțiunile nr. 28 și 29 au confirmat că și laturile celelalte ale turnului-locuință nr. 2 sînt în interior de aceeași dimensiune, respectiv de 6,35 m. Secțiunile nr. 14 și 15, ca și secțiunile nr. 28 și 29 ne-au pus în situația de a constata că din zidurile acestui turn nu s-au mai păstrat decît câteva blocuri. Aflîndu-se în vîrfurile mamelonului și fiind de timpuriu descoperite, cele mai multe dintre ele au fost folosite în construcții moderne. Cele câteva blocuri păstrate, și anume cele din secțiunea nr. 13a, alături de molozul roșu-cărămiziu și de stîncă nivelată, pledează în chip neîndoielnic că și în acest punct avem de-a face cu un turn-locuință. Și acest turn-locuință a fost construit din aceleași materiale, respectiv din blocuri ecarisate și din zid de cărămidă, iar ca umplutură între cele două paramente au fost folosite frînturi de stîncă, de felul cărora se găsesc numeroase exemplare în secțiunile din acest punct.

Date fiind analogiile ce-au putut fi stabilite pînă aici, între cele două construcții, cred că nu greșesc susținînd că ambele turnuri-locuință erau identice, atît ca dimensiuni cît și ca sistem de construcție.

Turnul-locuință nr. 2 închidea accesul dinspre estul incintei superioare. Linia de apărare a laturii nordice a acestei incinte se termină și ea în acest punct, unindu-se cu coama îngustă a dealului, care oferă numai un drum de picior spre a coborî de aici spre est, în șaua (curmătura) pe care am amintit-o cînd ne-am referit la formele dealului Cățanaș.

Din săpăturile practicate pentru cercetarea acestei construcții au fost recuperate fragmente ceramice de la vase de capacitate mare (vase de provizii), dar și de mărime mijlocie sau mică, o fusaiolă (jucărie?) dintr-un ciob de vas, rotunjit și perforat, o verigă de fier, o oglindă de bronz fragmentară, bine lustruită (pl. 27/17), sporadice bucăți de chirpic cu urme de nuiete și moloz ars, de culoare cărămizie.

C. SĂPĂTURILE DE PE PLATOUL SUPERIOR ȘI DE PE TERASE

Înainte de a prezenta săpăturile de pe terasele construite pe pantele dealului și observațiile obținute în urma lor, ne oprim mai întîi asupra secțiunilor prin care am explorat partea cea mai înaltă a dealului. Deoarece aceste secțiuni nu s-au dovedit importante din punct de vedere arheologic, cu excepția celor practicate în terasele platoului superior, le menționăm ca atare. În ordine topografică secțiunile acestea poartă numerele: 44 (18×1 m), 5 ($2,50 \times 1$ m), 6 (2×1 m), 45 (8×1 m), 7 (14×1 m), 8 (9×1 m), 47 ($2,50 \times 1$ m). Secțiunile 45 și 7 nu au livrat materiale arheologice. Din secțiunile 5 și 6 au fost recuperate fragmente ceramice mărunte din a doua vîrstă a fierului. Aceeași observație se poate aplica și secțiunii 8, din care au fost scoase la iveală cioburi din ambele epoci ale fierului (pl. 5/2; 11/2). Secțiunea 47, practicăată la vest de turnul-locuință nr. 1, a furnizat cîteva fragmente ceramice, o piesă de fier (pl. 22/14) și un fragment dintr-o brățară de sticlă (pl. 27/21).

Pentru cercetarea teraselor ne-am orientat în chip diferențiat, ținînd seamă de faptul că:

- a) unele aveau caracterul unor terase de luptă și nu au fost acoperite de construcții, fapt stabilit prin secțiunile nr. 19, 31, 1, 11 și 27, și
- b) în unele părți s-a constatat că nu exista strat de cultură și că locul a rămas „nefolosit“, sub raportul locuirii propriu-zise.

Terasa nr. I, situată în SV incintei superioare, măsoară 100 m în lungime și 20 m lățime. Ea a rezultat din săpătura făcută spre a se aduna pămîntul necesar construirii valului superior dinspre V și NV. Nu prezintă strat de cultură.

Terasa nr. II, situată în continuarea precedentei, de asemenea nu prezintă urme de locuire. Ea măsoară 80 m lungime și 20 m lățime. Pămîntul este moale și mlăștinos. În schimb, în partea sudică, terenul se ridică brusc pe aproape trei laturi (S, E și VE), deschizîndu-se ca o pîlnie. În acest punct a fost amenajată cisterna.

Suprafața oglindei apei, atunci cînd cisterna era plină cu apă, măsura în diametru cca 5,5 m, iar adîncimea cea mai mare a cavității trecea cu ceva peste 1 m. Volumul acestei cisterne atingea aproximativ 24 mc apă.

Din acest punct au fost recuperate o serie de fragmente ceramice provenind de la diferite vase din cea de a doua epocă a fierului (vase borcan, fructiere, un chiup mic, câni, capac de vas — pl. 13/7 —, vas de sticlă, precum și piese de metal ca: o secure de fier (pl. 16/5), un ciocan de fier (pl. 18/3), fragmente de cuțit, o figurină de lut ars (pl. 26/11).

Terasa nr. III, situată mult mai sus decât cele precedente, se află pe marginea NV a platoului, imediat sub spinarea lui. Ea măsoară cea 150 m în lungime și aproximativ 25 m în lățime. De pe ea se coboară treptat ajungându-se pe platforma ce se prelungește de-a lungul cordunului superior de apărare. La suprafața sa se află multe tufișuri dese și arbuști. Ea a fost cercetată prin secțiunile: 42, 43, 46, 48, 49, 50 și 52, care prin extinderea săpăturii au constituit suprafața nr. 42 (vezi fig. 1 și 7). Secțiunile respective au fost trasate transversal pe terasa menționată, între ele existând distanțe diferite, în funcție de teren, de arbuști și de copaci, care mai apoi au fost însă îndepărtați.

Suprafața nr. 42 măsoară în lungime 76 m, iar lățimea ei este variabilă, potrivit formei pe care o prezintă terasa.

Stratul nr. 3 (din profil) reprezintă de fapt nivelul cultural antic și are o culoare cenușie-negricioasă. În limitele sale au fost puse în evidență o serie de locuințe și un bogat și variat material arheologic.

Terasa nr. IV, situată în E terasei nr. 3, reprezintă de fapt o prelungire a acesteia. I s-a dat număr separat ținând seamă că nivelul ei se află ușor mai jos decât al celei precedente și constituie în acest fel o micro-unitate în sine. Ea a fost de asemenea amenajată.

Terasa aceasta nu era acoperită de copaci, fapt care a făcut ca săpăturile să poată fi nestingherit efectuate.

De-a lungul ei, respectiv cu aproximație în direcția EV, a fost practicată o secțiune (nr. 56), măsurînd $28,50 \times 1$ m, care a fost mai apoi extinsă prin săpătură lată, cuprinzînd întreaga suprafață. Stratul vegetal este relativ subțire (între 8—10 cm) și aici, deoarece terenul nu a fost cultivat niciodată.

Sub stratul vegetal urmează un pământ galben de nuanță cenușie, în care au apărut mai numeroase bucăți de chirpic ars uneori de culoare cărămizie, altele negru, prezentînd urme de nuiele, precum și unele fragmente ceramice din a doua vîrstă a fierului. Remarcăm că numărul acestora este mai redus decât în săpăturile de pe terasa precedentă.

Terasa nr. V, amenajată artificial, se află la baza centurii superioare de apărare, sub terasa a IV-a. Aici diferența de nivel între terasa IV și terasa V măsoară între 10 și 12 m, avînd în vedere că suprafața ultimei prezintă o înclinare de aproximativ 2 m. Marea diferență de nivel se datorește în primul rînd liniei superioare de apărare, care înconjoară pe latura de nord și de vest platoul de sus, și care măsoară ea însăși, în condițiile de astăzi, 9—10 m înălțime. Pentru stabilirea caracterului locuirii acestei terase, a fost dezvelită o mare parte din suprafața ei. S-a început cu secțiunea nr. 9 din care s-au dezvoltat săpăturile laterale ale locuințelor 19, 21 și, separat, locuința 20. S-a continuat mai apoi cu suprafața 57 și secțiunea 57 E.

Secțiunea 9 (19×1 m), care mai apoi s-a prelungit primînd nr. 23, a fost orientată în direcția NV—SE, căzînd perpendicular pe botul terasei V. Ea reprezintă, de fapt, porțiunea a din secțiunea 23 (vezi fig. 10). Solul actual, constă dintr-un strat de pământ de culoare cenușie, afinat,

străbătut de numeroase infiltrații vegetale. Urmează stratul de cultură arheologică (nr. 5 din profil), prezentînd o culoare neagră-cenușie sau pe alocuri galben-cenușie. În limitele sale au fost descoperite numeroase fragmente ceramice provenind din ambele vîrste ale fierului, urme de chirpic, de cărbune, cenușă și resturi de locuire cu inventarul lor. Sub acest strat, pămîntul devine dens și este amestecat cu stîncă friabilă. Pornind din această secțiune, a fost dezvoltată o casetă în direcția vestică, acolo unde profilul oferea suficiente indicii. Această casetă a fost extinsă pe măsura dezvelirii urmelor de locuire, punîndu-se astfel în evidență resturile locuinței 19.

Pentru dezvelirea în continuare a terasei nr. V au fost efectuate o serie de secțiuni, din care a rezultat mai apoi *suprafața 57*. Această suprafață (vezi fig. 1) se află în direcția SV față de locuințele 19, 20 și 21 de pe aceeași terasă. Remarcăm că pe măsură ce se extinde spre SV, terasa se îngustează din ce în ce mai mult.

Săpătura în acest loc a început prin secțiunea nr. 57, care se situează aproximativ la jumătatea suprafeței dezvelite (vezi fig. 14). Și această secțiune a fost trasată perpendicular pe botul terasei și pe toată lățimea acesteia ($19,20 \times 1$ m).

Structura straturilor de pămînt nu se deosebește aici de formele cunoscute.

Paralel cu secțiunea 57 au fost trasate apoi secțiunile 57A și 57A₁ și 57B, care au extins suprafața săpată în direcția estică, precum și secțiunile 57D₁, 57D₂ și 57E, practicate pe jumătatea de V a suprafeței. Primele trei secțiuni sînt întretăiate perpendicular de secțiunea 57C, iar cele din partea opusă, de secțiunea 57D.

Ca primă observație, menționăm bogăția materialului arheologic rezultat, ceea ce dovedește densitatea construcțiilor (fig. 14). O a doua observație este că locuințele și dependințele din această parte a terasei nu erau amplasate într-o anumită ordine, ci în funcție de teren și de necesități.

Terasa nr. VI este situată imediat în N—NV terasei nr. V, coborînd față de aceasta cu cca 2 m. Potrivit terenului, ca și terasa nr. V, ea descrie oarecum un arc de cerc, prelungindu-se în direcția SV.

La suprafața ei se aflau numeroși arbuști și o serie de copaci mai mari, care au fost în parte cruțați de săpăturile noastre.

Sondarea terasei s-a efectuat prin secțiunea nr. 23 care traversează și terasa aceasta, precum și pe cea situată imediat dedesubt (vezi fig. 10).

În porțiunea sondată prin secțiunea 23, straturile de pămînt nu prezintă deosebiri esențiale față de observațiile stabilite în segmentul a al aceleiași secțiuni în dreptul locuințelor 19 și 21 de pe terasa V. Stratul de cultură prezintă o culoare cenușie-neagră, pe alocuri cu nuanțe galben-cenușii, este bogat în materiale arheologice (cărbuni, arsură, cenușă, fragmente ceramice, pietre, fragmente de rîșniță etc.). Sub acesta urmează un pămînt galben-lutos amestecat și cu mult pietriș, destul de dens. Chiar prin mijlocul terasei el se înalță pe o anumită porțiune, întrerupînd stratul de cultură de deasupra sa. Stratul de jos era format din pămînt vîrtos, de culoare galben-ruginie, amestecat cu frînturi de stîncă.

Săpăturile au oferit constatarea că și pe această terasă, cu excepția suprafeței ocupate de locuința 29, straturile de cultură din prima și din cea de a doua epocă a fierului nu erau, în profilul secțiunii 23, separate

unul de celălalt și că materialele arheologice ale acestor orizonturi au fost mult amestecate unele cu altele.

Sub nivelul superior de cultură din estul terasei VI, respectiv sub locuința 29, a putut fi bine observat și cercetat stratul intermediar de pământ galben, depus aici cu ocazia terasării terenului. Acest strat, destul de bine tasat, păstra în limitele sale mai multe vase ceramice relativ bine păstrate, unele chiar întregi (6/6; 6/1, 4, 7; 8/7, 9, 10), precum și o situlă de bronz (pl. 20/1). Situla se afla în poziție culcată. Era prevăzută cu toartă de fier puternic corodată. În partea inferioară este cîrpită cu petece din foaie de bronz, prinse în nituri confecționate din același metal. În interiorul situlei se aflau piese de metal (securi, ciocan, cuțit în formă de ancoră etc.). La 5 cm sub situlă, a fost descoperită o verigă de coasă (pl. 23/14). iar la o depărtare de ea de cca 1 m în direcția SV, în același strat, a fost găsită partea inferioară a unui vas în miniatură.

Imediat sub stratul acesta de pământ, spre botul terasei a fost întilnit un alt strat de pământ negru-cenușiu, cu bogate urme de cărbune de stejar și cenușă. Din cuprinsul său au fost recuperate fragmente ceramice negre în exterior și puternic lustruite, decorate cu caneluri, dar de dimensiuni reduse. Alături de acestea au fost găsite fragmente ceramice de culoare cenușie-negricioasă, arse relativ slab, prevăzute cu butoni și provenind de la vase de tip borcan. S-au mai găsit: o verigă de fier, un fragment de seceră și un cui.

În dreptul locuinței 29 de pe terasa VI, la vest de secțiunea 23, au mai fost trasate două secțiuni orientate NNV—SSE, purtînd numerele 58 și 59. Secțiunea 58 (5 × 1 m) indică în general aceeași succesiune a straturilor de pământ. Fără a mai insista asupra descrierilor de amănunt, facem precizarea că stratul de cultură apare relativ „șters” în profilurile săpăturii, fiind de culoare ceva mai închisă datorită amestecului de cărbuni și cenușă. Este însă întrerupt de porțiuni de culoare lutoasă cu pietre mai mici și în parte cu nisip. Au fost puse în evidență și aici fragmente ceramice hallstattiene și — mai numeroase — de tip Latène.

Secțiunea 59 (8 × 1 m) s-a dovedit mai bogată din punct de vedere arheologic, nu atât prin fragmentele ceramice aparținînd ambelor vîrste ale fierului, ci prin întîlnirea unui cuptoraș de felul celor întîlnite în suprafețele 57 și 68. Gura cuptorului era în forma unui D cu hasta dreaptă în poziție orizontală. Lățimea bazei este de 0,72 m, iar înălțimea de 0,44 m. În apropierea cuptorașului a fost găsită o monedă de argint, barbarizată, purtînd pe avers efigia Romei, iar pe revers o Victorie în cvadrigă.

Continuînd săpăturile în zona vestică a terasei VI am dezvoltat suprafața 68. În vestul acestei suprafețe terasa se îngustează și este dens acoperită de copaci și arbuști. Pentru dezvelirea ei au fost practicate patru secțiuni (S_1 , S_2 , S_3 , S_4) perpendiculare pe botul terasei, care de altfel descrie un larg arc de cerc (vezi fig. 14). Astfel secțiunile amintite nu cad paralel între ele, iar casele rezultate nu au obținut forme geometrice regulate. Între secțiunile 1 și 4 au fost rezervați pereți care să permită observațiile, dar care la sfîrșit au fost îndepărtați, cu excepția unei porțiuni mai late între casele A și A_1 .

Terasa nr. VIII se află situată în stînga drumului antic, tocmai în dreptul cotiturii pe care acesta o face îndreptîndu-se spre platoul superior. Este vorba aici de o terasă naturală, destul de înclinată, pe pîntenul

care coborînd apoi destul de brusc, ajunge în valul exterior, în dreptul secțiunii nr. 20.

Secțiunea nr. 21 (9×1 m) și *secțiunea nr. 35* (3×12 m), care de fapt sînt legate întreolaltă (vezi fig. 1), au dus la constatarea că nici aici nu există un strat de cultură propriu-zis. Fragmentele ceramice descoperite, aparținînd ambele vîrste ale fierului, puteau proveni de la locuințele de pe terase. Nu este totuși exclus ca să fi fost și aici o construcție de lemn în care să fi fost depuse unele vase în scopuri mai greu de precizat.

Drumul antic din interiorul incintei a fost sondat prin *secțiunea nr. 22* ($2,30 \times 1$ m), trasată în estul terasei nr. VII (vezi fig. 1). După stratul vegetal, la suprafața căruia sînt vizibile o serie de rădăcini ale copacilor mari din imediata apropiere, a apărut, la 10—12 cm, stîncă nativă a dealului. Secțiunea ne-a confirmat pe deplin presupunerea de mai înainte că drumul antic a fost nivelat în stîncă pe o bună bucată de pe traseu, acolo unde terenul cerea amenajarea lui.

Pe drumul antic, între secțiunea nr. 22 și turnul-locuință nr. 1, a fost găsit un inel de bronz (pl. 26/5).

Terasa nr. IX este de asemenea naturală. Ea se află situată în estul turnului-locuință nr. 1, față de ambele situîndu-se, din punctul de vedere al înălțimii, pe o poziție intermediară.

Secțiunea nr. 10 (12×1 m) prin care s-a sondat această terasă a dus la constatarea că stîncă se află imediat sub stratul de humus care se limitează la 7—10 cm. În colțul de SE al acestei secțiuni s-a întîlnit o depunere mai groasă (cca 20 cm) de pămînt galben-cenușiu în limitele căruia au fost descoperite cîteva fragmente de chirpic ars la roșu, de dimensiuni mărunte. Nu au fost întîlnite decît cîteva fragmente ceramice, unele decorate cu bandă în val, aparținînd după pastă și decor celei de a doua vîrste a fierului.

Pe *terasa nr. X*, situată în imediata apropiere a centurii superioare de apărare, am executat *secțiunea nr. 11* (10×1 m). Terenul este aici deosebit de bine nivelat. Sub humusul actual au apărut frînturi de stîncă de diferite dimensiuni, amestecate cu pietriș și foarte puțin pămînt. Pînă la adîncimea de 1,20 m, cît am înaintat cu săpătura, structura pămîntului a rămas neschimbată. În interiorul secțiunii a fost descoperită partea superioară a unei oale cu două torți (fig. 7/1) și o porțiune dintr-o oală de același tip (fig. 7/2), precum și un humerus de porc³⁴.

Terasa nr. XI este situată în incinta inferioară a cetății, imediat sub centura superioară de apărare din estul turnului-locuință nr. 1. Pe această terasă a fost practică inițial secțiunea nr. 12, care apoi a fost extinsă și a fost consemnată de noi sub denumirea de *suprafața 12*.

Porțiunea dezvelită a pus în evidență locuința 36, care a ocupat, cu dependențele ei, cea mai mare parte a acestei terase.

Terasa nr. XII, aflătoare în nordul celei precedente, la o diferență de nivel de aproximativ 3,50 m, se prezintă de fapt sub forma unei platforme relativ înguste. Aici a fost practică *secțiunea nr. 64* (vezi fig. 2) orientată NV—SE, cu dimensiunile de 7×1 m, secțiune care cade perpendicular pe botul terasei. Stratul de cultură se prezintă sub forma unei lentile care nu acoperă întreaga lățime a terasei. În limitele sale s-au

³⁴ Precizare făcută de O. Necrasov cu ocazia unei vizite făcute la Sibiu în 11 august 1960.

descoperit fragmente ceramice, cărbune și cenușă, urme de chirpic și pietre care au fost folosite la construcții, precum și unele obiecte de metal.

Au fost descoperite fragmente ceramice, două vase tip borcan în miniatură, partea superioară a unui ulcior din pastă fină (pl. 11/9), un lustruitor de vase și o placă de bronz cu urme de coroziune.

În secțiunea 65 (8,70 × 1 m), trasată alături, căreia i s-au deschis și două casete, au fost descoperite mai multe vase ceramice, unele în miniatură (pl. 11/8), un lustruitor de vase, un vîrf de lance, un poanson de fier, o toartă de bronz fragmentară (pl. 23/4), o fibulă de bronz (pl. 27/35), două fragmente de brățări de sticlă, o brățară de bronz (fragment) patinată în verde, un fragment de oglindă (pl. 27/15).

În acest punct nu au rezultat suficiente elemente care să testeze existența unei locuințe.

Terasa nr. XIII reprezintă o fișie îngustă de teren, măsurînd 7—8 m, situată imediat mai jos de terasa precedentă. A fost sondată prin secțiunea 66 (7,60 × 1 m). A rămas infructoasă din punct de vedere arheologic.

În apropiere de turnul-locuință nr. 2, pe o terasă intermediară care înconjură partea de NV a mamelonului pe care se afla construcția, a fost trasată secțiunea 27. Suprafața terenului este plană, bine nivelată avînd o lățime de 5 m. Ea trebuie să fi avut rolul unei platforme de luptă în jurul turnului.

Au fost descoperite și aici cîteva fragmente ceramice, o scobiță de fier, o placă din același metal și o brățară de uscior.

Terasa XIV se află sub linia superioară de apărare din apropierea turnului-locuință nr. 2. Este artificial construită și ar putea avea un rol similar cu cea precedentă. Nu a fost sondată arheologic.

Terasa XV este situată în șaua aflătoare la est de turnul-locuință nr. 2. Ea a fost sondată prin secțiunea 63 (18 × 1 m), care a dus la dezvelirea locuinței 37 și prin secțiunea 61 (17,70 × 1 m), dînd la iveală urmele locuinței 38.

Terasele XVI—XIX au rămas sterile din punct de vedere arheologic, căci s-au dovedit lipsite de strat de cultură evident, iar materialele ieșite erau sporadice și nesemnificative.

Terasa XX se află, ca și cele precedente, pe pîntenul estic al Cățanașului și anume pe versantul nordic al acestuia. A fost sondată prin secțiunea 33, în urma căreia au fost puse în evidență locuințele 39 și 40; aici au ieșit la iveală și cele 14 ștanțe monetare asupra cărora vom reveni.

Terasa XXI a fost sondată prin secțiunea nr. 31 (8,20 × 1 m). Și pe această terasă au existat construcții, ea fiind de fapt o terasă artificială, însă elementele scoase la lumină prin săpături nu ne permit a stabili mai îndeaproape caracterul, orientarea și dispunerea lor în teren. Din secțiunea efectuată aici au rezultat fragmente ceramice din prima vîrstă a fierului, dar și din Latène, ultimele provenind de la vase mai mari, cu apucătoare de tradiție hallstattiană, de la un chiup cărămiziu, sau de la vase de tip borcan, decorate cu striții și cu benzi alveolate și executate din pastă poroasă.

Terasa XXII se află cu 4,80 m mai jos decît precedentă și a fost explorată prin secțiunea 32 (9 × 1 m și o casetă de 2 × 1 m). Nu a fost descoperită nici o vatră. Fragmente provenind de la un chiup și de la alte vase aparținînd celei de a doua vîrste a fierului atestă existența și

aici a unor construcții, pentru precizarea cărora nu dispunem, de asemenea, de suficiente dovezi. Consemnăm, fragmente de vas-borcan, două cești dacice și un răzuș de fier (pl. 21/6).

Terasa XXIII este ultima și cea mai joasă terasă din sectorul estic al așezării, apropiată de poarta de intrare în cetate, când se vine dinspre Galeș. Aici a fost executată *secțiunea 38* (13 × 1 m), orientată NV—SE, careia i s-au deschis mai apoi și două case.

În afara incintei a fost explorat și pintelul cu terasa naturală situată în estul Cățanașului, la un nivel mult mai jos, denumit de locuitori „În Zăpodie”. Au fost descoperite urme foarte sporadice de arsură (chirpic mărunț și cărbune), precum și câteva fragmente ceramice provenite din așezare.

D. MORMINTELE DIN „PROGADIA VECHE”³⁵

În partea sa de vest, Cățanașul se termină într-o padină înclinată, lipsită de tufişuri și copaci, în care din Tilișca se ajunge urcînd prin „Hulă”. Locul este denumit „Progadia Veche”. În ea s-au făcut înmormîntări pînă în timpurile apropiate.

În marginea estică această padină este delimitată de un val cu șanțul în interior. Spre sud există de asemenea un val, mai teșit decît primul, care desparte locul acesta de gura unei ulițe strîmte, la care ne-am referit deja și care se numește „Hulă”.

Pe suprafața acestei padini au fost executate mai multe secțiuni. Prima dintre ele (nr. 36A) a fost orientată aproximativ pe direcția EV și începea din exteriorul valului estic, pe care îl traversa, continuîndu-se apoi spre vest. Fără să insistăm asupra structurii stratigrafice a terenului, facem precizarea că acesta este constituit dintr-un pămînt lutos, amestecat cu nisip, de consistență moale.

În șanțul valului estic s-a depus o lentilă de pămînt negru-cenușiu, în care au fost descoperite urme de cărbune și fragmente ceramice.

Pe parcursul secțiunii, după ce s-a depășit șanțul valului estic, mergîndu-se spre vest, a apărut în profil pămînt ars la roșu. Prin dezvelirea stratului de pămînt roșu, s-a observat în mod clar că aici avem de-a face cu o platformă de ardere a defuncțiilor (ustrinum). Contururile acestei suprafețe nu indică o formă geometrică cît de cît regulată. Pămîntul ars la roșu se extinde pe o suprafață mai mică, în timp ce urmele de cenușă, amestecate cu mici fragmente de oase calcinate și cărbune se pot urmări pe o porțiune mai restrînsă. Grosimea pămîntului ars la roșu variază între patru și zece cm., cu precizarea că grosimea depunerii de cenușă și cărbune, amestecate în parte și cu pămînt, mai comportă încă zece cm.

Axa lungă a platformei este orientată NV—SE, avînd lungimea de 3.5 m pe porțiunea arsă la roșu, iar lățimea de 2 m.

Din stratul de pămînt ce s-a depus peste platforma de ardere au ieșit la lumina zilei fragmentele unui vas-borcan lucrat din pastă proasă, de culoare cenușie negricioasă (fig. 9/8), un cuțitaș de fier, apropiat de platformă, un obiect de fier în formă de stea cu patru brațe (unul rupt)

³⁵ N. Lupu. *Două morminte dacice descoperite la Tilișca*, în *Thraco-Dacica*, II, București, 1981, p. 197—207.

și cu un orificiu în mijloc, iar de la o distanță de cca 3 m fragmentele unui vas ceramic din pastă fină, de culoare cenușie, lucrat la roată (fig. 9/11). Cele două vase se aflau aici în poziție secundară.

Înaintind cu secțiunea 36A spre vest, am întâlnit un mormânt de incinerare, la numai 5 m depărtare de *ustrinum*. La 0,35 m adâncime de la suprafața actuală a terenului, pământul a început să capete o culoare cenușie închisă și să devină apăsos. La —0,50 m a apărut cenușă noroioasă, groapa fiind practicată în pământ lutos, precum am menționat deja. În masa aceasta noroioasă au fost descoperite mici fragmente de oase calcinate și unele piese de podoabă distruse mai înainte de depunerea în groapă cu o daltă. În profilul secțiunii masa de cenușă cu apă avea o lungime de 35 cm și o grosime de 15 cm, în timp ce pământul cenușiu care acoperea resturile cremației se întindea în profil pe o distanță de 1,55 m și pe o grosime atingând pe alocuri 28 cm. În masa de pământ, lângă piesele de podoabă, au fost descoperite și câteva pietre.

Iată și piesele de inventar:

1. — colier din zale de argint (fig. 8/1), cu extremitățile prinse de un cerc din același fel de sîrmă. Cercul prezintă trei încercări de tăiere cu daltă, care nu i-a secționat însă corpul. De acest cerc mai atîrnau patru pandantive. Lungimea sa inițială era de cca 107 cm;

2. — cerc (verigă) de sîrmă de argint ruptă la un capăt (fig. 8/2);

3. — segmente dintr-un cordon din plăcuțe de argint legate prin cercuri de sîrmă din același metal (fig. 8/2—16);

4. — inele în spirală, din sîrmă de argint (fig. 8/17—19);

5. — 13 fragmente de argint provenind de la două bucăți, lucrate din bară de secțiune patrulaterică, torsionate, decorate la extremități cu cercuri imprimate, punctate (fig. 8/20—32);

6. — 3 fibule de argint cu nodozități, decorate pe arc cu cercuri imprimate (fig. 9/6, 7b), sau lipsite de acest decor (fig. 9/1a, 1b, 3).

Din apropierea mormîntului au mai ieșit la iveală mici fragmente de chirpic roșu-cărămiziu, din pastă amestecată cu paie și pleavă, fragmente ceramice, unele aparținînd primei epoci a fierului, altele din Latène, precum și un „inel“ de lut ars.

La o depărtare de alți 5 m mai spre vest a fost descoperit cel de al doilea mormînt de incinerare. Pământul uscat din acest punct ne-a permis să îndepărtăm țărîna care constituia marginile gropii și să dezvoltăm în acest fel resturile arderii care se prezentau acum sub forma unei movile mici. De la suprafața terenului pînă la partea superioară a depunerii rămășițelor arse stratul de pământ măsura 0,30 m în grosime. Grosimea moviliței funerare comporta, la rîndul ei, 0,40 m, în timp ce în diametru ea măsura 1,10 m.

Evident, pământul care constituia această movilă funerară era de asemenea de culoare cenușie negricioasă, pigmentată cu puncte negre (cărbone). Prin secționarea sa nu s-a constatat nimic deosebit, ea menținîndu-și structura și culoarea pe toată grosimea, respectiv pînă la 0,72 m adâncime, cînd începea pământul galben-lutos, cu infiltrații de culoare ruginie. În masa moviliței funerare se puteau distinge peste tot mici bucăți de oase calcinate, precum și câteva fragmente ceramice de dimensiuni mici și foarte mici. Tot din această masă funerară au mai fost recuperate:

1. — un belciug(?) de fier din două barete alăturate prinse într-un disc de fier (fig. 9/9);

2. — un inel (brăţară) de fier de formă circulară, cu secţiune romboidală (fig. 9/10);

3. — trei fragmente dintr-o mărgea de sticlă, decorată cu „ochi de păun“, de culoare vînătă (fig. 9/12a—c);

4. — o mărgea plată, din argilă arsă, cu orificiu descentrat (fig. 9/13);

5. — o mărgea de forma unui butoiuş turtit, decorată cu „ochi de păun“ (fig. 9/19);

6. — bară de argint cu secţiune circulară, avînd o extremitate terminată în formă de bulb (fig. 9/15);

7. — două fragmente dintr-o piesă de metal, constînd fiecare din cîte o bară mică cu orificiu în care se află cîte un „cui“ cu capul în formă conică (fig. 9/16a—b);

8. — fragment dintr-o brăţară constituită din segmente de bronz, executate din sîrmă răsucită, prevăzute la extremităţi cu urechiuşe (fig. 9/17);

9. — fragment dintr-un cerc(?) de bronz executat dintr-o sîrmă ce se subţiază la una din extremităţi (fig. 9/18);

10. — mărgea decorată cu „ochi de păun“ (fig. 9/14).

Din cele de mai sus reiese că cele două morminte descoperite la Tilişca, în afara incintei cetăţii, erau morminte dacice de incinerare cu resturile depuse direct în pămînt, fără urnă, într-o groapă de formă relativ circulară şi avînd diametrele de 1,50 m (M_1) şi de 1,10—1,20 m (M_2). Adîncimea mormîntului nr. 1 măsoară 0,67 m, iar a celui de al doilea 0,72 m.

Inventarul, constînd din piese de argint (M_1), a fost ritual distrus şi supus focului rugului, ajungînd pînă aproape de temperatura de topire, încît unele piese s-au sudat laolaltă.

III. LOCUINȚE, ATELIERE, GROPI

Considerăm necesar a face precizarea că deși întreaga suprafață a fost dezvelită cu atenție, numai o parte din elementele care ar putea fi definitorii pentru fixarea limitelor locuințelor, atelierelor sau magaziiilor etc. a putut fi avută în vedere. În primul rînd, lucrările cerute de linia superioară de apărare și terasarea spațiului dintre cele două valuri au distrus prima locuire Latène. Că aceste lucrări s-au operat cu mare repezeală reiese și din faptul că în stratul de pămînt depus peste prima așezare Latène au fost descoperite vase întregi, unele chiar nesparte care ar fi putut fi folosite în continuare, ca pe terasa VI, sub locuința 29, precum am menționat deja, atunci cînd am prezentat săpăturile.

În afară de acestea, nu trebuie scăpate din vedere nici distrugerile cauzate de campaniile conduse de Traian împotriva Daciei, care au și pus capăt locuirii.

Toate acestea au înregistrat și stabilirea cu certitudinea corespunzătoare a caracterului construcțiilor, a funcției pe care au jucat-o și nu în cele din urmă a delimitării pe teren a fiecăreia. Ne stau la îndemîină vetrele, pietrele descoperite în stratul de cultură, care de obicei trebuie puse pe seama patului izolator al construcțiilor, precum și caracterul pieselor. De aceea destinația și fixarea în spațiu sînt în parte aproximative.

Datorită acestor circumstanțe, precum și a materialului identic, locuințele nu au fost prezentate diferențiat pe cele două faze ale Latèneului, adică înainte de terasarea dealului și după această lucrare.

A. FAZA HALLSTATTIANĂ

Locuința 1 (semibordei; terasa III) a ieșit la iveală în partea vestică a suprafeței 42, în caseta dezvoltată între secțiunile 52 și 50. Contururile semibordeiului sînt relativ circulare. Diametrul său nu măsoară decît 2—2,20 m (partea săpată în pămînt).

În interior au fost descoperite numeroase fragmente ceramice cu caneluri și lustru negru pe suprafața exterioară, iar suprafața interioară este roșiatică. S-au mai descoperit și cioburi din pastă poroasă, de culoare negricioasă. Dintre acestea face parte și un vas ceramic de proporții moderate (pl. 5/5). S-au găsit și resturi ceramice din cea de a doua vîrstă a fierului, în partea superioară a gropii, ca urmare a acțiunii de nivelare a terenului. Tot în interiorul gropii bordeiului, mai ales înspre baza sa,

au fost observate urme compacte de cărbune și cenușă. Cărbunii sînt răspîndiți pe cea mai mare parte a suprafeței. O porțiune a interiorului prezintă pe o zonă și numeroase urme de arsură constînd din mici bucăți de chirpic. O altă porțiune din suprafața de călcare a interiorului se prezintă sub forma unui strat de pămînt galben-cenușiu, adus din altă parte.

Locuința 2 (semibordei; terasa III; fig. 10a, pct. 10) a fost pusă în evidență în apropierea imediată a secțiunii 50, în E ei. Adîncimea maximă a gropii sale atîngea doar 0,62 m. Forma locuinței este ușor ovală avînd diametrele de $2,10 \times 2$ m. În interior au fost descoperite fragmente ceramice aparținînd atît orizontului hallstattian cît și a celui Latène, ultimele spre partea superioară. Deasupra podinei au fost găsite trei pietre rulate, de dimensiuni mijlocii.

Locuința 3 (fig. 12/vatra 3, terasa IV) este situată în V suprafeței 56, lîngă gropile 5 și 6. Ambele vetre sînt bine arse, de culoare cărămizie. Sub vatra nr. 3 au fost descoperite fragmente ceramice hallstattiene, decorate în exterior cu caneluri lustruite în negru și avînd în interior culoare roșiatică. Sub vatra nr. 4 au fost găsite fragmente ceramice Latène dar și hallstattiene. S-au găsit de asemenea și bucăți de zgură de fier. Diferența de nivel dintre ele este de 0,35 m. Reiese în mod evident că vatra nr. 4 aparține nivelului Latène. În schimb, vatra nr. 3 aparține orizontului hallstattian și se află la o adîncime de 0,70 m. Existența fragmentelor ceramice de sub ea formează dovada că locuința a fost construită într-un punct în care existase o altă locuință anterioară, aparținînd aceleiași epoci.

Locuința 4 (fig. 12/punctele 5, 5a, 6, 6b, 8; terasa IV) se află în suprafața 56, la aproximativ 7 m depărtare de latura vestică a ariei dezvelite. În această microzonă au fost descoperite multe materiale ceramice, provenind în majoritate din Hallstatt. S-ar părea că aici am avea de-a face cu mai multe construcții. Prima dintre ele se află în jurul punctelor 5, 5a, 6, 6b și 8, fiind despărțită de cele dinspre est de un „culoar“ lipsit de materiale arheologice. Resturile ceramice sînt răspîndite pe o suprafață al cărei ax lung este orientat în direcția SE—NV. Tocmai în centrul acestei suprafețe au fost descoperite trei gropi. Există indicii sigure că și aici a fost amenajată o locuință în prima vîrstă a fierului. Urmele de cărbune descoperite, în depunere compactă, în porțiunea de N a gropii 5a pledează de asemenea pentru o locuință. Nu putem stabili în mod cert raportul dintre groapa 5a și respectiva locuință, dat fiind faptul că dimensiunile ei sînt prea mici (1,62 în dm) ca să fi putut constitui partea inferioară a unui semibordei. Au fost descoperite și fragmente ceramice de tip Latène, care au putut ajunge în partea superioară a gropii în urma lucrărilor de terasare.

Locuința 5 (fig. 12/punctele 14, 15, 16; terasa IV) este greu de determinat, datorită aceluiași cauze legate de transformările teraselor. Cert este că locuirea hallstattiană și cea Latène existente înainte de terasare, au fost puternic deranjate, fapt care ne împiedică a le fixa pe teren orientarea și dimensiunile. Se pare însă că aici a existat o locuință din prima epocă a fierului, datorită numeroaselor fragmente ceramice. În același sens pledează mai ales fragmentele unui vas mare (vezi fig. 12/16) adîncit în pămîntul viu într-o gropiță anume construită. În interiorul său au fost găsite boabe de mazăre (pl. 1/4). În același loc, în Latène, a fost ridicată o nouă locuință.

Locuința 6 (semibordei: terasa V) a apărut după îndepărtarea depozitului intermediar de pământ galben, cu care s-a nivelat terenul în vederea ridicării locuinței 21, din ultima fază de construcții. Grosimea acestuia atingea în acest punct 0,70 m. Secționînd stratul de cultură, am constatat în acest punct existența unui semibordei. Deși condițiile nu ne-au permis degajarea sa completă, i-am putut observa forma circulară. În punctul secționat el măsoară, cu aproximație, 3, 10 m. În suprafața degajată a fost întilnită o vatră de formă circulară arsă în roșu cărămiziu, al cărui diametru măsoară 0,50 m³⁶. În interiorul semibordei și în stratul de cultură din jurul său au fost descoperite diferite fragmente ceramice (pl. 1/12; 4/12, 14; 5/7). Au mai fost puse în evidență și materiale ceramice din cea de a doua vîrstă a fierului (pl. 9/3).

Locuința 7 (semibordei). În extremitatea estică a terasei VI, și anume în jumătatea nordică a ei, stratul de cultură se adîncea pe o anumită porțiune, iar prin lărgirea săpăturii, această porțiune apărea în parte sub formă relativ circulară. În acest punct a fost construit un semibordei care avea formă de asemenea circulară. Inițial terenul se afla în pantă care cobora spre nord și credem că nu greșim considerînd că avea intrarea orientată spre N. Pe lîngă unele fragmente ceramice relativ mărunte, nu am descoperit materiale mai concludente din prima vîrstă a fierului. Menționăm doar existența unor pietre de rîu, dintre care două prezentau urme de arsură. Este foarte probabil ca ele să fi fost folosite în jurul unei vetre de foc. De fapt, pe porțiunea săpată, o asemenea vatră nu a fost clar delimitată. În schimb s-au descoperit urme de arsură.

Sub stratul de pământ negru din acest punct, a cărui grosime atingea 0,65 m, se află pămîntul viu.

Locuința 8 (terasa XI) a fost localizată în partea estică a suprafeței 12. Deși nu au fost descoperite urme suficient de elocvente cu privire la formă și dimensiuni, date fiind numeroasele fragmente ceramice, considerăm că existența ei este sigură. Ea se confirmă și prin puținele urme de chirpic. Și aici, lucrările de amenajare a teraselor, din Hallstatt, au deranjat stratul de cultură. Din interiorul acestei locuințe provin numeroase fragmente ceramice de la diferite vase (pl. 2/1, 3, 4; 4/5, 8, 15), o strachină cu gura lobată și cu caneluri interioare, un pumnal de fier (pl. 1/1), greutatea de țesut de dimensiuni remarcabile, avînd formă conică (pl. 14/2).

B. FAZA LATÈNE

Locuința 1 (terasa III) a fost pusă în evidență în spațiul din estul secțiunii 52. Vatra din interiorul ei (fig. 10a/5) avea suprafață netedă de formă circulară cu un dm de 1,10 m. Lîngă vatră, în partea sa vestică, au fost descoperite urme de cărbune și cenușă. Vatra aparține nivelului cultural Latène și se constată a fi fost făcută într-un loc în care, în prima vîrstă a fierului, fusese construit un semibordei hallstattian. Dimensiunile locuinței nu au mai putut fi luate. Ținînd seamă de distribuția pietrelor, credem că avea formă rectangulară.

Din zona ei au fost recoltate: o greutate de țesut, o ceașcă dacică, o bară de fier și diferite fragmente ceramice.

³⁶ Idem, *Șantierul arheologic Tilișca*, în *Materiale*, IX, 1963, p. 240 fig. 8/15. În vechea numerotare locuința se afla pe poziția 3.

Locuința 2 (terasa III; fig. 10a) de formă rectangulară, a fost descoperită la jumătatea distanței dintre secțiunea 50 și secțiunea 49, ale cărei pietre, servind ca talpă a peretilor împotriva umidității, sînt bine grupate în jurul celor două vetre (fig. 10a/11, 12). Vetrele se află la numai 1 m depărtare una de cealaltă. Prima vatră avea dm de 1,10 m, iar a doua de 0,90 m. La vatra 13 se observa și un strat superficial de lut de circa 4 mm grosime. În jurul lor, la același nivel, au mai fost găsite și bucăți de chirpic ars în roșu-cărămiziu cu urme de nuiele. El avea în componență nisip și paie tocate. Răspîndirea chirpicului indică o axă lungă, orientată SN, măsurînd în jur de 4 m, și o axă scurtă perpendiculară pe prima, care nu atinge decît 2,5 m, în dreptul vetrei 13 și aproximativ la fel imediat sub vatra 12. Cîteva urme de arsură și chirpic, la cca 3 m mai spre N, ar putea proveni de la aceeași construcție. Prezența celor două vetre atît de apropiate între ele ne face să ne gîndim la două încăperi, oricît de modeste ar fi fost ca dimensiuni. În interior sau în imediata apropiere au fost descoperite fragmente ceramice din cea de a doua epocă a fierului și numai cîteva de caracter hallstattian.

Au fost reconstituite vase de tip borcan (pl. 7/3). Au mai fost găsite: un fragment de cupă deliană (pl. 8/11), o seceră de fier (pl. 15/11), un cuțit de fier (pl. 17/1), o psalie de fier (pl. 27/4), o fibulă de fier (pl. 26/15), o bucată informă de fier, un ac de bronz (pl. 19/9) etc.

Locuința 3 (terassa III; fig. 10a) de formă rectangulară, orientată NS, se află la o distanță de numai 1,5 m de locuința descrisă la punctul precedent. Talpa ei era formată din piatră de stîncă și de rîu, care se întinde într-o dispoziție compactă, nemijlocit în S vetrei din „interiorul“ ei (nr. 15, fig. 10). Marginea de V a suprafeței cu piatră reprezintă o linie deosebit de dreaptă, iar pe o porțiune a sa, latura de S este asemănătoare. În E vetrei pietrele sînt de asemenea grupate, însă ele continuă să se întindă înspre SE. O piatră mai mare se găsește pe linia estică a secțiunii nr. 49. Considerăm că aici trebuie fixată extremitatea construcției, care astfel ar putea atinge în lungime (axul EV) cca 3 m. Vatra (15) are dm. de 1,40 m și este arsă cărămiziu. Au fost descoperite fragmente ceramice și două vase întregi de tipul vasului borcan, de proporții destul de mari (nr. 17 și 18 din planul orizontal); din zona ei au fost recuperate și alte fragmente ceramice, unele de la vase de tip borcan, precum și un tub de fier (pl. 19/20).

Locuința 4 (terasa III) a fost descoperită în N gropii nr. 3, adică în V secțiunii 48a, prin intermediul unei casete care mai apoi a fost lărgită. Oarecum în centrul ei a fost scoasă la lumină o vatră (fig. 10b/23) de dimensiuni ceva mai mari decît cele obișnuite (1,65 × 1,40 m), avînd marginile mai puțin regulate. Urmele de arsură și de chirpic se află răspîndite pe laturile estică, sudică și vestică ale vetrei. În V vetrei au fost descoperite diferite vase ceramice (fig. 10b/19—22). Fragmente ceramice au continuat să apară pe toată suprafața, cu deosebire în partea sudică a vetrei, cît și în zona vaselor menționate. Răspîndirea în teren a chirpicului și urmelor de arsură indică o locuință dreptunghiulară cu axul lung orientat NV—SE, a cărui lungime măsoară cu aproximație 4,50 m; lățimea ei atinge cca 4 m.

Din zona acestei locuințe au fost descoperite: un vas ceramic (pl. 4/6), un vas miniatură, o ceașcă dacică, un vas-borcan, un sfredel (pl. 19/13), cosor de fier (pl. 17/12a), cîrlig de fier (pl. 17/18), brățară simplă de argint în mai multe segmente (pl. 27/38), un fragment dintr-o psalie

(pl. 24/16), fragmente dintr-o brătară de sticlă (pl. 27/22, 23), fragment de lanț (pl. 17/11), fibulă de bronz (pl. 27/29) etc.

Locuința 5 (terasa III) a fost tăiată de secțiunea 48 și se află situată în partea nordică a suprafeței dezvelite. Ea se recunoaște prin numeroasele urme de chirpic și prin fragmentele ceramice aparținând orizontului Latène, care prin distribuția lor îi indică o formă rectangulară. În E secțiunii nr. 48 aceste urme sînt și mai masate. Construcția era orientată NE—SV și era realizată din birne relativ subțiri și din nuiele, dispuse în aceeași direcție cu birnele și printre acestea. Axul lung al construcției atinge în jur de 7 m, iar lățimea cca 3 m. Raportul dintre cele două laturi ar putea indica existența a două încăperi. În extremitatea de SV a construcției au fost descoperite multe fragmente ceramice, unele din prima vîrstă a fierului, dar predominînd cele din cea de a doua vîrstă. În interiorul locuinței au fost scoase la iveală: un vas de culoare neagră, un ac de bronz și o ulcică fragmentară (fig. 10b/24, 25 și 26). În punctul nr. 27, la o distanță de numai 1,5—2 m de zona acoperită de chirpic și arsură se întilnește o vatră de formă ovală ale cărei diametre măsoară 1,15 m, respectiv 0,85 m. În punctele 28, 20 și 30 au fost puse în evidență: un vas-borcan de proporții mai mari, două fragmente de greutate de țesut și o scobiță de fier. Existența acestor piese în jurul vetrei și vatra însăși ar putea pleda pentru o construcție separată, de lemn fără lipitură, ale cărei urme să nu mai fi putut fi observate pe teren în timpul săpăturii.

În zona acestei locuințe au mai fost descoperite: un vas ceramic (pl. 12/4), un capac (pl. 9/8), două căni (pl. 5/12 și 6/3), un vas-borcan, o ceașcă (pl. 3/8), poanson (pl. 17/16), o scoabă, o foarfecă (pl. 17/7), fragment dintr-o psalie (pl. 24/16), daltă de fier (pl. 19/15), cerc de bronz (pl. 23/11), verigă de coasă (pl. 23/18) etc.

Locuința 6 (locuința-atelier) a fost descoperită în partea sudică a zonei cuprinse între secțiunile 48 și 46 (fig. 10b). Numeroasele pietre ieșite la suprafață prin săpătură sînt un indiciu clar că talpa construcției era făcută din piatră. Distribuția pietrelor ne arată că axa lungă a construcției era orientată în direcția EV, cu o ușoară tendință spre NV—SE. Unele pietre au fost descoperite și în estul secțiunii 46. Dacă este să ținem seamă și de acestea, construcția ar măsura aproximativ 6,50—7 m în lungime, în timp ce lățimea ei ar atinge între 3,50 și 4 m. Raportul între cele două laturi ar sugera existența a două încăperi. Din această zonă a săpăturii provin: un capac de vas, un cuțit de pielar (pl. 19/4), o bară de fier fragmentară (pl. 22/15), scobițe de fier (pl. 18/10, 11, 13), lame de cuțit, cuțite de fier (pl. 15/4), fibulă de fier (pl. 27/30), figurină de lut ars (pl. 26/19), fragment de brătară de bronz (pl. 28/8), virf de săgeată (pl. 26/7), țintă de fier (pl. 23/12), zgură de fier. Din aceeași zonă au fost restaurate mai multe vase (pl. 6/5; 7/1) etc.

Prezența pieselor de fier, în general mărunte, precum și a unei bucați de zgură, ne fac să considerăm că în acest loc se afla un atelier în care erau confecționate ustensile de fier. Este și motivul pentru care am considerat construcția atît ca locuință, cît și ca atelier, una din încăperi putînd fi atribuită eventual acestuia din urmă.

În ce privește vatra (fig. 10b/27), aflîndu-se în afara celor două construcții (locuința 5 și locuința-atelier 6), ea ar putea aparține primei locuiri Latène.

Locuința 7 (terasa III, fig. 10c/37) a fost pusă în evidență în jumătatea nordică a zonei delimitată la vest de secțiunea 48, iar la E de secțiunea 46. În parte, ea trebuie să se fi extins și în E secțiunii 46, căci chiar și vatra a fost atinsă de această secțiune. Vatra măsoară $1,25 \times 0,90$ m, fiind predominant ovală. Fragmentele ceramice au ieșit la iveală în toată zona, pe când urmele de chirpic sînt sporadice. Credem că în acest punct a existat o construcție de lemn, eventual fără să fi fost lipită cu chirpic, iar vatra respectivă să fi servit, după trebuință, în diferite scopuri casnice.

Din locuință și din împrejurimile ei au fost scoase la lumină: o fibulă de fier (pl. 27/37), o mărgea tubulară (pl. 28/15), o cană, vase ceramice (pl. 2/9; 4/13), un irel de bronz, un cui de fier și diferite fragmente ceramice din ambele vîrste ale fierului.

Locuința 8 (terasa III) ar fi putut fi ridicată în jurul sau în apropierea vetrei din punctul 47 (fig. 10c), care de fapt se află situată la numai 3 m în E vetrei locuinței precedente. Și forma acestei vetre este mult ovală ($1,55 \times 1,15$ m). Pe suprafața ei au fost observate două rînduri de lipituri ulterioare. În apropierea vetrei au fost descoperite urme de chirpic care ar putea indica cu aproximație locul în care s-ar fi aflat peretii. În funcție de acest chirpic, axa lungă a construcției ar fi putut fi orientată SV—NE, situație în care în componența sa ar fi putut intra, în cazul că ar fi avut două încăperi, și vatra ($0,70 \times 0,80$ m) din punctul 48 (fig. 10c). Masarea fragmentelor ceramice în două zone care ies tocmai prin aceasta în evidență, ar constitui un eventual indiciu a două încăperi.

Fragmentele ceramice descoperite aici aparțin în mare parte epocii Latène, dar nu lipsesc nici cele hallstattiene timpurii, cu lustru negru în exterior și roșiatic în interior. Unele vase au putut fi reconstituite, altele s-au păstrat aproape întregi. Reținem dintre ele: o ceașcă scundă (pl. 3/3), o ulcică dacică, vase-borcan, un tipar de lut ars, o ulcică (pl. 9/7), o foarfecă de fier (pl. 17/13), un ustensil de fier (pl. 22/9), o fibulă de argint (pl. 26/14), o fibulă de fier (pl. 27/36), o oglindă de bronz (pl. 27/14), un fragment de brățară de sticlă (pl. 27/25) etc.

Locuința(?) 9 ar putea fi considerată ca atare doar prin prezența vetrei nr. 49. Această vatră, arsă la roșu cărămiziu, este de dimensiuni mai mici, avînd diametrele de $0,60 \times 0,75$ m. Existau, este adevărat, o serie de fragmente ceramice, cele mai numeroase fiind grupate în estul ei. Existența vetrelor 50 și 51 din locuința 10, și mărimea acestora, ne determină să renunțăm la probabilitatea de a considera vatra 49 în legătură funcțională cu locuința 10. Toate acestea ne-ar putea îndreptăți oarecum să emitem ca posibilă apartenența acestei locuințe la nivelul de locuire din faza premergătoare terasării dealului. Din fragmentele descoperite în împrejurimile ei provine un vas bitronconic, un fragment de brățară de sticlă albastră (pl. 27/20), o verigă de fier, un inel de fier și numeroase fragmente ceramice cu preponderență din a doua vîrstă a fierului.

Locuința 10 (terasa III; fig. 10d) se extinde îndeosebi în E secțiunii 43, în jumătatea nordică a terasei dezvelite. O parte din ea rămîne și în vestul acestei secțiuni. Forma locuinței este rectangulară, cu axa lungă orientată SE—NV. Dimensiunile construcției nu pot fi date cu certitudine, dat fiind faptul că chirpicul nu se află într-o dispoziție compactă. Oricum, locuința pare destul de mare, axa lungă atîngînd în jur de 5 m, iar cea scurtă aproximativ 3 m. În interiorul suprafeței delimitate de chirpic a fost descoperită o vatră (51) circulară (dm 1,25 m); ea pre-

zenta două lipituri subțiri la suprafață. În apropiere au fost descoperite fragmente ceramice aparținând îndeosebi vârstei a doua a fierului, precum și urme de cărbune și cenușă. În masa de chirpic dinspre peretele de SE au fost găsite două greutateți de țesut și un vas-borcan fragmentar.

O a doua vatră (50), ieșită din perimetrul locuinței, măsoară în diametru $1,12 \times 1,05$ m și este la fel de bine arsă. Nici în cazul acesteia nu putem preciza cu siguranță dacă urmele descoperite de noi aici aparțin fazei dinaintea terasării sau ultimului nivel de locuire, deoarece ceramica este amestecată, iar observațiile în săpătură nu ne-au permis o atare încheiere. Desigur, vatra nu putea rămâne neadăpostită, iar existența unei construcții trebuie neapărat postulată. Printre vasele ceramice descoperite în această porțiune se remarcă o ceașcă scundă (pl. 4/11), un vas fragmentar (pl. 1/3), o foarfecă de fier și un pinten de fier, numeroase alte fragmente ceramice hallstattiene și din Latène.

Locuința-atelier 11 (terasa III, fig. 10d) a fost foarte clar pusă în evidență în aceeași zonă dintre secțiunile 42 și 43, aproximativ la jumătatea distanței. Urmele acestei locuințe rămân unele din cele mai consistente de pe întreaga terasă. Remarcăm în primul rind numeroase pietre folosite la construcție, care prin distribuția lor indică existența unor pereți solizi, durați cel puțin pe o anumită înălțime din acest material. Forma descrisă de răspîndirea pietrelor este dreptunghiulară, prelungindu-se în mod cu totul evident spre sud și măsurînd, în lungimea acestui ax 6 m. Lățimea construcției depășește cu puțin 3 m, iar dispoziția pietrelor ne îndreaptă spre concluzia că avem de-a face cu două încăperi. Cert este că în „complexul” acestei locuințe nu s-a descoperit decît o singură vatră, situată în partea de SV a ei. Urmele de cărbune și cenușă se găseau răspîndite în afara peretelui, și însăși vatra s-ar părea că depășește linia peretelui. Fragmente ceramice s-au descoperit masate în trei zone distincte. Printre materialele care ies în evidență, recoltate din această locuință și din jurul ei, menționăm: un vas mare ceramic, un opaiț fragmentar, un cuțit de fier, o foarfecă de fier (pl. 18/8), o fibulă de fier fragmentară (pl. 26/18), o brătară de fier (pl. 28/10), o brătară(?) de bronz (pl. 27/18), o brătară de sticlă, fragment (pl. 28/12), două agrafe de fibulă, un ac de bronz și diferite fragmente ceramice. Prin analogie cu locuința 28, credem că și aici avem de-a face cu o locuință-atelier, ai cărei pereți de piatră ofereau siguranță împotriva incendiilor. Bucata informă de fier descoperită în locuința următoare provine cu siguranță de aici, dovedind că atelierul era folosit la prelucrarea acestui metal.

Locuința 12 (terasa III, fig. 10d) a fost întilnită în S suprafeței pe care se afla și locuința 11, unde au fost puse în evidență urmele unei noi construcții. În interiorul ei a fost descoperită vatra (63). De formă aproape circulară, această vatră măsoară $1,10 \times 1,05$ m. În părțile de V și de S ale vetrei, din resturile locuinței se mai păstrau unele pietre și bucăți de chirpic, în timp ce în partea de est se întilnește mai mult piatră. Construcția avea axa lungă orientată NE—SV și măsoară cca 6 m. Lățimea ei atinge aproximativ 4,50 m.

Nu am putut stabili în ce măsură construcția aceasta este diferențiată de locuința din N ei și dacă nu cumva, suprafața în care se află vatra nr. 63 nu reprezintă una din încăperile primei locuințe, cu atît mai mult cu cît nu au fost puse în evidență urmele altui perete. Dimpotrivă, s-ar părea că peretele de piatră transversal ar putea constitui, cel puțin pe o porțiune, unul din zidurile încăperii cu vatra nr. 63. În această

încăpere au fost descoperite la rîndul lor, un vîrtej de fier (64), o fibulă de fier (65, pl. 27/39), un cui de fier (66), un fragment dintr-o brăţară de sticlă (67, pl. 28/13), un cuţitaş de fier (68, pl. 15/6), o brăţară fragmentară de bronz (69), alte două cuie de fier (70 şi 71). Răspîndirea pietrelor şi a chirpicului continuă şi înspre estul suprafeţei cu încă o încăpere de aceeaşi lăţime (4,50 m), care prelungeşte construcţia spre est cu cca 2,20 m. În aceasta din urmă s-a descoperit o bucată de fier inform, rezultat în urma unui proces de reducere. Tot de ea ţine şi grupul de piese descoperit în punctele 73 şi 74, reprezentînd două cuţitaşe de fier (pl. 15/5, 8). În E locuinţei s-au găsit fragmente de chirpic, piatră şi fragmentele ceramice într-o răspîndire mai compactă. În mijlocul lor au fost descoperite fragmente provenind de la un chiup (75).

Locuinţa 13 (terasa III, fig. 10d) se află situată în partea cea mai estică a suprafeţei 42. În sud-vestul vetrei (76) au fost scoase la lumină urme de chirpic, la o distanţă de 2,20 m. Aceste urme sînt dispuse în linie dreaptă şi credem că ele se legau mai degrabă de această locuinţă decît de prelungirile construcţiilor locuinţei 11. În jurul vetrei (0,90 × 0,75 m) s-au găsit fragmente ceramice, chirpic ars în roşu-cărămiziu cu urme de nuiile şi de birne subţiri, rotunde, precum şi urme de cărbune şi cenuşă. N-ar fi exclus ca această vatră şi construcţia care o proteja să fi avut o legătură funcţională cu locuinţa precedentă, mai cu seamă că aici terasa III se sfîrşeşte, iar dimensiunile unei locuinţe de sine stătătoare nu ar pleda în acest sens.

În jumătatea sudică a suprafeţei în care a fost identificată această locuinţă au mai fost descoperite: o psalie de fier (pl. 27/3), o masă fieroasă (pl. 23/15), o dăltiţă de fier (pl. 19/10), un fragment de cerc de bronz şi, ca peste tot, fragmente ceramice din ambele vîrste ale fierului.

Locuinţa 14 (terasa IV, fig. 11, suprafaţa 56) a fost pusă în evidenţă în partea vestică şi de S a zonei dezvelite. Urmele ei constau dintr-o „masă“ de chirpic ars la roşu cărămiziu (fig. 11/7), descriînd pe teren o formă rectangulară, al cărei ax lung, orientat aproximativ EV, măsura 3,30 m, în timp ce axul scurt atîngea doar 2,50 m acolo unde chirpicul acoperea porţiunea cea mai lată, adică în partea estică a construcţiei.

Atît în partea de E cît şi în partea de V, mai ales, au fost descoperite pietre folosite la talpa construcţiei. Nu ar fi exclus ca ţinînd seama de distanţa dintre ele şi suprafaţa acoperită de chirpic, pietrele să fi constituit partea inferioară a unei încăperi separate, formînd o dependenţă (cămară de alimente?) a locuinţei în cauză. Remarcăm că de aici provine un mare recipient de tipul vasului-borcan. Printre materialele ieşite la lumină consemnăm: un vas de proporţii mici, un cerc (inel) de fier (piesă de harnaşament?) (pl. 27/12), două scobiţe de fier, un cui de fier, un piron de fier etc.

Locuinţa-atelier 15 (terasa IV, fig. 12/4) se află în V suprafeţei 56, în jurul vetrei 4. În apropierea acestei vetre a mai fost descoperită o vatră similară (fig. 12/3; vezi locuinţa hallstattiană 3). Faţă de vatra 3, vatra 4 se afla la o diferenţă de înălţime de 0,35 m. În apropierea vetrei 4 au fost descoperite materiale ceramice din ambele vîrste ale fierului, ultimele mai numeroase. Sub vatră au mai fost descoperite şi mici bucăţi de zgură de fier. Nu dispunem de indicii cu privire la orientarea şi dimensiunile locuinţei. Ea datează din prima fază de locuire Latene şi a suferit rigurile terasării dealului cu ocazia ridicării ultimului nivel de

locuire. Faptul că printre materiale au fost descoperite și bucăți de zgură pledează pentru existența aici a unei locuințe-atelier.

Locuința(?) 16 (terasa IV, fig. 11/6, 8) iese în evidență prin răspîndirea compactă a resturilor de chirpic din punctul 8, care descriu o suprafață patrulaterică orientată aproximativ EV, cu latura lungă de 6 m, iar cea scurtă de cca 5 m. În zona SV a acesteia a fost ridicată mai trziu o altă construcție (v. locuința 14). Lipsa fragmentelor ceramice și a vetrei de foc ar putea pleda pentru o altă destinație a acestei clădiri (staul de vite?). În punctul 8 au fost găsite numeroase fragmente de placă de fier, foarte friabile, provenind de la un aplic, decorat cu linii drepte și în val, reliefate.

Locuința 17 (terasa IV, fig. 11/punctele 10—14) este prezentă prin resturile de chirpic (11, 13) prin fragmentele ceramice și prin pietrele frecvente mai ales în partea nordică a acestei suprafețe dezvelite. Potrivit dispersiunii pe teren a materialului scos la iveală, ea trebuie să fi fost orientată EV; nu se pot da dimensiunile.

Locuința 18 (terasa IV, fig. 11/punctele 15, 15a, 16, 17) este situată în E celei precedente și se lasă constatată prin zona de chirpic din punctele 15 și prin pietrele masate în E și N zonei cu chirpic. Ea pare să se fi extins spre est, înglobînd și punctele 16 și 17, ca și cele din apropierea lor. Nu a fost pusă în evidență nici în acest loc o vatră cu foc. Orientarea ei a fost de asemenea pe direcția EV. Răvășirea materialelor se datorează distrugerilor la care a fost supusă ultima fază de locuire.

Locuința 19 (terasa V) este orientată aproximativ EV. Limitele ei s-au păstrat bine datorită pietrelor care formau talpa pereților, ca și datorită chirpicului. Dimensiunile construcției măsurau pe latura lungă 6 m, iar pe latura scurtă 3 m, avînd deci o formă dreptunghiulară. Locuința consta din două încăperi. Cea dinspre vest măsura în lungime 3,50 m, iar cea dinspre est 2,50 m; lățimea se păstra aceeași pentru ambele încăperi. Ele erau despărțite printr-un perete care era construit de asemenea pe o talpă de piatră.

Chirpicul pus în evidență în încăperea vestică ne lasă să conchidem că la pereți erau folosite și nuiele mai subțiri, dar și birne, uneori crăpate în două, de grosime relativ mică (0,12—0,15 m în diametru).

Din suprafața locuinței au ieșit și fragmente de *imbrices*, lucrate din pastă cu mult nisip și ușor friabile. Au fost scoase la lumină și plăci ceramice de formă rectangulară (un fel de tegule, lipsite însă de profilurile obișnuite și de margini reliefate, adică cu dungă înălțată).

În încăperea estică a fost descoperită o vatră de foc construită tocmai în centru, avînd formă ovală (0,72 × 0,55 m). Împrejurul ei au fost descoperite urme compacte de cărbune, printre altele și doi tăciuni care nu fuseseră cu totul împinși pe vatră. În imediata apropiere de vatră au fost descoperite pietre de stîncă, vase ceramice întregi, două cești, fragmente de la buza unei fructiere și alte numeroase fragmente ceramice. Tot aici au fost descoperite părți dintr-un *catillus* și două *meta* întregi.

Cea de a doua încăpere era de asemenea prevăzută cu o vatră de foc de formă circulară, cu un diametru de 0,70 m, foarte bine păstrată. Și în jurul ei au fost puse în evidență urme bogate de cărbune. În colțul de NV al încăperii se afla o fructieră lucrată la roată din pastă fină, de culoare gri-gălbuie. Fragmente de vase ceramice au fost descoperite pe întreaga suprafață a încăperii. Dintre acestea menționăm un ulcior(?) din

pastă bună (pl. 10/10) și o fructieră fragmentară de proporții mici (pl. 10/13).

Mentionăm că în spațiul locuinței au apărut și fragmente ceramice din prima epocă a fierului, mai ales din categoria cu lustru negru, canelate și altele.

Dintre piesele de metal reținem un pinten, o foarfecă fragmentară (pl. 17/6), muștiucul unei zăbale de fier, un vîrf de lance cu lama ruptă etc.

Locuința 20 (terasa V) a fost descoperită în V secțiunii nr. 9. Din cauza vegetației săpătura n-a putut fi mai mult extinsă. Stratul de cultură, relativ subțire, a oferit diferite obiecte, precum și o serie de piese ceramice care se înscriu prin factura lor atît în faza timpurie a Hallstattului, cît și în Latène. Punerea în evidență a unei vetre, păstrată în condiții proaste datorită atît rădăcinilor copacilor, cît și a apei de infiltrație, a constituit motivul principal care ne-a determinat să considerăm că aici se afla o altă locuință.

Locuința 21 (terasa V) a fost identificată în E locuințelor 19 și 20. Forma rectangulară a ei a fost bine pusă în evidență de către fragmentele de chirpic ars la roșu-cărămiziu și lucrat dintr-o pastă aspră, amestecată cu nisip, precum și de mai multe pietre de stîncă provenite din masivul dealului Cățanaș. Se constată că în acest caz avem de-a face cu o construcție de dimensiuni mai mari, ale cărei laturi măsurau $7 \times 5,75$ m, avînd formă rectangulară. Ea era orientată SN³⁷.

În afara zonei acoperită cu chirpic, pietrele folosite la talpa locuinței și provenite mai ales din despicătură de stîncă, se extind înspre S, indicînd continuarea construcției în această direcție. Tocmai în această porțiune s-au descoperit cele mai numeroase fragmente ceramice. Dispoziția pietrelor, în unele cazuri păstrîndu-și poziția una peste alta, indică peretele sudic al construcției, ele formînd baza acestuia. Ținînd seama și de această observație, lungimea laturii orientate NS atinge în jur de 8 m. În orice caz, partea sudică a construcției, cu pereți nelipiți și fără vatră, nu constituia încăpere de locuit — cel puțin în timpul anotimpului rece — ci era folosită cel mai probabil ca o dependință cu rol de atelier sau de șopron.

Chirpicul descoperit se prezintă sub forma unor fragmente relativ mărunte. Pe suprafața lor se observă, aproape în fiecare caz, urme de nuiete subțiri, pledînd pentru pereți împlețiți în jurul unor pari, fixați probabil în talpa pereților, deoarece gropile lor nu s-au identificat în săpătură. Bucățile de chirpic fiind relativ mici pledează pentru un strat subțire de lipitură. Mulțimea lor, avînd în vedere că ele ating pe alocuri o grosime de 0,30 m în stratul de cultură, ne fac să credem că locuința avea pereți destul de înalți. Din răspîndirea numeroaselor fragmente de chirpic și a pietrelor descoperite în stratul de cultură, nu ne putem da seama de felul în care era împărțit spațiul acestei construcții, în sensul de a stabili mai precis numărul încăperilor. Ni se pare totuși că dimensiunile ei erau suficient de mari, pentru ca ea să fi avut mai multe încăperi.

---

³⁷ Vezi nota precedentă.

Și în cadrul locuinței 21 au fost descoperite fragmente de „țiglă“, de felul celui amintit mai sus, în cazul locuinței nr. 19, precum și un *imbrex*, fragmentar și el, dar tot atât de concludent.

Fragmentele ceramice descoperite în stratul de cultură sînt foarte numeroase și provin din ambele vîrste ale fierului, fiind amestecate unele cu altele, precum am mai arătat. Numeric, cele din Latène dobîndesc o mare preponderență. Dintre acestea reținem vase-borcan (pl. 7/4, 5), cești (pl. 7/7), fructiere, chiupuri (pl. 16/8).

Alături de piesele ceramice au mai fost scoase la lumină obiecte de metal (tesle: pl. 16/8, 18/1; seceri: pl. 16/1; cuțit de pielar: pl. 17/5; brățară de bronz: pl. 28/7; inel de bronz: pl. 27/9; cataramă de bronz: pl. 27/13). De asemenea au mai fost descoperite scobițe, bare, un muștiuc de zăbală, fusaiole de formă bitronconică, un lustruitor de vase etc.

Înspre marginea de N a locuinței a fost descoperită și o vatră ușor ovală, arsă la roșu pe o grosime de 0,08 m. În diametru ea măsoară $0,55 \times 0,63$ m.

Descoperirea în suprafața locuinței 21 înspre baza stratului de cultură a numeroase fragmente ceramice specifice olăriei dacice mai vechi, cu exteriorul lustruit, pledează eventual pentru existența în acest punct a unei locuințe Latène dinaintea fazei terasării, ale cărei urme mai concludente nu au putut fi puse în evidență. Nu excludem nici posibilitatea ca aceste materiale ceramice să fi fost aduse aici tocmai în împrejurările prilejuite de însăși lucrările de terasare.

Locuința 22 (terasa V, fig. 16, caseta *alfa*) a fost pusă în evidență prin executarea secțiunii 57E în partea vestică, respectiv ușor SV a terasei. Aici a fost descoperită și o vatră de foc de formă circulară ($0,80 \times 0,70$ m), arsă la roșu, lângă care s-au găsit urme de cărbune și cenușă, cîteva pietre și resturi de chirpic. Vatra se afla la numai 0,30 m sub nivelul actual de călcare. La aproximativ 3 m de vatră a fost descoperită o construcție de piatră, de stîncă și de rîu, de formă cilindrică, în care pietrele se mai mențineau în trei rînduri suprapuse. Între pietre nu era folosit ca „liant“ decît pămîntul simplu (fig. 16/22). Unele pietre au căzut de a locul lor, aflîndu-se în imediata apropiere. Asemenea construcții au fost descoperite în mai multe puncte de pe această terasă, precum și pe alte terase. Pe baza cantității de piatră descoperită în fiecare punct am putea considera că aceste construcții nu erau prea înalte, putînd atinge între 0,50 și 1 m. Ele ar fi deci de forma unor cilindri care ar fi putut avea rolul de a ocroti contra incendiului stîlpii pe care îi îmbrăcau și care susțineau construcțiile. În cazul acestei locuințe, construcția respectivă atinge un diametru de aproximativ 2 m și o înălțime păstrată de 0,35 m.

Stratul de cultură observat în peretele vestic al secțiunii 57E atinge, în unele porțiuni, o adîncime considerabilă care mergea pînă la 1,40 m, sau chiar 1,50 m de la actualul nivel de călcare.

Se constată că resturile culturale se găseau pe două nivele, fapt care pledează pentru două etape de locuire. Ele se remarcă și în materialul arheologic recoltat. Astfel, în stratul inferior, pe lângă fragmentele ceramice de tip Latène au fost scoase la lumină și materiale similare provenind din prima vîrstă a fierului, alături de urme puternice de cărbune și cenușă, în timp ce în stratul imediat superior nu au fost descoperite decît fragmente ceramice caracteristice celei de a doua vîrste a fierului. Astfel stînd lucrurile credem că nu greșim considerînd că în

acest punct, peste o locuire timpurie hallstattiană, întâlnim — după o ușoară amenajare a terenului — un nivel de locuire Latène, ale cărei urme se amestecă cu cele hallstattiene. Stratul de deasupra sa reprezintă, după cum am arătat, mărturia unei locuiri Latène, după refacerea terenului în acest loc. Această locuire a durat până la lucrările de amenajare a fortificațiilor, când a fost nivelat întreg terenul adăugându-se ultimul strat cultural. Acesta cuprinde în el vatra amintită (nr. 21, fig. 16). În suprafața acestei locuințe, ale cărei laturi nu pot fi precizate, ea extinzându-se în parte și mai spre vest, au fost găsite, precum spuneam, numeroase fragmente ceramice de tip Latène, dar și din Hallstatt. Dintre acestea menționăm un ulcior de proporții mari, o porțiune dintr-o strachină (pl. 12/3), un cuțit și o secure de fier (pl. 16/7), un inel de fier (pl. 27/5a) și altul de bronz (pl. 27/9), o greutate de plasă (pl. 14/3) etc. Au fost recuperate și boabe de mazăre carbonizate, care aparțineau locuirii hallstattiene. De asemenea a fost descoperit și un fragment de rășniță (*cattillus*) din tuf vulcanic.

Locuința 23 (terasa V, caseta *beta*) poate fi avută în vedere dacă luăm în considerare vatra din punctul 34, pietrele descoperite în casetă și mai ales urmele de chirpic, care dovedesc existența unei construcții. Nu putem aduce precizări în legătură cu dimensiunile și orientarea construcției. Vatra, cu un diametru de $1,10 \times 1$ m, avea pe o porțiune din jurul ei pietre, cărbune și cenușă.

Fragmentele ceramice aparțin ambelor vârste ale fierului, cu preponderență celei de a doua. Stratul superior de cultură nu se distinge de cel inferior.

La numai 1,80 m depărtare de vatra 34 se afla o altă vatră (33), care fusese descoperită în limitele secțiunii 57D. Având în vedere distanța mică dintre cele două vetre, considerăm că ele făceau parte din același complex de locuire, respectiv din aceeași locuință, care ar fi putut dispune de două încăperi. Vatra 33 era de formă circulară și măsura $1,05 \times 1$ m. În imediata ei apropiere a fost descoperită o altă construcție de piatră de formă cilindrică (fig. 16/38), analogă cu cea menționată în locuința precedentă. Atât construcția cilindrică de piatră, cât și cele două vetre provin din ultima fază de locuire a așezării.

Din interiorul(?) locuinței, respectiv din caseta *beta* provin: o secure de fier (fig. 16/14), o verigă de fier (fig. 16/24), un tub de bronz, de import sudic (fig. 16/35, pl. 23/6) și o cute de piatră. Este mai probabil ca și construcția cilindrică de piatră din punctul 7 să fie legată funcțional tot de complexul locuinței 23, având în vedere că era foarte apropiată de cea din punctul 38. În acest caz am fi mai aproape de adevăr dacă am socoti că și cele două vîrfuri de seceră din punctul 8, ca și fragmentele de fructieră din punctul 9, fac parte din același complex.

Locuința 24 (terasa V, fig. 16, caseta *gamma*) a fost pusă în evidență prin prezența în caseta menționată a vetrei din punctul 43. Este situată imediat sub panta care desparte platoul superior al așezării de terasa V. În zona vetrei materialul ceramic este mai răzlet, fără ca să lipsească însă. În schimb au fost descoperite numeroase pietre, unele chiar la suprafața actuală a terenului, precum și urme de chirpic și de arsură. Pietrele puse în evidență probează existența unei construcții patrulaterice, iar urmele de chirpic care nu ating marginea nordică a casetei, dau indicația că axa lungă a construcției era orientată NNE—SSV. Ea trebuie să fi măsurat 4—5 m pe latura lungă și aproape 4 m pe latura scurtă, iar

chirpicul, purtînd urme de nuiele, ne oferă indicații cu privire la tehnica de construire a pereților.

Din locuință și din împrejurimile ei provin materiale ceramice (pl. 7/3; 11/3, 4, 5), o seceră fragmentară (pl. 16/2), un rest de fier rezultat din topire, un cui de fier (fig. 16/4) și un fragment de rîșniță (fig. 13/32) etc.

Locuința (?) 25 (terasa V, fig. 16, caseta *delta*) ar putea fi identificată ca atare mai mult datorită vetrei din punctul 19. Pietrele descoperite în această casetă, lăsînd la o parte pe cele ale construcțiilor cilindrice, sînt puține și astfel răspîndite încît nu constituie argumente elocvente cu privire la dimensiunile și orientarea locuinței. Nici fragmentele de chirpic care ar putea proveni de la alte construcții nu sînt suficiente de elocvente.

Au fost descoperite în spațiul casetei *delta* și deci și în postulata locuință 25: o secure de fier (punctul 13, fig. 16, pl. 11/6), un vas-borcan (pct. 29), o agrafă(?) de fibulă, un cîrlig de cremalieră (pl. 17/15) și o placă ceramică, de culoare castanie-cenușie, de formă ovoidală (pl. 26/22). Au fost scoase la lumină și alte fragmente ceramice, atît din prima cît și din a doua vîrstă a fierului.

Locuința (?) 26 (terasa V, fig. 16, casele *zeta* și *eta*) ar putea fi luată în considerare numai dacã avem în vedere existența vetrei din punctul 5 (în traseul secțiunii 57D, între casele *zeta* și *eta*). Urmele de chirpic nu sînt concludente cãci sînt puține și îndepãrtate unele de altele. Nici pietrele nu ne pot servi, prin dispoziția lor pe teren, ca indicii concludente în această privință. Interesant de subliniat ni se pare cã în caseta *zeta* a apãrut o altã construcție cilindrică (pct. 16), iar în partea sudicã a ei încã una de același fel (pct. 6) care în parte se afla pe traseul secțiunii 57D.

N-ar fi exclus ca resturile de construcții din casele *zeta* și *delta* sã fi constituit același ansamblu funcțional.

Din suprafața casetei *zeta* au fost recuperate printre altele: un vas-borcan (pct. 10), o placã de fier (pct. 23), o brãțarã de bronz fragmentarã (pct. 17, pl. 28/3), cuie de fier.

Importantã rãmîne descoperirea unui depozit de unelte de fier ce se afla chiar pe construcția cilindricã din pct. 11, pe traseul secțiunii 57D, constînd din: zãbale de cal, sau elemente dispartate de la astfel de piese (pl. 24/7, 8, 11), vîrf de lance, seceri de fier (pl. 15/9), cãței de vatrã (pl. 19/5, 6), lanț de fier (pl. 17/10).

În partea sudicã a locuințelor (?) 25 și 26, în casele *epsilon* și *eta*, nu au fost descoperite vetre de foc. În schimb au ieșit la ivealã fragmente ceramice, resturi de chirpic și arsuri (pãmînt ars în culoare roșcatã), pietre, unelte și ustensile din metal. Prezența chirpicului indicã existența uneia sau a douã construcții de lemn care puteau fi folosite ca magazine.

În punctul 44 (fig. 16) a fost descoperit un cuptor scobit în pãmîntul viu, ars apoi în interior, pînã la roșu. Vatra lui avea formã circularã și mãsura 0,95 m în dm.

Locuința 27 (fig. 16, casele *theta*, *iota*, *kappa* și *lambda*), se grupeazã în jurul vetrei (pct. 50). În zona degajatã s-au gãsit elemente evidente ple-dînd pentru existența unor locuințe (chirpic, piatrã și diferite obiecte de folosință casnicã). Pietrele, așã cum sînt ele răspîndite, ca și urmele mai consistente de chirpic, indicã existența unei construcții situate în partea nordicã a terasei din acest punct. Ea ar fi orientatã EV, cu vatra (pct. 50) situatã în imediatã apropiere. O altã construcție, eventual cu scopul de magazie, sau cu o altã destinație casnicã, a fost ridicatã în S secțiunii 57C (pe spațiul casetelor *iota* și *lambda*). Nu este exclus ca aici sã fi fost.

instalat și un război de țesut, ținând seamă că în caseta *iota* a fost găsită și o fușaiolă (pct. 83).

În zona nordică (casetele *theta* și *kappa*) au fost descoperite fragmente ceramice provenind de la o fructieră, porțiune din pîntecele unui vas halstattian de proporții mari, un ac de bronz fragmentar (pl. 19/8). Din zona situată la S de secțiunea 57C (casetele *iota* și *lambda*) au ieșit la iveală: o placă de bronz (pl. 23/9), un poanson de fier (pl. 17/9), un vas zoomorf (pl. 5/8), un vas ceramic (pl. 7/2), două cuțitașe de fier și trei piroane (pl. 19/2), un vas-borcan de proporții mari (vezi și fig. 16/47).

Locuința-atelier 28 (terasa V, fig. 16, casetele *mi* și *xi*). De fapt casetele *mi* și *xi*, ca și cele practicate la sudul lor (*ni* și *omicron*), reprezintă cea mai densă zonă sub raportul materialelor arheologice din întreaga suprafață 57. Zona este secționată în direcția VE de secțiunea 57C. Distribuția materialului arheologic din stratul de cultură ne îndeamnă să facem o corelație directă între casetele *mi* și *xi*, din punct de vedere funcțional. Pietrele descoperite în caseta *mi* nu învederează o construcție aparte, ele provenind fără îndoială din clădirea descoperită în caseta *xi* și prelungindu-se spre sud, peste secțiunea 57C, în caseta *omicron*. Clădirea a fost realizată din multă piatră, dar și din lemn, lucru ce reiese din chirpicul bogat, descoperit pe întreaga suprafață acoperită de piatră și depășind-o în parte. Distribuția pietrelor și a chirpicului indică faptul că această construcție era orientată cu axa lungă în direcția NV—SE, avînd latura scurtă spre botul terasei. Dimensiunile clădirii nu sînt prea mari, latura lungă atîngînd între 4,5 și 5 m, iar cea scurtă (lățimea) de abia 3 m. Ne este greu să apreciem înălțimea zidului de piatră al construcției. L-am putea aprecia de 1,50 sau chiar 2 m, dată fiind marea cantitate de piatră găsită. Peste această înălțime ar fi trebuit să urmeze o porțiune executată din lemn. Zidul de piatră a fost legat cu lut, nefiind identificate urme de mortar. Pe întreaga suprafață acoperită cu pietre, și printre acestea, au fost descoperiți cărbunii masivi, care trebuie să fi provenit, pe de o parte, din consumarea prin incendiu a scheletului acoperișului, pe de altă parte, din cărbunii folosiți în acest atelier. Tot atît de compactă era „masa” de cenușă care acoperea împreună cu cărbunii, pietrele și zona imediat adiacentă. Pietrele erau de culoare neagră, afumate, din cauza focului.

Printre materialele de construcție, au fost găsite fragmente de *imbrex*, dar și plăci de pămînt ars, de felul celor întîlnite în locuințele 19—21 de pe această terasă (V), care puteau fi folosite drept țigle. Existența acestor elemente, bogatele urme de cărbune și cenușă, descoperirea uneltelor de fier din punctele 11 și 68, ne determină să considerăm că aici se află și un important atelier de prelucrare a fierului, în ciuda faptului că nu au fost puse în evidență unele specifice (nicovale, ciocan și clește). Pereții de piatră erau necesari spre a asigura funcționarea atelierului fără riscul producerii de incendii, care ar fi mistuit ușor și celelalte clădiri de pe terasă.

La marginea sudică a construcției a fost descoperită și o vatră de foc, mai rău păstrată, care ar putea să fi aparținut penultimei faze a așezării. Vatra se afla în exteriorul clădirii.

În apropierea construcției au fost descoperite: vase ceramice (în punctele 60—63), două *umbo*-uri de scut (pl. 25/3, 4), diferite piese de metal și o rîșniță (pct. 75).

Este mai greu de precizat cărui complex au aparținut materialele arheologice descoperite în casetele sudice ale acestei suprafețe, *m* și *omicron*. Trebuie avut în vedere că și aici au existat construcții. Argumente în acest sens sînt pietrele de rîu și de stîncă și obiectele descoperite. Au fost dezvelite și două cuptorașe scobite în pămînt (pct. 69 și 71), arse în interior³⁸. Pentru a fi ferite de infiltrarea apei de ploaie și în consecință de pericolele prăbușirilor, ele trebuie să fi fost protejate printr-un acoperiș mai durabil, sau chiar printr-o construcție anexă a gospodăriei. De altfel, grosimea pămîntului de deasupra lor pînă la suprafața actuală a terenului este de numai 40 cm, iar gura lor era orientată spre N—NV. Ne-am gîndit la o construcție anexă, dar fiind și fragmentele de chiupuri găsite în punctele 49 și 66, iar pironul din punctul 58 trebuie să fi provenit de la acoperișul unei atari construcții. Dacă această construcție era legată funcțional de locuința 28, sau de construcțiile din casele *iota* și *lambda*, este mai greu de spus.

Din porțiunea de teren aflătoare în nordul acestei construcții au fost scoase la iveală numeroase obiecte, printre care vase ceramice (pct. 48, 54, 56, 80), cuțite (64, 82), alte piese de fier (53, 58), o fusaiolă (81), un *imbrex* (78) etc.

Din punctul 68 (fig. 16), situat în secțiunea 57A₁, provine un depozit de unelte constînd din elemente de la zăbale de cai (pl. 24/2, 4, 12), cercuri (verigi) de fier, cuie, bare și piroane de fier, brățări de ușă, un ataș de situlă (pl. 27/31) etc.

Locuința-atelier 29 a fost pusă în evidență în extremitatea estică a terasei VI. Din nefericire ea n-a putut fi dezvelită în condiții multumitoare. Materialul arheologic a început să apară încă în stratul de depunere modernă și consta, printre altele, din fragmente ceramice de la vase de capacitate mare (chiupuri), din fragmente de fructieră și din bucăți de rîșniță din tuf vulcanic. Au fost descoperite și multe pietre sparte din stîncă dealului, altele, numeroase, aduse din albia rîului de la poalele dealului. Dispoziția lor ocupă un spațiu destul de mare în teren. S-a observat fără greutate că forma clădirii era rectangulară. Pietrele, deși mult răvășite, au format desigur baza construcției. Chirpicul era prezent atît în porțiunea de NE, cît și în zona centrală a suprafeței, amestecat printre pietre. Pietrele și chirpicul pledează de fapt pentru două construcții, una aflîndu-se în partea de SE a suprafeței dezvelite, alta central. Pereții construcțiilor erau din niuele cu lipitură de lut în a cărui compoziție se găsea mult nisip. Au fost descoperite bucăți de chirpic de pe birne sau pari mai groși, necioplîți. Constatăm că și în această locuință au fost descoperite două construcții de formă cilindrică, una în partea de NV a clădirii centrale, alta în vestul ei. Ele au fost realizate din piatră de rîu legată cu pămînt galben. În apropierea imediată a uneia au fost descoperite fragmente de fructieră, iar lîngă cealaltă au fost găsite două ustensile de fier (pl. 19/7 și 23/17), dintre care ultimul pare să provină de la o rîșniță. În jumătatea estică a suprafeței săpate, în corelație directă cu ultimul nivel de locuire, trebuie puse și cele 22 de fragmente de rîșniță, de dimensiuni relativ mici. N-a fost găsită nici o piesă (*meta* sau *catillus*) întregă. Aceste materiale ne îndreptățesc să afirmăm că aici se

³⁸ N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, Edit. Meridiane, 1966, p. 40, fig. 18.

aflau una sau două construcții al căror rost era de locuință și de „atelier“ pentru măcinarea grăunțelor. Menționăm că am mai descoperit și fragmente de „țigle“, de felul celor întâlnite la construcțiile de pe terasa V.

Din locuința 29 provin diferite vase ceramice (pl. 7/6; 12/2), un lustritor de vase, fusaiole, o săpăligă de fier (pl. 18/5), cuțite din același metal, dălți de fier (pl. 21/5, 8), trei seceri fragmentare, un pinten (pl. 24/8), o verigă de coasă etc.

Locuința(?) 30 (terasa VI) este mai mult postulată decît dovedită prin săpături. Ea s-ar putea afla pe latura vestică a secțiunii 23, oarecum în dreptul locuinței 29. În parte această posibilă locuință a fost tăiată odată cu practicarea secțiunii menționate, însă urme mai consistente ale stratului de cultură vizibil în profil ne-au determinat să deschidem o casetă pe latura de V a aceleiași secțiuni. În suprafața dezvelită s-a descoperit mult cărbune și cenușă, precum și cîteva bucăți de chirpic. Nu a fost identificată nici o vatră, dar din punctul acesta au ieșit la iveală fragmente ceramice din prima și a doua epocă a fierului, un fragment de seceră și un vîrf de lance.

Locuința 31 (fig. 17, caseta C₁) a fost identificată în suprafața 68, în jurul vetrei din punctul 37. În afară de pietrele din jurul vetrei, asemenea materiale au fost descoperite în întreaga casetă C₁ și de asemenea în spațiul secțiunii 3. Deși urme de chirpic nu au fost puse în evidență în mod clar, prezența pietrelor și a vetrei credem că sînt convingătoare pentru a justifica existența locuinței. Au mai fost descoperite fragmente ceramice provenind de la diferite vase, unele din Hallstatt (pl. 3/11), altele din Latène și unelte de fier (pl. 18/6; 22/11).

Brutărie(?) (terasa VI, fig. 17, caseta D₁) pare să fi fost construcția care avea în centru vatra din punctul 33. În afară de fragmentele ceramice răspîndite pe întreaga suprafața a casei și de vatră, nu avem elemente care să probeze existența unei locuințe cu pereți lipiți cu chirpic, așa cum au fost întâlniți în cazurile precedente. De aceea credem că avem de-a face cu o construcție lipsită de lipitură. În apropierea sa au fost descoperite trei construcții cilindrice de piatră, care credem că trebuie puse pe seama ocrotirii stîlpilor de susținere ai acoperișului vetrei. Este foarte probabil ca să nu fi existat pereți pe margini, așa cum se mai văd și astăzi la țară, uneori, adăpostul fiind făcut împotriva ploii. În nici un caz, nu se poate întrevădea ca aceste construcții să fi fost incluse în interiorul unei locuințe propriu-zise.

În sudul suprafeței, în caseta D, trebuie să fi fost ridicată o construcție de lemn, după cum ar indica pietrele descoperite aici și mai ales cuptorașul din punctul 31, prăbușit deja la data dezvelirii. Forma vetrei sale era circulară și avea un diametru de 1 m. În pămîntul care se prăbușise pe vatră, odată cu dărîmarea cuptorului, au căzut un fragment de strachină hallstattiană cu baza îndoită spre interior (pct. 16, fig. 17) și o figurină reprezentînd un cal. Ca și celelalte cuporașe și acesta a fost scobit în pămîntul viu, sub nivelul stratului de cultură.

În apropierea cuptorașului au fost descoperite un denar de imitație (barbarizat), în punctul 28/fig. 17 și un vas-borcan (pct. 29). Fragmentele ceramice aparținînd nivelelor de locuire Latène provin în majoritate de la vase din pastă poroasă, cele mai multe fiind lucrate cu mîna și avînd în general dimensiuni reduse.

Locuința 32 (terasa VI, fig. 17, caseta B) a fost identificată în estul secțiunii 3 din suprafața 68, în limitele casei B. Aici au fost scoase la

lumină pietre de stincă și de rîu care prin distribuția lor ne îndreptățesc să conchidem că în acest loc a existat o construcție de lemn așezată pe o talpă de piatră. Forma ei era rectangulară; nu putem însă aduce precizări cu privire la orientare, întrucît cele două laturi par a fi în acest caz de dimensiuni foarte apropiate, de cel mult 3 m fiecare. Fără să întîlnim în interiorul său o vatră atît de bine conturată ca în alte cazuri, au fost descoperite puternice urme de arsură (fig. 17/pct. 25). În interiorul construcției au fost găsite: o fusaioală (pct. 12), o greutate de țesut fragmentară (pct. 13), un vas-borcan fragmentar (pct. 15), o verigă de fier (pct. 23) și numeroase fragmente ceramice masate (pct. 24).

Locuința 33 (terasa VI, fig. 17, caseta B) a fost pusă în evidență în nivelul inferior al stratului de cultură, exact sub locuința 32. Aici au fost descoperite urme de chirpic ars la roșu-cărămiziu, de dimensiuni mici, amestecat ici-colo cu cărbune. Urmele de chirpic sînt răspîndite pe o suprafață de dimensiuni restrînse (2×1 m), cu axa lungă orientată NS. La nivelul urmelor de arsură și de cărbune, a fost descoperită o piatră puternic arsă, roșcată. În două puncte au fost descoperite fragmente ceramice de vas-borcan, printre resturi de cărbuni și cenușă. Suprafața acoperită de chirpic trebuie să fi fost mai mare inițial și să descrie urmele unei locuințe dimensionate în mod asemănător cu cele întîlnite și în alte părți ale așezării, care au fost îndepărtate prin acțiunea de nivelare înainte de construirea locuinței 32. E foarte probabil ca atît locuința 32, cît și locuința 33 să aparțină ultimei faze de locuire.

Din punct de vedere funcțional, vatra din nordul acestor locuințe (caseta B₁) trebuie să fie legată de ele, fiind situată în imediata vecinătate, chiar dacă în jurul ei nu au fost descoperite resturi de construcție. Fragmentele ceramice au continuat în schimb să fie găsite pe întreaga suprafață a casetei B₁. În caseta B₁ a fost descoperită o altă groapă, hallstattiană.

Locuința 34 (terasa VI, fig. 17, casetele A și A₁) era situată în suprafața 68. Ea s-a lăsat identificată prin existența aici a unei vetre de foc (pct. 19). Vatra avea diametrele de $0,90 \times 1$ m. Pietrele folosite la construcția de aici au fost puse în evidență pe trei laturi, cu excepția celei nordice. Deși urmele de chirpic nu s-au mai păstrat, este evident că avem de-a face cu o construcție de lemn de formă rectangulară, ridicată pe talpă de piatră. Dimensiunile aproximative ar putea fi de 3×3 m sau de 3×4 m. În interiorul perimetrului indicat de pietre, au fost descoperite fragmente ceramice, unele de culoare cafenie, altele de culoare neagră. Într-un punct (21) au fost găsite fragmente masate provenind de la un vas de mărime mijlocie și de la o fructieră. În altă parte (pct. 8) a fost găsit un tipar de turnare (pl. 31/9), și în sfîrșit două greutateți de țesut. În partea de sud a locuinței, respectiv în caseta A, aflată sub panta terasei V, au fost găsite pietre a căror prezență ar putea indica o construcție dependentă de aceeași gospodărie. În pct. 20 a fost găsită partea inferioară a unui chiuș, iar în apropiere (pct. 6) un vas ceramic fragmentar. Au fost recuperate și fragmentele unei cești.

Locuința-atelier 35 a fost dezvelită pe terasa VII, în V secțiunii 23. Ea a putut fi identificată ca atare datorită pietrelor de stincă folosite ca talpă a pereților și prezenței în suprafața degajată a resturilor de chirpic, a unei vetre de foc și a fragmentelor ceramice. Nici de data aceasta nu putem da cu exactitate dimensiunile construcției și orientarea sa, pietrele fiind răvășite. Există, este adevărat, o linie pe care ele continuă

să se extindă, orientată NE—SV, care ar putea forma una din laturile lungi; printre pietrele care se află în această direcție au fost descoperite multe fragmente ceramice și chirpic, iar în dreapta lor se găsea vatra cu un diametru de 0,85 m. Fragmente ceramice și chirpic au mai fost descoperite în zona centrală a spațiului degajat. Printre piesele descoperite aici menționăm un ciocan de fier (pl. 20/8), o brățară pentru uscior, o secure de fier (pl. 21/3), o nicovală de fier de formă prismatică cu laturile ușor curbate (pl. 18/2), o cataramă de fier (pl. 28/1), precum și diferite vase ceramice (pl. 8/8; 9/4).

Locuința 36 (terasa XI, fig. 18) a fost identificată în suprafața 12, jumătatea vestică. Forma ei este rectangulară, potrivit urmelor de chirpic și a unora din pietrele de riu folosite ca talpă a pereților. Au fost descoperite trei vetre (9, 10, 10a), dintre care una, sau chiar două, ar putea proveni din prima fază Latène. Pe latura sudică a fost descoperită o compactă și consistentă dîră de cărbune, de peste 10 cm grosime și de o lungime de 3,20 m, care provine de la o bîrnă, a cărei poziție ar putea indica orientarea locuinței pe o axă SVV—NEE. Mai spre V, vatra din punctul 44 (fig. 16) ar putea confirma existența unei construcții aparte, dat fiind faptul că numeroase pietre se grupează în nordul ei. Este foarte probabil o clădire de lemn, nelipită cu lut, folosită ca dependință, sau eventual un atelier de prelucrat piese de metal, dat fiind numeroasele obiecte descoperite aici.

În fine, la extremitatea vestică a terasei au fost întîlnite blocuri de piatră, cele mai mari din rocă cochiliferă, nefinisate, celelalte din frînturi de stîncă. În apropierea lor s-au găsit diverse materiale.

Din întregul ansamblu provin numeroase piese ceramice (ex: pl. 1/3; 3/10; 4/2, 7; 9/6; 11/1) și multe piese de metal: seceri (pl. 15/10), foarfeci (pl. 17/14), cosor de fier (pl. 17/2), nicovală de fier (pl. 18/9), toartă de bronz de la o situlă, strună de la o zăbală de cal (pl. 24/9), ustensil de fier (pl. 22/6), ustensil de bronz (pl. 22/5), cheie(?), de fier (17/8), cuie, cîrlige și piroane de fier (pl. 19/2), cataramă de fier (pl. 28/2), fibulă (pl. 26/16), mârgea din piatră de cuarț (pl. 27/26), mârgea de lut ars (pl. 28/14), fragment de oglindă de bronz, piesă de harnașament din bronz (pl. 27/6) etc. Tot de aici provin și patru denari romani republicani.

Locuința 37 (terasa XV) a fost reperată prin secțiunea nr. 63 (18 × 1 m), căreia mai apoi i s-au deschis și casete laterale. Pămîntul din acest punct e deosebit de dens, iar stratul de humus măsoară doar 5—6 cm. În suprafața rezultată prin deschiderea a două casete în E secțiunii a fost descoperită o vatră de foc de dimensiuni mai mari decît cele întîlnite în alte părți. Suprafața funcțională a acesteia măsoară 152 cm în dm. De jur împrejurul suprafeței de ardere, vatra era înconjurată de lespezi de stîncă, înfipte vertical într-un amestec de lut cu pietre mai mici și pietricele, care amestec înconjura vatra, fiind mult mai înalt decît suprafața ei. În interiorul cercului de lespezi ale căror dimensiuni atingeau între 0,40 și 0,80 m pe laturile mai lungi, acest amestec cobora treptat, ocupînd unghiul de îmbinare dintre ele și vatra propriu-zisă. S-a observat că în structura patului vetrei au fost folosite pietre rulate de mărimi (12—15 cm în diametru), scoase din albiile rîurilor de la poalele dealului.

În perimetrul acestei locuințe au mai fost descoperite două construcții de piatră de formă cilindrică, identice cu cele din suprafața 68 de pe terasa VI, fiind plasate de o parte și de alta a vetrei menționate.

Ele nu sînt egale în dm, una — cea dinspre vest — măsurînd 0,75 m, iar cealaltă 1,15 m. Înălțimea pe care s-au păstrat atinge 0,72 m, respectiv 0,65 m. În zona nordică a suprafeței dezvelite au fost întîlnite pietre folosite ca talpă la construcția de lemn care și de data aceasta avea formă rectangulară. Au fost recuperate fragmente ceramice, unele aparținînd Hallstattului (pl. 2/7), o „buclă“ de la umărul unui vas din aceeași perioadă (pl. 2/8) sau provenind din Latène. Mai reținem și un fragment de seceră, o fibulă de fier (pl. 26/1a), un fragment de oglindă de bronz și altele.

Locuința 38 se afla pe terasa XV și a fost dezvelită prin secțiunea 61 (17,70 × 1 m). Construcția a fost realizată din birne mai subțiri și din nuiele, potrivit resturilor de chirpic, care descriu o suprafață rectangulară. Nu a fost descoperită urma vetrei, dar s-au găsit în două locuri urme consistente de cărbune și cenușă. Fragmentele ceramice descoperite proveneau de la vase de tip borcan, de la o ceașcă și de la un chiup roșu-cărămiziu. Au mai fost găsite și o greutate de țesut de formă piramidală, unele obiecte de fier (pl. 17/17; 19/17) și o fusaiolă (jucărie?) realizată din peretele unui vas hallstattian.

Locuința 39 (terasa XX) a fost identificată în urma executării secțiunii 33. Această secțiune are două componente și anume, o secțiune mai scurtă (A), perpendiculară pe botul terasei, avînd dimensiunile de 8,70 × 1 m și o alta (B), pornind din prima și mergînd de-a lungul terasei (15 × 2,5 m).

Secțiunea 33A a pus în evidență o vatră de formă circulară, cu un dm de 0,60 m și mai multe pietre de stîncă și de riu, folosite ca talpă la construcția de lemn din acest punct. Vatra și pietrele se aflau la o adîncime de 0,25 m de la nivelul actual de călcare. Printre pietre și în apropierea vetrei au fost descoperite urme de cărbune și cenușă, precum și fragmente ceramice din Latène, un cuțit de tăbăcar (pl. 17/4), un fragment dintr-o pînză de fierăstrău (pl. 17/12). În extremitatea vestică a secțiunii A, sub un strat nivelator de 0,40—0,45 m grosime a fost întîlnit un alt strat de culoare mai închisă care continua pînă la marginea terasei. El a putut fi cercetat prin secțiunea 33A. Stratul inferior se pierdea în direcția estică, adică sub nivelul locuinței 39 și a vetrei sale. În locul de întretăiere al celor două secțiuni (A și B) a fost descoperit un mic vas ceramic conținînd ștanțe monetare executate din bronz și trei manșoane de fier prevăzute cu orificii pentru fixarea ștanțelor în ele³⁹. Efigiile de pe ștanțe prezintă negativul unor denari romani republicani. Ștanțele monetare se aflau la 0,75—0,80 m adîncime de la suprafață. Tot aici a mai fost descoperită o rîșniță cu mișcare rectilinie, la care suprafața de contact dintre cele două piese se prezintă sub forma unui larg arc de cerc cu concavitatea în *meta* (pl. 35/4a, 4c).

Locuința 40 (terasa XX) se afla situată în apropierea celei precedente, fiind dezvelită de secțiunea nr. 33B (15 × 2,50 m). Elementele de care dispunem în vederea precizării caracterului de locuință sînt pietrele de la suprafața stratului de cultură, care se afla la o adîncime de doar 0,15 m de la actualul nivel de călcare, precum și o vatră de foc de formă

³⁹ Idem, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*, în *FVL*, 7/1, p. 5—31. în anexă: Eugen Stoicovici, *Die metallographische Untersuchung der dakischen Matrizen*, p. 32 sqq, pl. 1—3. Vezi și N. Lupu, *Aspekte des Münzumlaufs im vorrömischen Dakien*, în *JNGG*, 17 Jhrg., 1967 Kallmünz-Opf. (R.F.G.), p. 101 sqq, pl. 5—7.

ovală (1,50 × 1,30 m). Pietrele descoperite atît în vestul vetrei, în sudul și estul ei provin de la talpa construcției de lemn. Acestea li se adaugă și urmele de chirpic ars slab și mai rar la roșu. Deoarece pietrele se aflau aproape de suprafața de azi a terenului, multe din ele nu se mai aflau *in situ*, încît nu ne dau indicații asupra formei construcției. Considerăm că și în acest caz locuința avea formă rectangulară. În apropierea vetrei s-au găsit fragmente de vas-borcan, un fragment de vas cu decor derivat din spirală (pl. 9/10; 28/18).

Locuința 41 (terasa XXIII) a fost identificată și în parte dezvelită prin secțiunea 38. Ea a fost greu explorată datorită pămîntului foarte dens al terasei. Stratul de cultură se află la un nivel mai jos (0, 80 m) și se prezintă sub forma unei lentile. Deschizîndu-se două casete laterale a fost descoperită și vatra locuinței, avînd o formă ușor ovală (1 × 0,85 m), cu suprafața cărămizie, mai puțin netedă. Lîngă vatră au fost găsite urmele de cărbune și cenușă, precum și pietrele grupate pe o porțiune a perimetrului ei. Fragmente ceramice au fost descoperite pe întreaga suprafață dezvelită, amestecate cu bucăți de chirpic. Ceramica aparține ambelor vîrste ale fierului, fragmentele fiind amestecate unele cu altele. Rețin atenția resturile unor chiupuri și o cute de ascuțit (pl. 14/8).

Groapa 1 (terasa III, fig. 10a/11, dm cca 1,30 m, adîncime 0,40 m) se află situată la E de secțiunea nr. 50 de pe platoul superior, suprafața 42. În această groapă materialul este foarte puțin numeros și constă din cîteva fragmente ceramice hallstattiene cu lustru negru în exterior și culoare cărămizie pe suprafața interioară. În groapă au mai fost găsite urme de cenușă și cărbune. În apropierea ei, la suprafața terenului, se aflau cîteva bucăți de chirpic care par a proveni de la o construcție din apropiere. Nu departe de ea a fost descoperit și un vas-borcan fragmentar.

Groapa 2 (terasa III, fig. 10a/14, dm 1,50 × 1,30 m, adîncimea 0,71 m) a fost întîlnită în NV locuinței 3. Ea conținea resturi menajere (fragmente ceramice cu lustru negru și cu caneluri exterioare, cărbune și cenușă). La suprafața ei au fost descoperite și fragmente ceramice de la un vas-borcan.

Groapa 3 (terasa III, fig. 10b/20 b, dm 1,64 m, adîncimea 0,80 m) a fost descoperită în partea sudică a zonei delimitate de secțiunile 49 și 48a. Din interiorul ei au fost culese fragmente de vase Latène. Au mai fost observate și urme de cărbune și cenușă.

Groapa 4 (terasa III, fig. 10c/44) se afla în jumătatea sudică a suprafeței din estul secțiunii 46. Dimensiunile ei ating 0,90 × 0,85 m, fiind deci circulară. În interior a fost descoperit cărbune și cenușă pe o grosime de 0,30 m; sub cărbune începea pămîntul stîncos. Printre urmele de cenușă și cărbune au fost găsite două vase fragmentare de tip borcan.

Groapa 5 (terasa IV). În nivelul inferior al terasei (suprafața 56) a fost eliberat conținutul a două gropi (5 și 6). Prima din ele (fig. 12/1) avea un diametru de 1,10 m în partea de sus; groapa se îngustează pe măsură ce se adîncește. De la suprafața nivelului de cultură, adîncimea ei măsoară 0,70 m. Din interiorul ei au fost recuperate fragmente provenind mai ales din Latène, dar și din Hallstatt. Groapa a perforat și nivelul hallstattian. Fragmentele ceramice din prima vîrstă a fierului sînt de tipul celor cu luciu negru în exterior și de culoare roșiatică în interior. În groapă s-au găsit și urme de cărbune.

Groapa 6 (terasa IV) era situată la numai 2 m spre S de precedenta. Ea avea un diametru de 0,75 m și o adîncime de 0,40 m. În interiorul ei

s-au găsit de asemenea urme sporadice de cărbune și cenușă și câteva fragmente de vase din Hallstatt, de același fel cu cele amintite în groapa precedentă.

Pe porțiunea dintre cele două gropi, în stratul de cultură, au fost descoperite fragmente ceramice din ambele vârste ale fierului, cele mai multe aparținând celei dintii.

Groapa 7 (terasa IV, fig. 12/5) se află în suprafața 56, la o depărtare de 7 m de la marginea de V a terasei IV. Este o groapă de dimensiuni reduse, avînd un diametru de 0,50 m și o adîncime de 0,25 m de la nivelul de călcare antic. Din conținutul ei au fost recuperate fragmente ceramice cu lustru negru în exterior și roșiatică în interior, precum și unele provenind de la o strachină cafenie-negricioasă, cu marginea indoită spre interior și decorată cu caneluri oblice.

Groapa 8 (terasa IV, fig. 12/6) se află în centrul zonei care abundă în ceramică, purtînd nr. 6. Ea măsoară 1,80 m în dm. În interiorul gropii, a cărei adîncime este doar de 0,30 m, au fost descoperite atît fragmente hallstattiene, cît și fragmente Latène, amestecate unele cu altele și provenind aici prin acțiunea de terasare. Au mai fost găsite cîteva resturi de oase de la animale mari, precum și urme de cărbune și cenușă.

Groapa 9 (terasa V, fig. 16/punctul 40) a fost descoperită în suprafața 57, caseta *gamma*. Ea se afla în imediata vecinătate a construcției cu locuința 24. Conținutul ei consta din cenușă și cărbune, cîteva fragmente relativ mărunte de vase ceramice din ambele epoci ale fierului și bucăți de chirpic.

Groapa 10 (fig. 16/pct. 40a) se află la distanța de abia 1,50 m de la groapa precedentă și avea același conținut, cu excepția chirpicului, care aici lipsea, dar care a fost găsit într-o groapă de stilp din apropiere (pct. 39).

Groapa 11 (terasa V, fig. 17/pct. 38, caseta B₁) a fost identificată în timpul dezvelirii vetrei din punctul 39. S-a constatat că sub stratul de humus modern, stratul de cultură continuă să se adîncească, iar în limitele sale să apară, relativ sporadic, fragmente ceramice, cărbuni, cenușă și urme de arsură. Acest conținut ocupă întregul spațiu al gropii, pînă la adîncimea de 1,10 m. De remarcă ar fi faptul că în profilul gropii, aproximativ pe la jumătatea ei, au apărut pietre și bucăți dintr-o vatră, toate situate într-un plan ușor înclinat și ajungînd aici foarte probabil cu ocazia nivelării terenului și astuparea gropii cu pămînt adunat de la suprafață, în care se găseau și materiale arheologice provenind din cele două epoci ale fierului. Fundul gropii era acoperit cu mult cărbune și cenușă, printre care au fost găsite și fragmente ceramice cu lustru negru și caneluri în exterior și de culoare roșiatică în interior. În gropița practică în pămîntul viu (3) de la baza gropii a fost descoperit un craniu fragmentar de la un animal neidentificat. Dintre materialele arheologice descoperite aici, menționăm: un vas ceramic cu marginea puternic evazată (pl. 3/4), două picioare de la vase ceramice (pl. 5/6) și o ceașcă fragmentară (pl. 4/9).

IV. MATERIALUL ARHEOLOGIC

A. ORIZONTUL HALLSTATTIAN

a. Ceramica

În cadrul ceramicii hallstattiene se disting, în funcție de calitatea pastei, trei categorii de vase:

1. — din pastă fină, amestecată cu nisip, sau cu nisip și cioburi pisate mărunț, lustruite în exterior în culoare neagră; de regulă aceste vase au culoarea roșie sau roșiatică în interior, uneori cu o nuanță gălbuie. Tot în această categorie se înscriu și vase de culoare cafenie sau castanie, lustruite în exterior sau, în funcție și de tip, pe ambele suprafețe. Decorul acestor vase constă din caneluri paralele (pl. 1/5, 9, 12; 2/11).

În repertoriul formelor întâlnim vase mari cu umerii puternic profilați și deci net delimitați de gît (jl. 1/4, 12; 3/1; 4/1). Fundul lor este plat și are de obicei un diametru mic în raport cu diametrul maxim (pl. 1/4). Gîtul acestor vase este de formă tronconică sau de pîlnie cu gura evazată (pl. 2/11), iar canelurile dispuse orizontal în interior; alteori canelurile sînt executate pe corpul vasului, fiind dispuse în ghirlandă și avînd ca puncte de suspensie proeminente așezate pe umăr. Au fost descoperite și exemplare cu „umflături“ împinse din interior, puternic exteriorizate, luînd forma unor bucle (pl. 2/8), înconjurate la rîndul lor de caneluri pe porțiunea inferioară. Unele fragmente sînt acoperite cu caneluri verticale care pornesc de pe umăr (pl. 5/9), sau sînt decorate cu coaste verticale pornind din impresiuni adînci realizate pe umărul vasului (pl. 3/1). Există și exemplare ale căror caneluri verticale se lărgesc pe măsură ce coboară pe pîntecele vasului (pl. 1/9). Vase de mărime considerabilă sînt și cele prevăzute cu „colac“ orizontal pe la jumătatea pîntecelui, colac care este de asemenea decorat cu caneluri late dispuse oblic (pl. 1/2). Printre vasele cu corp bombat și cu umerii net detașați de gît au fost găsite și exemplare cu caneluri mai înguste, care în parte sînt dispuse sinusoidal pe corpul vasului (pl. 4/1); ele înconjoară în parte și proeminențele de pe umăr (pl. 1/10). Un astfel de fragment dispune de o „proeminență“ în formă de tub tronconic, perforat pînă în interiorul vasului (pl. 4/1). Tot în seria vaselor cu caneluri mai înguste se înscriu exemplare al căror umăr nu mai este deosebit de proeminent, avînd în schimb gîtul mai larg în zona în care se leagă de pîntece (pl. 2/7). Alte vase din pastă fină, avînd culoarea castanie pe ambele fețe, dispun de un gît cilindric cu buza evazată și cu umerii ridicîndu-se deasupra liniei de îmbinare cu gîtul. Sînt prevăzute cu proeminente pe umăr și cu decor din linii incizate, dispuse în ghirlandă și arcade, realizate într-o manieră puțin îngrijită. Unele exemplare de culoare castanie au gîtul în formă de pîlnie arcuită, sînt prevăzute cu mici proeminente pe umăr și sînt lipsite

de caneluri (pl. 4/13). Există și vase prevăzute cu toarte. Un exemplar fragmentar are toartă inserată pe corpul de formă sferică, dispunând de un gît scurt, evazat și terminat în buză simplă (fig. 2/2).

Străchinile sînt executate din pastă relativ fină, neagră și lustruită. Un exemplar are gura lobată, respectiv în patru ondule largi (pl. 3/3). În interior este decorat cu caneluri dispuse paralel cu marginea. Există și exemplare cu fundul plat și cu gura larg deschisă, cu pereții în poziție oblică, prevăzute cu bandă de caneluri interioare în zig-zag și concentrice pe circumferința fundului (pl. 5/2). Uneori din canelurile dispuse concentric pe fund pleacă caneluri verticale spre gură (pl. 2/6). Se întîlnesc de asemenea străchini cu corpul arcuit și gura ușor invazată avînd bandă de caneluri interioare așezate orizontal în apropierea gurii (pl. 2/9). Sînt prezente și piese cu fund plat și cu pereți arcuiți, avînd buza îngroșată spre interior, decorate cu caneluri pe cant ajungînd ușor și în exteriorul acestuia. Unele străchini nu au fundul delimitat de corp (pl. 1/6; 3/6), iar buza este îngroșată spre interior (pl. 1/6). Un exemplar de proporții mai mari prezintă fund plat, pereți larg deschiși și buza ușor îngroșată în interior (pl. 12/1). Sînt cunoscute de asemenea, provenind din această așezare, și străchini cu fundul plat sau ușor arcuit spre interior, cu pereții mai mult sau mai puțin deschiși și curbați, terminîndu-se fie în cant rotunjit (pl. 12/2), fie tăiat drept, fie ușor oblici (pl. 12/4).

Un vas de formă aparte are pereții în poziție oblică, iar fundul mult înălțat spre interior, rezervînd un picior gol de formă tronconică. Gura vasului este puternic evazată, coborînd treptat spre exterior și fiind decorată cu caneluri concentrice (pl. 3/4). Este lustruită intens pe ambele fețe.

Ceștile se prezintă sub două tipuri, din care ies în evidență exemplare plate cu pereții scunzi, prevăzute cu torți suprainălțate (pl. 4/6, 10, 11) și cu *umbo* pe fundul uneori nedelimitat de corp (pl. 2/10), precum și cele de formă tronconică, cu pereții puternic recurbați în zona de inserție a părții de sus a torții (pl. 1/8). Pereții vasului sînt subțiri, dar bine arși, iar culoarea este castanie. Există și cești din pastă fină, de formă tronconică, cu pereții ușor curbați, terminați în buză dreaptă. Sînt prevăzute cu toartă, prinsă de jumătatea superioară a corpului și de buză, fiind în același timp suprainălțată (pl. 3/2).

Am inserat în categoria ceștilor și unele vase de proporții mici, cu fundul plat și cu pereții ușor arcuiți; un astfel de exemplar are pereții bine curbați spre interior, iar diametrul gurii mai mic decît al fundului (pl. 3/5).

2. — *din pastă de calitate intermediară*, atît de culoare neagră-cenușie, cît și cafenie, în care degresantul este mai puțin ales și la care s-a folosit de asemenea slipul. Este mai apropiată calitativ de prima categorie decît de cea de a treia. Vasele de mărime mijlocie au de obicei corp bombat și gîtul nedelimitat de pîntece, terminat în buză dreaptă (pl. 4/4). Sînt lustruite în exterior. Există și vase cu picior gol, lustruit în interior și relativ scurt (pl. 5/6). În această categorie se înscru și vase cu buza dreaptă, dar tăiată oblic în partea exterioară, decorată cu motive de spirală închisă, foarte apropiate de cercurile tangente (pl. 4/7). Un fragment ceramic este decorat cu motive în formă de S, dispuse în două rînduri sub buză (pl. 28/18). Un alt fragment de vas de proporții relativ mari este decorat cu un motiv de mici romburi culcate ușor spre dreapta, flancînd pe cîte două rînduri un alt motiv constînd din S culcat în poziție orizontală (pl. 5/4).

Străchinile acestei categorii sînt de formă larg deschisă, avînd pereții curbați și fiind decorate pe exteriorul buzei cu caneluri oblice (pl. 3/11; 4/3, 8; 5/3). Unul din aceste exemplare are pereții mult deschiși, curbați relativ brusc în poziție verticală și terminați în buză dreaptă (pl. 4/3). Ceștile au pereții arcuiți în partea opusă toartei, dar terminați în buză dreaptă (pl. 4/9). Toarta lor este ușor supraînălțată și are secțiune rotundă, fiind fixată de buză și de porțiunea mijlocie a corpului. Unul din exemplarele menționate (pl. 3/8) are toarta prinsă de peretele vasului, dar sub buză și simțitor îndepărtată de fund. În exterior ele sînt de culoare cenușie-negricioasă cu zone cărămizii, iar în interior sînt negre; nu au decor. La această categorie de pastă se înscriu și cupele de formă semisferică cu fund ușor arcuit spre interior și cu buton sub gură (pl. 2/4).

3. — *din pastă de calitate inferioară*, slab frămîntată și cu multe impurități. Degresantul, constînd din nisip și pietricele și mai rar și din cioburi pisate în grăunțe mari, este folosit de obicei în proporție mai mare; arderea este de asemenea mai slabă. Vasele din această pastă nu sînt date cu slip și adesea sînt neîngrijit netezite. În această categorie întîlnim vase-sac (pl. 3/9), cu corpul ușor bombat și cu gura largă, avînd pereții mai lărgiți în partea superioară. În suprafața lor se găsesc un fel de butoni inofirmi (pl. 5/7) și sînt uneori decorate cu briu alveolat, alteleori nu (pl. 4/12). Vase în formă de sac se întîlnesc și la dimensiuni mici (pl. 5/1; 5/5). Ele sînt prevăzute cu două apucători plate în apropierea gurii. Unul din exemplare prezintă un șir de impresiuni dispus între cele două apucători (pl. 5/5). Tot în cadrul acestei categorii întîlnim vase pîntecoase, cu umerii nedelimitați, scunzi, prevăzute cu două toarte fixate imediat sub buză și de git. Există și vase cu pereții îndoiți, păstrînd astfel bitronconicitatea, cu partea superioară ușor strîmtată față de diametrul maxim, astfel încît dispun de o gură largă. Și pe acest tip de vase se întîlnesc briu alveolate. La unele vase cu gura largă, terminate în pereți drepecți, tăiați oblic în interior, se întîlnește un „decor“ din tăieturi adînci, dispuse în poziție oblică.

Din pastă poroasă mai face parte un fragment de vas cu toartă ruptă, de secțiune rotundă, care are buza înălțată sub formă de lob în dreptul toartei. Peretele prezintă o „îndoitură“ pe locul de inserție al toartei, respectiv sub buză și deasupra diametrului maxim al vasului (pl. 2/3). În această categorie de vase se întîlnesc și exemplare cu fundul plat, avînd diametrul mare și pereții aproape perpendiculari pe suprafața fundului. Spre gură, pereții sînt curbați spre interior (pl. 1/5). Curbură exterioară a pereților începe în apropierea fundului (pl. 4/5), lăsînd impresia unei cești scunde cu fundul lat. Printre cești se remarcă exemplare cu fundul plat și cu pîntecul oval, avînd toarta supraînălțată, prinsă în partea de sus.

Menționăm în încheiere unele vase mici ornitorfe, cu un ușor lustru negru-cenușiu în exterior (pl. 1/11; 5/8).

b. Alte obiecte casnice

Amintim în acest loc mai întii *greutățile de țesut*. Ele sînt de obicei de mărime mijlocie. În locuința 8(Ha) au apărut însă mai multe fragmente de greutate de proporții masive (pl. 14/2), avînd formă conică. Ele au fost întîlnite și în alte părți ale așezării.

În ceea ce privește *fusaiiolele*, avem de-a face cu piese confecționate din pastă amestecată cu nisip și pietricele, dar și cu exemplare executate din pereți de vase sparte.

c. Plastică în lut

Printre materialele recoltate din săpături se găsesc și unele figurine zoomorfe, reprezentând berbeci, mistreți, cai, boi sau tauri. Pieseile sînt tratate într-o manieră realistă, uneori cu accentuări ale aspectelor caracteristice, respectiv cu ușoare tendințe de stilizare (pl. 26/8—12, 19, 21).

Inserăm aici două piese pentru care nu avem analogii în Latène și care au fost descoperite alături de piese ceramice provenind și din Hallstatt (pl. 3/10 și 26/22). Prima piesă reprezintă o placă circulară din lut ars cu suprafața inferioară sprijinindu-se pe un inel de fund. Suprafața superioară, îngrijit netezită, este străbătută de două șanțuri care se întretaie aproximativ la centru și care împart suprafața în patru părți. Fiecare din aceste suprafețe prezintă hașuri excizate, dispuse oblic, pe rînduri așezate în zig-zag. Piesa se păstrează fragmentar.

Cea de a doua piesă se prezintă de asemenea sub forma unei plăci de forma unei limbi, pe suprafața căreia au fost executate impresiuni cu un bețigaș bont. Un număr de 11 impresiuni alcătuiesc o linie mediană de-a lungul piesei, iar alte două șiruri o intersectează, spre vîrf, transversal. De o parte și de alta ale medianei longitudinale se mai află cîte opt impresiuni, dispuse oarecum simetric.

O mențiune aparte facem unui picior uman, fragmentat, din care se mai păstrează doar talpa (pl. 26/20).

d. Piese de metal

Materialele arheologice din metal sînt reprezentate printr-un pumnal de fier (pl. 1/1). Din păcate, exemplarului nostru îi lipsește porțiunea dinspre vîrf. Există însă elemente suficiente care ne înlesnesc precizările morfologice. În țara noastră nu cunoaștem piese apropiate ca formă. Mai întîii subliniem că pumnalul de la Tiișca este lipsit de placa de mîner, caracteristică importantă, prezentă atît la exemplarele cu limbă de mîner, cît și la cele cu mînerul plin. Mai observăm că limba de mîner nu are marginile de formă umflată, respectiv convexe, ci ele au ductul drept, găsindu-se în poziție oblică față de axa longitudinală. De la un anumit punct, limba de mîner este lătită din nou, pentru ca apoi, marginile ei să se apropie una de cealaltă, și să se întîlnească la capăt. Privite separat, fiecare din cele două părți ale limbii de mîner descriu o formă trapezoidală. În prima parte a limbii de mîner se găsesc 5 găuri de nit, pentru fixarea plăselelor, iar în porțiunea mai mică, dinspre extremitatea limbii de mîner, alte două. Din cele 7 găuri de nit, cele trei de sus cad direct pe axa centrală, longitudinală, a limbii de mîner, iar celelalte 4 sînt dispuse pe margini. Remarcăm de asemenea că limba de mîner este prevăzută cu o „ramă“ (marginie înălțată) de jur împrejur, care îi dădea rezistență mai mare. Lungimea limbii de mîner măsoară 10 cm. Lățimea lamei se îngustează începînd de lîngă mîner, ajungînd să măsoare numai 2,1 cm, pentru ca din acest punct situat la trei cm de

limba de miner, să înceapă a se lăți din nou. Vîrfurile lamei lipsește începînd cu zona din care se ascute. Credem că lama nu putea continua mai mult de 4—5 cm, pe care adăugîndu-i am obține o lungime maximă de 32—33 cm. Maxima lățime a lamei este de 31,5 mm. În segmentație lama este romboidală cu laturile drepte.

B. ORIZONTUL LATÈNE

a. Materiale folosite în construcții

1. *Piatra de calcar cochilifer*, cunoscută astăzi în numeroase construcții dacice, a fost întilnită și în construcțiile de la Tilișca, la turnurile-locuință nr. 1 și 2. Cîteva lespezi din acest fel de rocă au fost descoperite în apropierea locuinței 36, apoi în extremitatea sudică a secțiunii 57, precum și în construcții moderne din Tilișca. În sistemul de fortificații a fost folosită piatra de rîu și de stîncă, pe care de altfel o întilnim și la tălpile construcțiilor de lemn și în emplectonul celor două turnuri-locuință.

2. *Cărămida* a fost folosită numai la cele două turnuri-locuință. Arderea ei este slabă, deși există unele bucăți arse penetrant. Bucățile dezmembrate și cele păstrate în zid au o lungime de 48 cm și o grosime de 8,5 cm. Lățimea pieselor din dărîmături era de 26 cm.

3. „Țiglele“ folosite la unele construcții de pe Cățanaș se prezintă sub forma unor plăci rectangulare, confecționate dintr-o pastă foarte asemănătoare cu cea folosită la chiupuri. N-am găsit nici un exemplar întreg. Grosimea fragmentelor atinge între 1,4 și 1,8 cm.

4. *Coamele de acoperiș (imbrices)* sînt executate din același fel de pastă și se prezintă sub forma unor trunchiuri de con prelungit. Avînd un diametru mai mic la o extremitate, aceste coame se puteau acoperi una cu alta la capete. La toate aceste materiale de construcții mai trebuie adăugat, firește, lemnul, lutul ca liant al zidului de cărămidă și chirpicul.

b. Materiale de uz casnic și unelte

1. *Ceramica*

Ca la majoritatea așezărilor dacice, care din punctul de vedere al culturii materiale cuprind și faza preclasică, distingem și în cetatea de la Tilișca trei categorii de ceramică.

— *Ceramica fină, lucrată cu mîna, lustruită în exterior*. Pasta ei se dovedește a fi îngrijită, bine frămîntată, cu degresant curat. Există, mai rar, vase în care se găsesc pietricele mici și care conferă un aspect oarecum poros, nesensibil în exterior datorită slipului. Vasele sînt bine arse, în culoare omogenă, penetrantă. Ele prezintă culori de la negru-cenușiu la negru intens, sau cafenii închise mergînd pînă la castaniu. Formele lor sînt diferite. Întilnim vase mari „pîntecoase“ sau bitronconice, vase de mărime mijlocie (câni, ulcioare, străchini, oale, fructiere) sau piese de dimensiuni mici.

Vasele mari, bitronconice (pl. 5/12) pot avea gura mai largă și partea superioară mai înaltă. Exemplarul menționat este prevăzut pe linia diametrului maxim cu două apucători perpendiculare și prezintă un fund plat. La alte linie de îmbinare a celor două trunchiuri de con este foarte evidentă (pl. 6/2, 5); gura lor este strîmtă în comparație cu diametrul maxim (pl. 5/10). Alte exemplare prezintă formă ovală, cu buzele evazate în poziție oblică. Vasul din pl. 6/1 are o formă bitronconică cu gît relativ înalt și cu jumătatea inferioară în forma unei sfere turte. Este prevăzut cu 4 apucători fixate pe porțiunea cea mai largă⁴⁰. Ca o formă derivată, trebuie privit și un vas de proporții mari, cu corpul pîntecos și cu ornament în formă de delfin stilizat plasat pe umeri⁴¹.

În categoria cănilor întîlnim exemplare mai zvelte (pl. 6/3), sau mai puțin zvelte (pl. 5/11). Unele dintre ele prezintă formă bitronconică, cu linia de îmbinare foarte evidentă (pl. 6/5; 5/11). La alte piese pansa este mai puțin rotunjită sau unghiul de îmbinare mai larg. Remarcăm apoi că trunchiul de con superior prezintă pereții arcuiți, cu concavitățile în afară (pl. 6/3; 5/11), sau chiar pereți cu ductul drept dar oblic (pl. 6/5). Exemplarele restaurate au fund plat, cu o ramă scundă (pl. 6/5) sau fără ea (pl. 6/3; 5/12). Gura lor este ușor evazată, cu buza adusă în poziție oblică și cu cantul rotunjit. Torțile se inseră în partea superioară direct de buză, iar în partea inferioară la o oarecare distanță de linia maximului diametru. Torțile sînt uneori în bandă (pl. 6/5; 5/12), alteori rotunde în secțiune (pl. 6/3). Ele sînt ușor supraînălțate sau prezintă creastă (pl. 6/3). Există și piese la care torțile se limitează la înălțimea gurii. Unele sînt prevăzute cu un șant median.

Ulcioarele acestei categorii sînt de formă bitronconică (pl. 6/2, 6). Exemplarul din pl. 6/2 are trunchiul de con superior cu pereții prezentînd o arcuire puternică. Piesa este lipsită de toartă și de aceea prevăzută cu două orificii opuse spre a putea fi atîrnată sau purtată. Gura este ușor evazată, iar fundul plat. Un alt exemplar, lipsit de asemenea de toartă, prezintă la rîndul său formă bitronconică cu zona de îmbinare rotunjită. Fundul vasului dispune de o ramă ușor reliefată și are un diametru relativ mic. Gura vasului este evazată, iar cantul rotunjit.

Străchinile ce se înscriu în această grupă ceramică prezintă două forme: una mai adîncă, cu pereții destul de înalți (pl. 6/7), alta mai largă și de o înălțime mai mică. Și într-un caz și în celălalt umerii acestor străchini sînt profilați și despărțiți de corpul vasului. Gura lor este evazată, în unele cazuri mai mult, în altele mai puțin. Reținem însă că buzele sînt răsfrînte în exterior⁴².

Fructierele sînt confecționate dintr-o pastă de cea mai bună calitate. Deși sînt lucrate cu mîna, li s-a dat un contur elegant și sînt cel mai adesea lustruite în culoare castanie închisă, pe ambele fețe. Din punctul de vedere al formei se întîlnesc piese cu pereții mai deschiși sau mai restrînși. Buza, mai lată sau mai puțin lată, are suprafața superioară orizontală sau convexă. Uneori ea cade în exterior sub nivelul gurii. Unele dintre exemplare sînt lipsite de umăr. La exemplarele mai mari,

⁴⁰ O analogie apropiată o întîlnim la un vas din Poiana (I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 111, fig. 40/3, tipul III).

⁴¹ Ca formă exemplarul nostru se înscrie în tipul II al lui Crișan (Crișan, *op. cit.*, p. 110, pl. XXXI/1).

⁴² Vezi I. Andrieșescu, *Piscul Crășani*, fig. 116 și 117.

picioarul este relativ înalt și se îngustează ușor în partea superioară, fiind delimitat oarecum brusc de corpul fructierei. Alte exemplare dispun de un picior continuu, a cărui linie exterioară se înscrie în linia corpului vasului. Pe picioarul lor se întâlnesc uneori trei linii orizontale, incizate. Remarcăm și vase cu pereți ovali, prevăzuți cu mici apucători plate, dispuse orizontal pe la jumătatea înălțimii, sau cu puțin deasupra acesteia.

Printre vasele de proporții mai mici menționăm cănițele de formă bitronconică, cu gura evazată în poziție oblică și prevăzute cu toartă.

Capacele sînt de forme cunoscute, avînd corpul conic, terminate în butoane plate, gîtuite la bază (pl. 13/7). Poziția buzei de îmbucare față de cea de susținere este în unghi drept.

Din punctul de vedere al ornamenticii, vasele acestei categorii sînt sărace. Dacă excludem butonii, respectiv apucătoarele, al căror rost este funcțional, deși ele echilibrează într-un anumit fel aspectul general estetic al vaselor, nu avem de menționat decît banda hașurată oblic pe unul din capace (pl. 13/7), șanțurile longitudinale de pe anumite torți, sau motivul în formă de seceră lunară, mult arcuit și redat în relief cu coarnele în jos.

— *Ceramică lucrată cu mîna din pastă poroasă.* Am cuprins în această categorie toate vasele confecționate cu mîna din pastă poroasă, nelustruită. Se constată că unele exemplare sînt mai îngrijit lucrate, că altele sînt direct grosolane, că arderea diferă, dar că este în general destul de slabă, conferind vaselor nuanțe diferite din punctul de vedere al culorii. În general sînt cenușii-negricioase, uneori cu nuanțe cafenii și cu zone cafenii-cărămizii. Tot datorită arderii, cel mai adesea incomplete, în secțiune miezul pereților prezintă o culoare cenușie-negricioasă sau chiar neagră.

La această categorie înregistrăm o gamă mai variată de forme: vase (recipiente) de proporții mari, vase de tip borcan, străchini, cești, vase în miniatură, strecurători, capace, oale etc.

Recipientele de proporții mari se aseamănă, în general, atît prin formă și prin prezența butonilor, cît și prin ornamentație, cu vasul borcan. Față de acesta, ele se deosebesc în primul rînd prin dimensiuni, avînd înălțimea de pînă la 40—50 cm⁴³. Ca formă, unele exemplare au partea cea mai largă în jumătatea superioară (pl. 7/1) dar există și piese cu porțiunea cea mai largă situată la jumătatea înălțimii (pl. 6/9) și cu diametrul fundului simțitor mai mic decît deschiderea gurii. În cursul dezvelirilor s-a observat că unele din aceste vase erau fixate în pămîntul viu. Gura lor se termină în cant rotunjit sau în buză tăiată drept. Aceasta din urmă se află în poziție verticală (pl. 7/1) sau este ușor evazată, în poziție oblică (pl. 7/3, 11 și fig. 14/2). Alteori, buza este dreaptă, ușor îngroșată în exterior, conferind cantului o suprafață orizontală. La unele din ele, evazarea gurii are loc brusc, buza fiind adusă în poziție ușor oblică, cu pereții bombați ai vasului. În general, vasele menționate în această grupă sînt prevăzute cu butoni sau cu apucători. Butonii sînt de obicei masivi și se află fixați la jumătatea părții superioare a vasului. Ei sînt adesea orientați spre gură, căzînd așadar oblic pe peretele vasului. Acești butoni de formă cilindrică, sînt în unele cazuri călcați o singură dată, în alte cazuri de mai multe ori. Un exemplar (pl. 7/11) este prevăzut cu 4 „apucători“ dispuse pe axe în cruce, două mai mari în partea

⁴³ Cf. K. Horedt, *Așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*, în *Materiale*, II, 1956, p. 29.

de sus și alte două, mai mici, un fel de proeminențe, la jumătatea părții inferioare. Există și vase ale căror apucători sînt fixate la jumătatea înălțimii (fig. 14/2).

În legătură cu vasele de proporții mari, mai adăugăm că unele prezintă o lipitură exterioară fără a fi netezită, cu ductul pe verticală (pl. 7/3).

Ornamentele constau din benzi ondulate, cu ducturi împrecise, dispuse pe porțiunea superioară sau în zona butonilor, cît și dedesubtul acestora. Briul alveolat apare sub formă de virgulă în zona de sub buză, coborînd printre apucători, sau în poziție orizontală, sub buză sau între butoni. Există și exemplare lipsite de orice fel de ornament. Luînd în considerare numărul mare de fragmente ceramice cu apucături de dimensiuni mari, se poate trage concluzia că astfel de vase au fost folosite pe scară mare.

Atragem atenția asupra vasului bitronconic cu maximul diametru în jumătatea superioară (pl. 7/1), prevăzut în această parte cu 4 butoane-apucători dispuse orizontal.

Vasul-borcan cuprinde o gamă mai variată decît celelalte forme, atît în ceea ce privesc dimensiunile, cît și în ceea ce privește arderea, culoarea și ornamentele. Forma sa este binecunoscută în toate așezările dacice cercetate. Se observă că unele exemplare sînt mai suple (pl. 12/9), în timp ce altele prezintă forme mai bombate. Cele de proporții mici au pereții mai puțin bombați și prezintă adesea o gură mai largă. Există și pentru aceste dimensiuni exemplare ai căror pereți prezintă o ușoară arcuire care pleacă de la fund și ține pînă sub buză, transpunînd în mic forma specifică vasului-borcan de mărime normală. Fundul acestor vase este plat, uneori ușor lărgit spre exterior (pl. 7/6), alteori înscriindu-se în linia continuă a pereților (pl. 9/9). În marea majoritate, exemplarele descoperite la Tilișca au gura evazată, cu buza răsfrîntă oarecum direct din corpul bombat al vasului. Evazarea este uneori foarte mică, alteori buza este adusă în poziție mult oblică (pl. 7/8, 11) sau ajunge pînă aproape de orizontală (pl. 7/6). În puține cazuri întîlnim vase la care corpul încearcă o îngustare a părții superioare din zona de deasupra butonilor. Cantul este de cele mai multe ori rotunjit și mai rar tăiat drept. În ce privește miniaturile, întîlnim o execuție mai grosolană, pasta fiind adesea mai ordinară, iar ornamentale mai stîngaci realizate.

După cum se știe, pentru vasul-borcan butonii reprezintă un element tipic. Din punct de vedere al formei, aceștia sînt de cele mai multe ori cilindrici, iar ca mărime variază în funcție de dimensiunile vasului. Există și butoni care se îndepărtează de forma cilindrică, fie în mod voit (cînd văzuți din față descriu o formă de pară⁴⁴), fie deformați ca urmare a apăsării lor spre a fi fixați în peretele vasului (pl. 9/10).

Unii butoni prezintă o excizie, alții una sau mai multe impresiuni realizate cu degetul sau dungi peste mijloc, uneori dispuse în cruce.

Am menționat că vasul-borcan este și piesa ceramică cu cele mai multe și mai variate motive ornamentale. Ele constau din linii simple, verticale, oblice, orizontale sau în val, din benzi ondulate, brii alveolate, impresiuni etc. Linii în val au de cele mai multe ori un duct neregulat. Linia în val se întîlnește de mai multe ori pe același vas, uneori acoperind cea mai mare suprafață a pereților (pl. 7/5).

⁴⁴ N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca*, în *Materiale*, VIII, p. 480, fig. 3/12.

1. Vedere înspre Valea Secaşului, de pe dealul „Căţănaş”

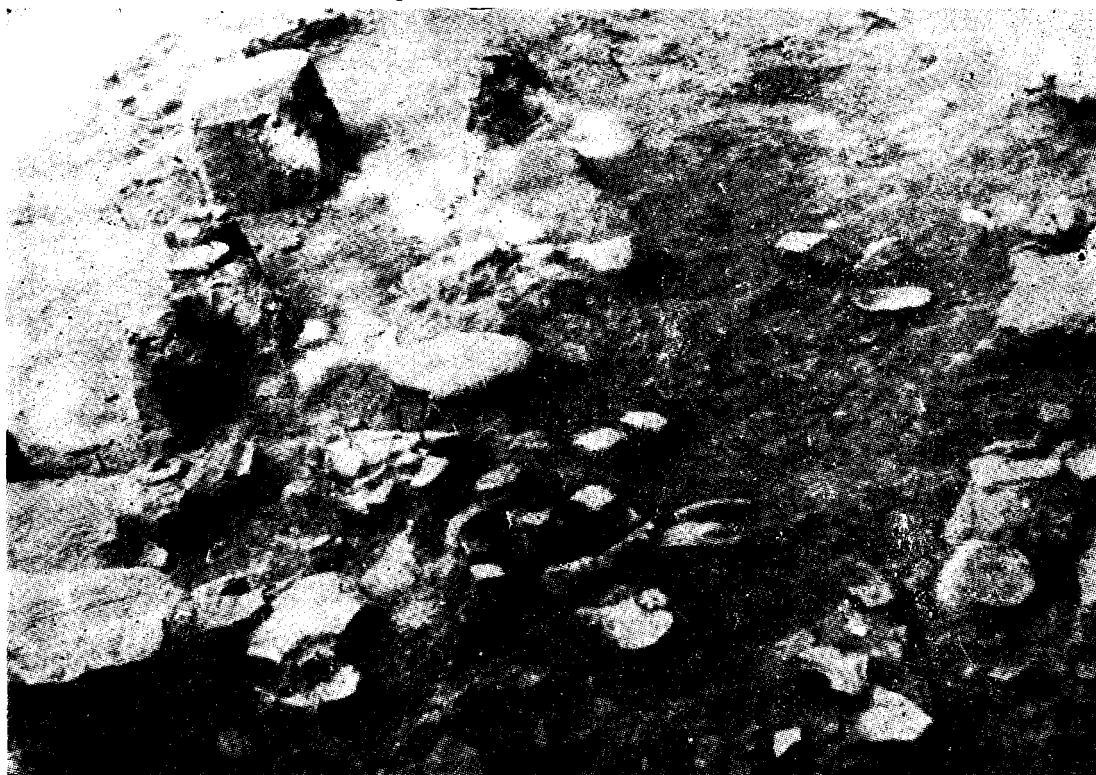
2. Vedere înspre Valea Săliştei din vârful estic al dealului „Căţănaş”

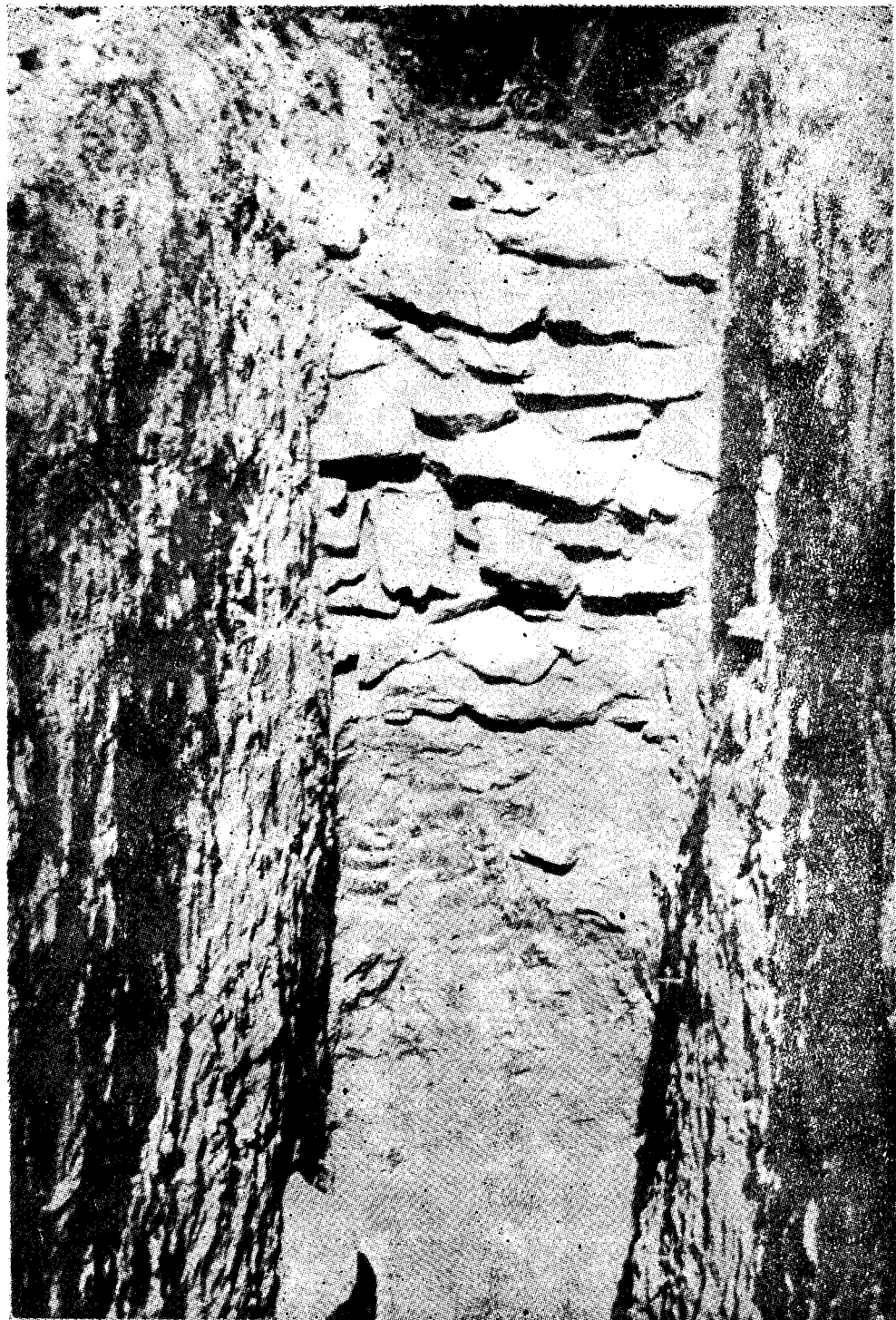

3. Vedere de ansamblu din timpul dezvelirii locuinței nr. 21 de pe terasa V

4. Vedere de ansamblu de pe terasa VII, din timpul dezvelirii locuinței nr. 35

5. Secțiunea nr. 1 prin marginea platoului superior cu fortificația de piatră văzută dinspre interiorul incintei

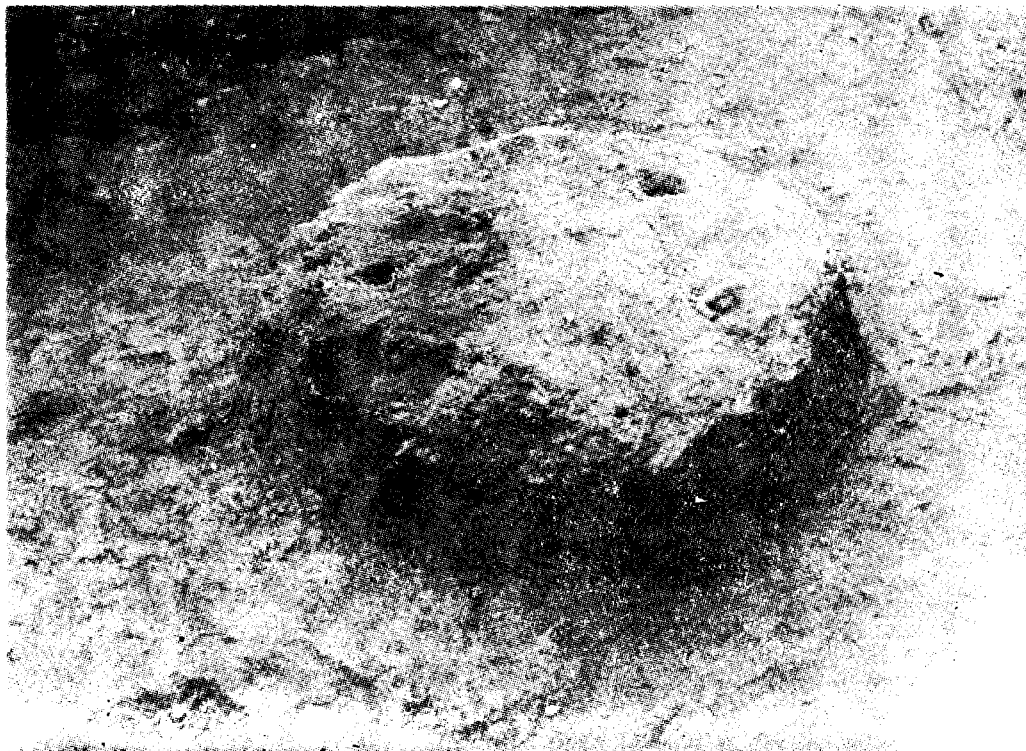
6. Turnul locuință nr. 1. Aspect al peretelui nordic interior și al colțului nordic-estic

7. Secțiunea nr. 37 prin centura superioară de apărare, cu fortificațiile de piatră de pe latura vestică

8. a) Groapa funerară din mormintul nr. 1. Săgeata indică locul de depunere a resturilor cremației și piesele tezaurului; b) movilița funerară a mormintului nr. 2

9. „Vas-borcan” de proporții mari, *in situ*, descoperit în suprafața nr. 57

<https://biblioteca-digitala.ro>

10. Fragmentele unui vas-borcan, de proporții mari, *in situ*, în suprafața nr. 56.

11. Vas-borcan descoperit în zona dintre secțiunile 46–48 (platoul superior)

12. Recipient în formă de vas-borcan, descoperit în zona dintre secțiunile 49–50 (platoul superior)

13. Vas cafoniu cu patru „apucători”, descoperit în zona dintre secțiunile 46–48 (platoul superior)

14. Blocuri paralelipipedice, din calcar cochilifer, folosite ca scări la locuința actuală a lui Dumitru Lălu (Tilișca, nr. 514)

15. Blocuri de calcar cochilifer folosit la casa cu nr. 249, din Tilișca, proprietatea lui Gligor Miciăuș

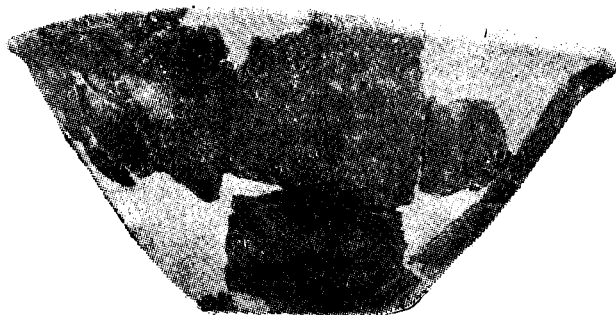
16. Cîteva fragmente dintr-o aplică de bronz, decorată cu dungi în val și cerc, descoperită în suprafața 56 (platoul superior)

17. Locuința 21, terasa V. 1, fragmente ceramice „in situ” 2. Vas restaurat
provenind din grupul celor din poziția precedentă

18. Locuința 21, terasa V. Vase restaurate și fragmente ceramice din stratul
de nivelare și terasare

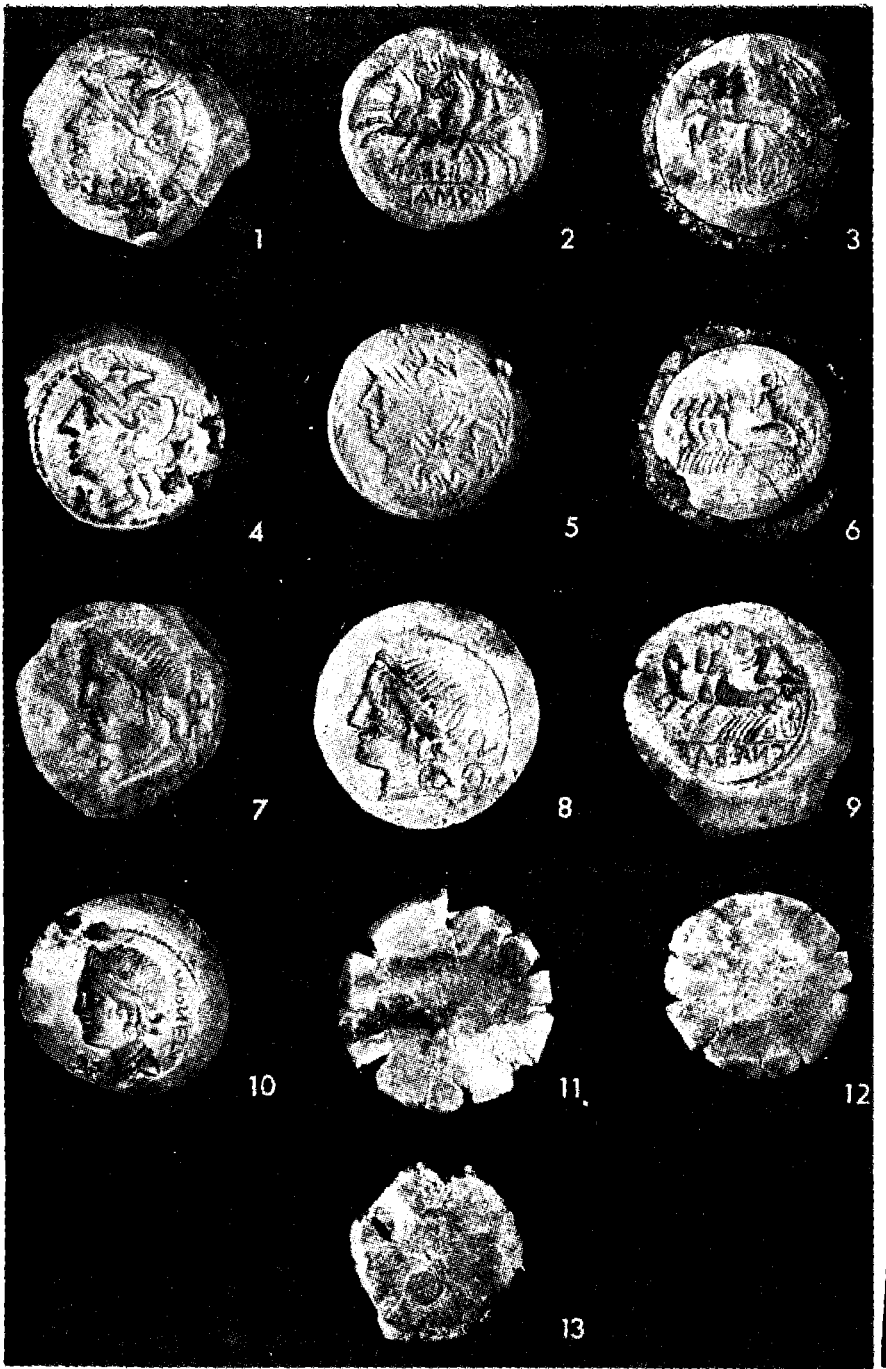
1

2

3

19. Ștanțele și manșoanele monetare împreună cu vasul în care se aflau depuse.

20. 1–10 : ștanțele monetare; 11–13: rateurile (ștanțe nereușite)

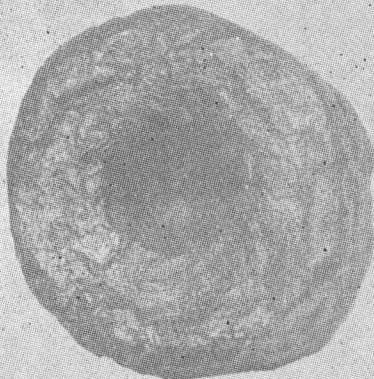
1

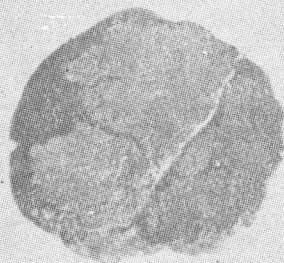
3

2

4

5

6

21. 1-3, manșoanele; 4, manșonul nr. 1 cu orificiul de fixare; 5, rateul nr. 4; 6, ștanță văzută din profil.

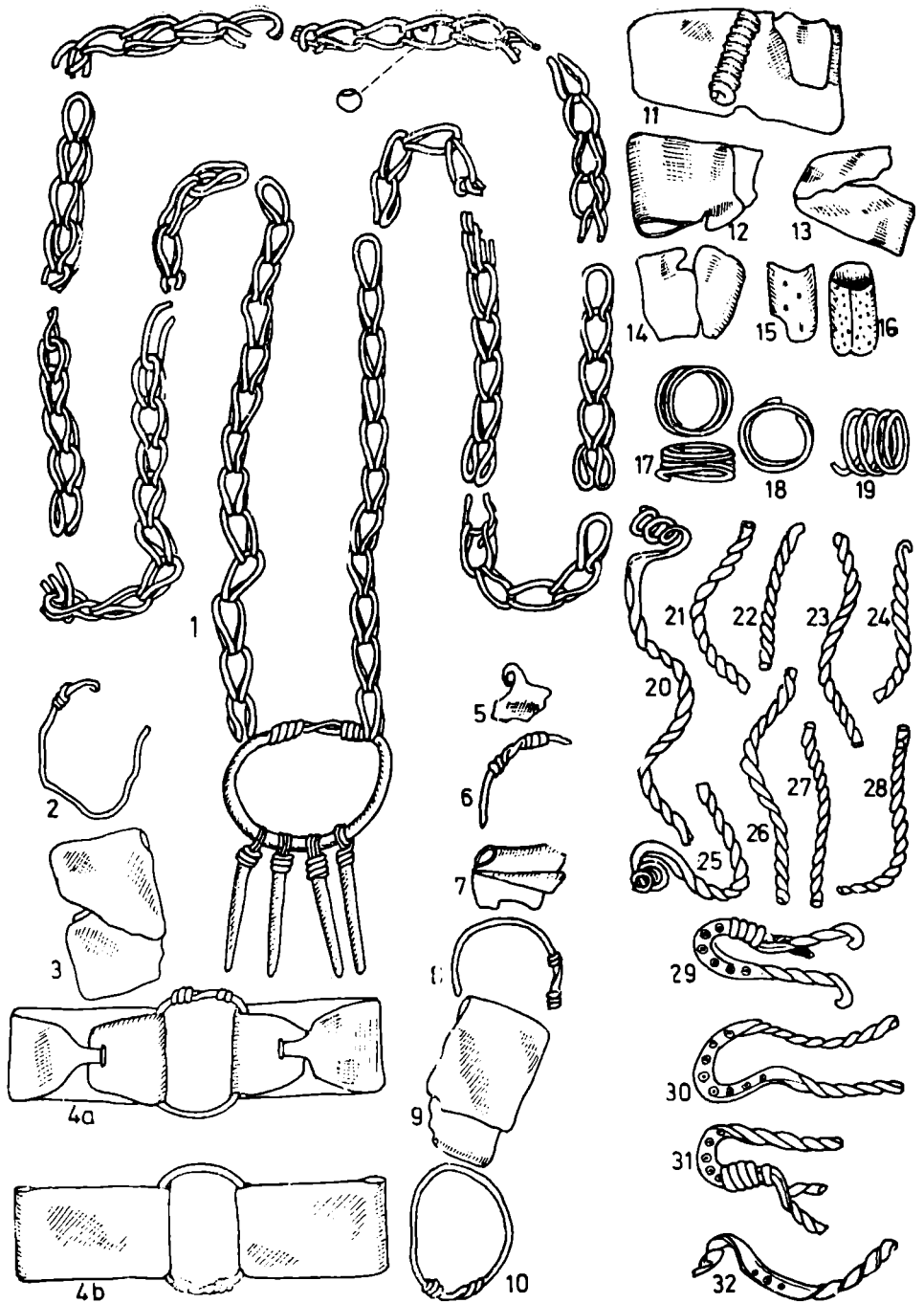

Fig. 8. Obiecte lucrate din argint descoperite in mormintul nr. 1: 1, colierul; 2-16, piese de la cordon; 17-19, inele spiralice; 21-32, fragmente de brațară.

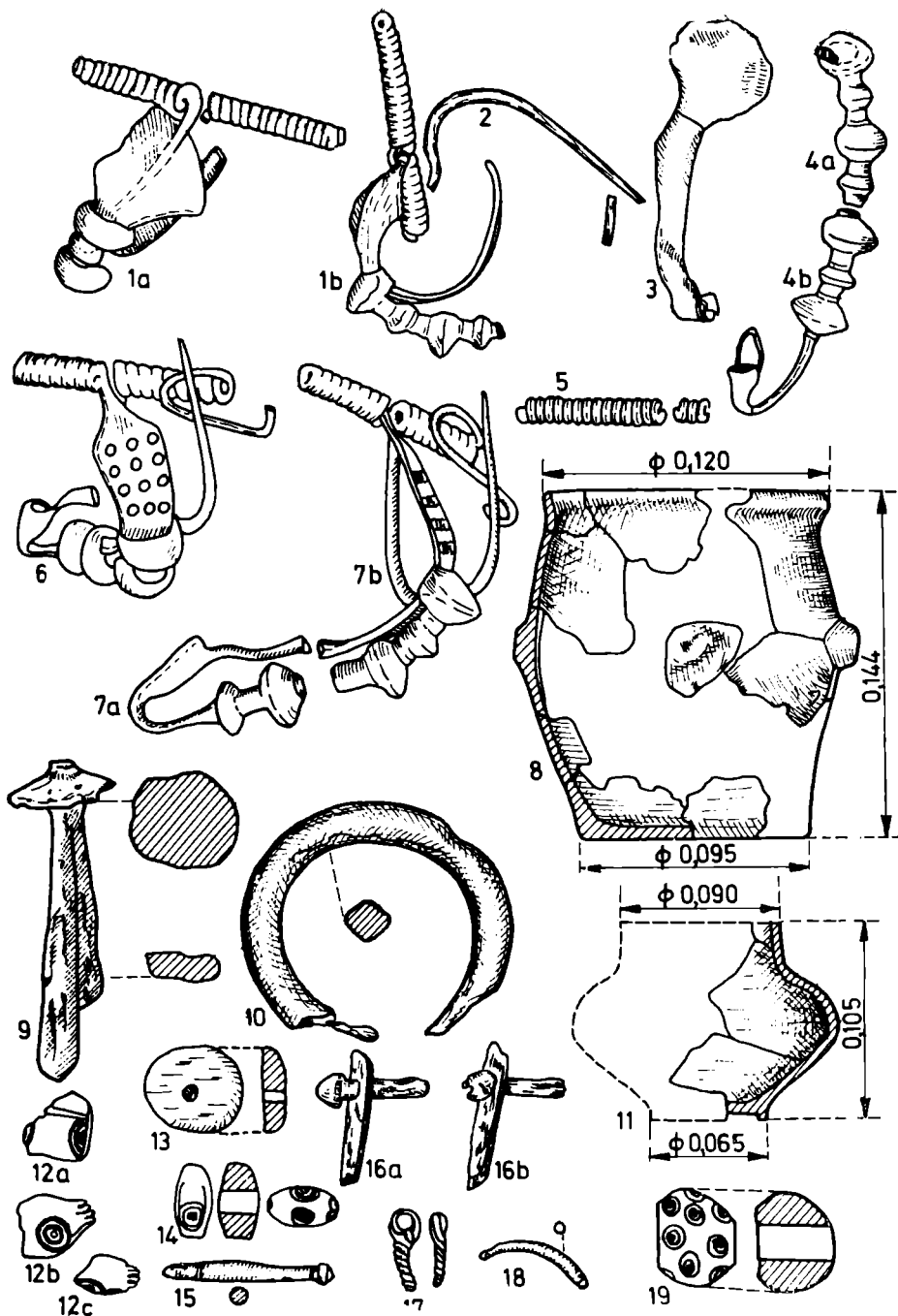

Fig. 9. Obiecte descoperite în mormîntul nr. 1: 1–7, fragmentele fibulelor de argint; 8–19: obiecte descoperite în mormîntul nr. 2 și vase de lingă platforma de ardere.

Linii oblice apar pe numeroase vase (pl. 7/6), iar uneori ele se întretaie, când închid spații în formă de romburi neregulate în care rămân înscrise butonii. Adesea aceste linii oblice formează zig-zaguri mai mult sau mai puțin regulate. Linii horizontale se pot vedea mai adesea în zona de sub gura vasului, iar linia curbă se întilnește și sub forma unor segmente de cerc.

Un alt motiv binecunoscut și frecvent executat este striația, care în multe cazuri acoperă cea mai mare parte a vasului (pl. 7/8).

Impresiunile sînt efectuate de obicei cu degetul și sînt dispuse fie într-un șir orizontal, sub buza vasului (pl. 7/4), fie între butoane și tot în poziție orizontală

Banda în val prezintă de obicei un aspect mai îngrijit (pl. 7/6), dar există și cazuri cînd ea este mai fugitiv realizată (pl. 7/5). Brîul alveolat este realizat de obicei între butoni, în poziție orizontală (pl. 7/4), în ghirlandă (pl. 7/5), sau sub formă de virgulă. Elementele amintite pot fi găsite și în asocieri sau numai ca motive izolate.

Cănil acestei categorii sînt relativ rare, dovedind că sînt piese de lux și că au făcut parte fie din ceramica mai veche dacică, lustruită, fie din categoria materialului executat cu roata. Totuși găsim și exemplare din pastă poroasă, negricioasă, de formă bitronconică, cu gîtul cilindric și fundul plat, avînd toarta fixată de buză și umăr.

Cele cîteva torți care se înscriu în pasta acestei categorii, uneori de dimensiuni destul de mari, ar putea proveni de la astfel de căni, sau poate chiar de la oale mari, eventual cu două torți. Unele torți au vergea mijlocie, executată în torsadă, iar un exemplar de toartă este prevăzut cu butoni laterali (pl. 9/1—3).

O formă oarecum aparte, dar cunoscută totuși și din alte așezări, o prezintă vasul cu pereți bombați din pl. 6/8. El are fundul plat și este ornamentat cu brîu alveolat, dispus orizontal, aproape de buză, întrerupt în 4 locuri de niște apucători-proeminențe de formă plată, dispuse orizontal și apăstate pe mijloc.

Străchinile (pl. 12/3, 5, 6), prin pasta din care au fost confecționate și prin forma lor, se înscriu în rîndul celor cunoscute în așezările dacice. Constatăm unele deosebiri în ceea ce privește pasta, chiar de la un exemplar la altul. Unele din ele sînt executate cu mai mult degresant, altele cu mai puțin. Uneori se mai constată că degresantul nu este bine triat, în el găsindu-se și pietricele (pl. 12/3).

Din punctul de vedere al formei, în majoritatea lor ele au fundul plat, sau cu o ramă foarte puțin înălțată față de circumferința pe care se sprijină. Pereții acestor străchini sînt ușor curbați și terminați în buză tăiată drept (pl. 12/5, 6), sau în poziție oblică. La unele exemplare cantul buzei este rotunjit numai în exterior, la altele pe ambele părți. Pe lîngă străchinile cu pereții curbați, unele piese din această categorie prezintă pereții oblici terminați în partea superioară fie prin tăietură dreaptă, fie prin buza evazată în poziție orizontală. Remarcăm că unele exemplare au partea de sus a pereților adusă brusc în poziție verticală (pl. 12/3, 5), în timp ce altele prezintă imediat sub cant o ușoară concavitate care înconjoară întreaga circumferință a vasului (pl. 12/6 și fig. 15/3).

Cu excepția a două piese, pe ale căror margini exterioare sînt executate hașuri în poziție oblică spre stînga și o bandă punctată (pl. 7/2); la aceste piese nu întilnim nici un fel de ornamente.

Oalele lucrate din pastă poroasă, amestecate cu nisip și pietricele vădesc în general o formă bombată (pl. 21/10) și într-adevăr ele se aseamănă adesea cu oalele din epoca noastră⁴⁵. Unele din ele au buza îngroșată și rotunjită, fiind trasă spre exterior, altele au buza dreaptă, umerii fiind evidențiați. Există oale a căror pansă se îngustează treptat spre partea superioară pentru ca apoi să prezinte o evazare, buza fiindu-le adusă în poziție oblică. În general aceste oale nu au torți. Există, totuși, oale (întregi sau întregite) cu câte o toartă. Ele sînt de proporții mici și de formă bitronconică.

Ceștile dacice (pl. 6/9, 10; 7/7; 15/1) sînt numeroase în așezare. Ele sînt în general confecționate, ca de obicei, din pasta cea mai ordinară. Arderea lor este destul de slabă. De cele mai multe ori ele sînt de culoare cenușie închisă, negricioasă, sau cu zone cafenii-cărămizii. Întîlnim și exemplare cărămizii.

Des întîlnite sînt ceștile cu pereții larg deschiși, începînd cu partea inferioară, fie în poziție oblică, fie dobîndind o concavitate în exterior.

Toate exemplarele au fundul plat, la unele din ele fiind profilat spre exterior și ieșit din linia peretelui (pl. 7/7).

La unele piese torțile nu ating suprafața de sprijin (pl. 7/7), în timp ce la altele sînt fixate jos, încît toarta le servește și de sprijin (pl. 6/10; 15/1). Un exemplar dispune de două torți și prezintă dimensiuni duble față de celelalte⁴⁶.

La exemplarele mici în locul toartei este folosită uneori o „apucătoare” modelată prin „tragere” din peretele vasului, fără a fi perforată.

Ceștile nu prezintă ornamente decît în mod cu totul special, cum ar fi cea din pl. 15/1.

Strecurătorile recuperate (pl. 9/6) se rezumă la două bucăți, una reprezentată doar printr-un fragment de fund. Prin calitatea pastei ele se înscriu în categoria vaselor poroase și sînt lucrate cu mîna. Exemplarul întregit are cunoscuta formă a unei pîlnii, prezentînd o deschidere destul de largă a pereților aflați în poziție oblică.

În categoria ceramicii lucrate cu mîna amintim un fragment provenind de la un vas de dimensiuni mai mari cu buza îngroșată și rotunjită. În interior, peretele vasului este vertical. Sub buza îngroșată are un șanț lat și adînc ale cărui linii de fund sînt în unghi drept: șanțul desparte gura vasului de corpul propriu-zis. În amestecul pastei s-a folosit foarte mult grafit⁴⁷.

— Vase lucrate cu roata din pastă fină

Vasele din această categorie sînt, desigur, cele mai realizate din întregul repertoriu ceramic întîlnit în așezare. Ele se disting mai ales prin forma lor, prin finețea materialului, prin tehnică și ardere omogenă.

De fapt, pasta acestei categorii nu este întru totul aceeași. Cea mai fină o întîlnim la fructiere, iar cea mai aspră, deși conține un degresant fin și deci cernut cu multă grijă, la chiupuri. Se constată uneori că în categoria vaselor cenușii, printre care menționăm cămile și ulcioarele, a fost folosit degresant cu mici pietricele. În orice caz, aceste in-

⁴⁵ I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 186.

⁴⁶ Ar fi posibil ca acestui vas să i se fi dat și o altă întrebuințare. Nu prezintă urme de fum și de funingine.

⁴⁷ Cf. piesa de la Costești (I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 203).

grediente nu sînt de natură a diminua substanțial calitatea pieselor, ele fiind din punct de vedere tehnic superior realizate, iar prin ardere ajung la rezonanță. Din această categorie ceramică fac parte fructiere, căni, ulcioare, străchini, oale, cupe, capace etc.

Fructierele de care dispunem sînt reprezentate în mod aproape exclusiv prin fragmente. Un singur exemplar a putut fi întregit (pl. 8/5). Este vorba de o piesă cu corpul semioval, lipsită de urmă, buza relativ îngustă și ușor lăsată spre exterior. Piciorul vasului se lărgeste treptat în formă de pîlnie și se termină tăiat drept, avînd o mică îngroșare spre interior. Vasul este de culoare cafenie-bej și trebuie considerat printre vasele de mărime mijlocie, dacă nu chiar sub-mijlocie⁴⁸.

Menționăm și fructierele cu corpul mai îngustat și mai adîncit, în timp ce buzele nu mai cad spre exterior⁴⁹. Unele mai păstrează umărul vizibil în exterior (pl. 10/13) și observabil și în linia interioară a vasului, altele îl au rotunjit, distingîndu-se numai din conturul general al peretelui.

Printre fragmente se găsesc și exemplare care indică forme de dimensiuni mari (pl. 10/1, 4), cu piciorul masiv, avînd marginea evazată și îngroșată (pl. 10/8). Se întilnesc și picioare care prezintă o bandă circulară, în relief, în partea superioară, lîngă corp (pl. 8/1).

În general fructierele nu sînt ornamentate, observație îndeobște cunoscută. Am vrea să menționăm, totuși, o linie în val lustruită, deasupra tălpii unui picior, linii orizontale adîncite în jurul piciorului, sau un „decor“, care pare a simboliza o coloană constînd din două linii în zig-zag, dispuse vertical (pl. 8/1).

În repertoriul vaselor lucrate la roată din pastă de calitate se înscriu și vase fără torți, cu gît cilindric înalt (pl. 10/10). Corpul lor este de formă bitronconică cu pansa rotunjită. Deasupra acestei zone sînt prevăzute cu două proeminente late, îndreptate în sus. Vasul se sprijină pe un inel de fund, profilat spre exterior, iar gîtul cilindric se îngustează ușor spre deschidere. Între gît și corpul propriu-zis este redat un brîu (nervură) reliefat⁵⁰. Un alt vas, de proporții mai mici, fără proeminente, prezintă aceleași caracteristici (pl. 11/6), iar corpul are forma unei sfere turtite.

Ulcioarele cu toartă confecționate cu roata sînt realizate aproape în întregime din pastă fină de culoare cenușie, mai închisă sau mai deschisă. Ele au gîtul treptat retras spre gură, unde se îngustează cel mai mult (pl. 10/11; 11/4). Uneori buza lor este evazată în poziție orizontală (pl. 11/1, 5). La unele exemplare se mai păstrează chiar elementele bitronconicității, partea superioară fiind distinct despărțită de cea inferioară (pl. 11/4). Toarta lor este de formă plată (pl. 11/4), fixată deasupra porțiunii celei mai bombate și de partea superioară a gîtului.

Piesele menționate de noi nu dispun de nici un fel de decor, cu excepția unui singur exemplar care este prevăzut cu două linii orizontale realizate deasupra maximului diametru.

Cănille prezintă o varietate ceva mai mare, reprezentate fiind printr-un număr mai mare de piese. În rîndurile lor mai persistă încă exem-

⁴⁸ În clasificarea lui Crișan (p. 167), exemplarul nostru se înscrie în tipul IV, avînd însă piciorul de formă conică, scund. Cf. și *Materiale*, IX, p. 238, fig. 7.

⁴⁹ Ele s-ar înscrie ca formă între tipul IV și V al lui Crișan.

⁵⁰ Un exemplar foarte apropiat a fost descoperit la Poiana, lucrat cu mina (R. Vulpe, colab., în *SCIV*, 1951, p. 186, fig. 15/1; cf. Crișan, *op. cit.*, p. 125, fig. 53).

plare de formă bitronconică, avînd linia de întîlnire a celor două trunchiuri de con rotunjită (pl. 2/5; 8/9), sau destul de evident marcată (pl. 8/3, 10; 11/1, 3). În general, trunchiul de con superior este mai înalt decît cel inferior, dar raportul acesta nu rămîne constant, la unele căni linia de îmbinare aflîndu-se destul de jos (pl. 8/3; 24/6). Observăm, apoi, că trunchiul de con superior prezintă adesea o frîntură a liniei (pl. 9/5). Există și exemplare (pl. 11/1) la care această manieră nu se aplică. Gîtul acestor vase se îngustează treptat spre partea superioară. Prin evazarea buzei, gura vasului devine destul de largă. La un singur exemplar partea superioară, în loc să se îngusteze treptat, mai prezintă o ușoară bombare, ceea ce dă vasului un aspect aparte (pl. 9/5). Fundul acestor căni este mai mult sau mai puțin înălțat prezentînd o ramă circulară (pl. 8/9; 11/3, 6), sau avînd o linie concavă, în partea inferioară a suprafeței de sprijin (pl. 9/5; 8/3; 11/1). La un singur exemplar fundul este plat, avînd însă în interior o umflătură (pl. 8/10). Toate fragmentele provenind din partea inferioară a unor asemenea vase sînt prevăzute cu rame de fund.

Cănille descoperite la Tilișca au toartă de formă plată (pl. 9/5; 8/3, 9, 10). Ea este prinsă sus, direct de buză, supraînălțîndu-se ușor (pl. 9/5), sau nedepășind nivelul gurii. Există și exemplare la care toarta se prinde sub nivelul buzei (pl. 8/3).

În marea lor majoritate cănille nu prezintă ornamente. De altfel dispunem de un singur exemplar (pl. 8/3) care este decorat prin trei linii paralele, adîncite, situate la baza trunchiului de con superior. Aceeași piesă mai prezintă pe gît linii lustruite.

Străchinile nu le avem reprezentate decît prin fragmente. Ele sînt confecționate din pastă fină, bine frămîntată și bine arsă. Unele din ele sînt de culoare maronie deschisă, altele cărămizie-gălbuie, sau mai mult gălbuie, după cum există și piese de culoare cenușie mai deschisă sau mai închisă, datorită angobei (pl. 7/2), sau chiar de culoare roșie-cărămizie (pl. 8/8).

Din punctul de vedere al formei se întîlnesc piese cu pereții oblici și cu umăr ușor profilat (pl. 7/2), sau cu pereții bombați indicînd o formă semisferică. Unele străchini au umărul mult apropiat de gura vasului (pl. 7/2; 8/8), altele linia de demarcație este mai jos. Buza lor este de obicei îngroșată atît în interior cît și în exterior. Lățimea sa variază de la unele la altele. În mod obișnuit, ca în general la piesele executate la roată, fundul este prevăzut cu inel de sprijin (pl. 8/8)⁵¹.

Decorul acestor vase este rar. Reținem pe suprafața buzei unuia din exemplare un motiv constînd din două linii ondulate, paralele, realizate prin lustru (pl. 7/2).

Oalele, ca grup aparte, am considerat că trebuie să cuprindă, ca și în cazul categoriei ceramice precedente, vasele cu gură largă și corpul bombat, avînd gîtul scurt sau chiar inexistent. Ele se termină în partea superioară fie prin buză lătită spre exterior pînă în poziție orizontală (pl. 10/3), fie îngroșată atît spre exterior cît și spre interior (pl. 10/5). Există însă și exemplare la care buza nu este îngroșată, prezentînd o formă mai mult sau mai puțin evazată (pl. 10/6; 11/8). Unele fragmente provenind de la partea inferioară a acestor vase sînt prevăzute cu inel de fund (pl. 11/8).

⁵¹ Fragmentele de la Tilișca se înscriu în tipul I și II ale lui Crișan.

Fragmentele descoperite nu păstrează torți, deși unele prezintă urmele lor (pl. 10/6). Fragmentul indicat mai dispune de o parte din toartă, de formă plată, prinsă direct de cantul buzei. Uneori toarta este ușor suprînălțată (pl. 11/8).

În general oalele nu sînt ornamentate. Totuși se întîlnesc unele motive care de obicei nu se repetă de la un exemplar la altul. Astfel un fragment prezintă o porțiune de „bandă“ în val, pe cea mai bombată parte a vasului. Deasupra acestei „benzi“ se află o linie curbă. Un alt fragment, din pîntecele unei oale(?) de culoare cafenie, este decorat cu un motiv pictat, în formă de plasă, pentru care s-a folosit o culoare gălbuie (pl. 10/2). Pe suprafața unui alt fragment (pl. 10/5) întîlnim un motiv realizat din linii lustruite, în formă de plasă, rezervînd mici romburî pe fondul vasului de culoare cenușie⁵². Tot în această categorie de pastă fină, deși relativ aspră la pipăit, se înscrie și oala cu două torți (pl. 8/7). Partea sa inferioară este de formă emisferică, însă, privită în ansamblu, ea mai păstrează bitronconicitatea. Partea superioară se strîmtează spre gură, terminîndu-se într-o buză evazată. Cele două torți sînt ușor suprînălțate și au marginile ridicate, dînd naștere unui șanț median larg. Gîtul vasului este detașat de restul corpului printr-o dungă adîncită. Decorul constă din linii verticale obținute prin lustruire, dispuse pe jumătatea superioară⁵³. Din această categorie de pastă mai face parte și o ulcică (cupă) cu corpul destul de larg, care mai păstrează evident forme bitronconice (pl. 9/7). Ambele suprafețe sînt de culoare cenușie cu nuanță roșiatică.

Capacele lucrate la roată din pastă de calitate bună (pl. 9/8), sau chiar fină (pl. 11/10), au corpul emisferic, uneori chiar tronconic și sînt prevăzute cu un buton care prezintă o lățire a suprafeței superioare.

Fragmentele de torți (pl. 8/4; 10/7; 11/2) sau torțile întregi (pl. 11/7), provenite de la vase din pastă fină, executate cu roata, au de obicei formă plată. Suprafața lor exterioară poate fi netedă (pl. 11/7), sau cu marginile înălțate (pl. 10/7). La unele exemplare se observă o dungă reliefată, longitudinală, care le împarte în două suprafețe, lăsînd între marginile ridicate și centru cîte un șanț mai mult sau mai puțin adînc (pl. 10/9; 11/2). Ele provin de la ulcioare, căni, sau vase cu una sau două torți. În urma săpăturilor din așezare a fost recuperat și un fragment, destul de mic, provenind de la o cupă deliană de imitație (pl. 8/11). El este lucrat dintr-o pastă fină, fiind dat la suprafață cu o angobă cenușie închisă. Miezul, în secțiune, este negru, iar marginile cărămizii. Fragmentul este decorat cu frunze stilizate, în rînduri suprapuse.

Chiupurile și vasele de provizii sînt executate la roată din pastă mai aspră, avînd în amestec nisip triat. Ele sînt arse foarte bine, de cele mai multe ori penetrant, deși adesea se constată că în miezul secțiunii se mai păstrează o dungă cenușie deschisă, atunci cînd pereții sînt mai groși. În general aceste vase nu ating dimensiunile marilor vase similare descoperite în așezările din Munții Orăștiei. Ele sînt mai reduse sub raportul capacității și prezintă unele deosebiri formale. În ceea ce privește cu-

⁵² Cf. pentru astfel de ornamente I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 187; vezi și K. Horedt, *Mittellatènezeitliche Siedlungen*, Teil II, p. 67, fig. 7/6, 13.

⁵³ Crișan dă o serie de vase de acest tip din diferite așezări dacice (*op. cit.*, pl. LXXI/1—8); vezi *ibid.* și fig. 64. Potrivit clasificării lui Crișan, vasul de la Tilișca face parte din varianta I.

loarea, acest roșu-cărămiziu, care le caracterizează în general, variază ca nuanță, unele exemplare fiind mai deschise, altele mai închise, apropiindu-se de vișiniu. Se constată, de asemenea, că în unele cazuri au fost date la suprafață cu un slip care este realizat dintr-un amestec fin și care-i conferă vasului o culoare mai omogenă. Adesea slipul s-a deslipit pe anumite porțiuni de pe pereții exteriori datorită agenților chimici ai solului. Din punctul de vedere al formei vasele sînt pîntecoase, bombate, cu tendința de a avea diametrul maxim în jumătatea superioară și destul de aproape de gură. Există și chiupuri care se retrăgeau treptat spre gură, partea cea mai bombată fiind situată mai jos. *Vasele de provizii* prezintă o tendință de evazare a gurii după ce s-au îngustat, dînd impresia că sînt prevăzute cu gît. Buza lor este masivă și trasă spre exterior pînă în poziția orizontală, atingînd în lățime pînă la 8 cm. În alte cazuri, ele se termină în buză dreaptă mai mult sau mai puțin indoită spre interior. Cantul buzei este prevăzut cu șanțuri înguste, cu marginile pierdute⁵⁴. Ca decoruri, întîlnim pe porțiunea superioară maximului diametru, linii circulare adîncite, între care sînt redată linii în val. În legătură cu decorul acestor vase este că zona pe care sînt realizate motivele amintite prezintă degradeuri în relief, fișiile fiind mai înalte sau mai scunde, ieșite din linia conturului nivelat al vasului.

2. Alte obiecte din lut ars

Greutățile „de țesut“, descoperite în asociere cu piese aparținînd Latène-ului, sînt de formă piramidală cu baza pătrată. În genere ele se abat de la formele geometrice regulate și sînt arse în culoare roșie-cărămizie. Unele exemplare nu sînt străpunse pe toată grosimea, orificiile limitîndu-se la o anumită adîncime. Această observație pune sub semnul întrebării identificarea lor cu greutateji „de țesut“ sau de plasă.

Fusaiiolele descoperite în săpături sînt în general de forma unei sfere turtite, avînd marginile rotunjite, sau fiind complet aplatizate. Alteori mai păstrează formă bitronconică (pl. 15/16). Unul din exemplare are marginea tăiată drept, iar cele două suprafețe bombate. El prezintă un decor incizat, constînd din semicercuri dispuse succesiv și în același timp radial pe cele două suprafețe (pl. 9/9).

În privința *lustruitoarelor*, săpăturile ne-au furnizat o serie de exemplare care sînt de forme cunoscute. Ele sînt prevăzute de obicei cu un mîner masiv; suprafața lor are formă ovală, de obicei plană, cu marginile ușor retrase (pl. 15/14, 15).

3. Unelte de piatră și os

Menționăm mai întîi *rîșnițele*. Confectionate din tuf vulcanic, așa cum le întîlnim și în celelalte așezări dacice, ele se prezintă sub forma cunoscută și nu mai insistăm asupra ei.

Rîșnița folosită în mișcare rectilinie, descoperită în apropierea ștanțelor monetare, de formă patrulaterică, are piesa mobilă de dimensiuni mai mici decît cea fixă (pl. 14/4a—c). Suprafețele de coincidență sînt bine netezite, la cea fixă fiind concavă, iar la cea mobilă, convexă. Piesa mobilă este prevăzută cu un orificiu central pentru fixarea mînerului. De asemenea ea are un șanțuleț transversal pe suprafața de frecare, pe care nu o străbate pe toată lățimea. Cele două piese sînt

⁵⁴ Vasele de acest fel trebuie socotite ca vase de provizii cu „gura largă“, cum le numește Crișan (*op. cit.*, p. 186).

executate din piatră de rîu. Dimensiunile piesei fixe sînt $0,052 \times 0,316 \times 0,115$ m, iar ale celei mobile sînt $0,342 \times 0,283 \times 0,052$ m⁵⁵.

Cuțile erau alese din pietre de rîu, cele mai adesea din șist cristalin, avînd formă lunguiață. Ele prezintă evidente urme de tocire datorită folosirii. Numărul lor este redus în comparație cu mulțimea uneltelor de metal care cereau a fi ascuțite (seceri, cuțite, securi etc.).

Din așezare au fost recuperate două ustensile de os: un străpungător din corn (pl. 14/5) și probabil un „depănător“ pentru susținerea firului tors (pl. 14/6).

4. Unelte de fier

Din categoria acestora menționăm mai întîi *secerile*. Piesele întregi, sau aproape întregi sînt relativ puține în comparație cu piesele fragmentare. În așezarea de la Tilișca erau folosite atît piese cu lama lată, cît și piese cu lama îngustă (pl. 15/11; 15/9). Varianta secerilor cu lama îngustă se caracterizează printr-o curbură mai puternică a lamei, în timp ce varianta cu lamă lată prezintă o curbură mai ușoară. Majoritatea secerilor sînt prevăzute cu spin (pinten) de fixare la mîner (pl. 15/9, 11). Există însă și o piesă cu limbă de mîner care nu prezintă nici un fel de orificiu.

Tot în legătură cu lucrările agricole, dar și de folosință oarecum casnică, sînt *săpăliștile* de fier (pl. 18/5, 6). Aceste unelte au gura lătită și curbată. Înmănușarea se făcea printr-o gaură transversală, rezultată prin subțierea metalului, îndoirea lui și „sudarea“ extremității de cealaltă parte a corpului. Se constată că aceste găuri nu sînt rotunde, ci au formă de pară cu vîrfurile ascuțite sau corpurile lor⁵⁶.

Printre piesele de fier s-au descoperit mai multe *verigi de coasă*. Ele au forma obișnuită, cunoscută și în alte așezări dacice.

Cuțitele (pl. 20/5, 6; 21/2; 15/2—4; 15/5, 6, 8; 17/1, 2; 19/4) se disting prin exemplare de diferite mărimi și de forme variate. Unele exemplare sînt masive, prevăzute cu un pinten pe mușche și manifestă curbură evidentă, mult mai accentuată decît a tăișului. Altele, în general de dimensiuni mai mici, au vîrfurile îndoite (pl. 15/6; 17/12a). Există și piese cu vîrfurile drepte, din categoria cuțitelor lungi (pl. 15/5). Majoritatea cuțitelor sînt prevăzute cu limbă de mîner, de formă plată, care putea fi fixată între plăsele de lemn sau de os. Menționăm însă și exemplare cu mîner plin, ca o prelungire firească a lamei. Unele din ele au extremitatea mînerului de forma unui bulb (pl. 15/2), sau de formă trapezoidală (pl. 17/1).

Întîlnim și cuțite care nu sînt de folosință casnică, avînd o formă diferită de cea obișnuită. Reținem un exemplar în formă de ancoră (pl. 21/2), cuțitele de ras piei (pl. 17/4, 5), precum și un cuțit de cismar (pl. 19/4).

Foarfecile ieșite la lumină în timpul dezvelirii așezării se înscriu în tipul comun, caracteristic epocii (pl. 17/6, 7, 13, 14). Ele au dimensiuni

⁵⁵ Pentru analogii, vezi R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 321, fig. 8 (p. 314).

⁵⁶ Săpăliști de această formă se cunosc și din zona mai îndepărtată. Vezi Norbert Walke, *Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodurum*, Berlin, 1965, pl. 120/5—7. Pentru aria noastră, vezi I. Glodariu — E. Iaroslavschi, *CFD*, Cluj-Napoca, 1979, p. 67 sq. Exemplarele de la Tilișca se înscriu în tipul I (fig. 34/8) fiind date în sec. I î.e.n.

diferite, de la piese mari pînă la cele foarte mici, ultimele fiind folosite probabil în scopuri cosmetice⁵⁷.

În ceea ce privește *securile*, constatăm de asemenea prezența celor două tipuri cunoscute, a celor cu gaură de înmănușare verticală (pl. 16/4—6, 8, 9; 20/7; 21/1, 3) și a celor cu gaură de înmănușare transversală (pl. 16/7). Ultimul tip este reprezentat printr-o singură piesă⁵⁸. În prima grupă întîlnim atît piese mai mari (pl. 21/1), cît și piese de dimensiuni mai mici (pl. 16/5). La exemplarele păstrate mai bine observăm că orificiul de înmănușare are forma rectangulară (pl. 16/4—6; 21/3)⁵⁹. Tăișul lor este mai mult sau mai puțin lățit, avînd de cele mai multe ori forma unui arc de cerc.

Dălțile de fier sînt de asemenea de două feluri: 1) cu toc de înmănușare (pl. 21/7, 8) și 2) cu corpul plin de fier (pl. 21/5, 6)⁶⁰. Prin forma pe care o prezintă, una din piese era folosită la tăierea metalului (pl. 21/5), fiind deci o unealtă de fierar, în timp ce celelalte exemplare sînt tipice pentru scobirea în lemn. Alături de dălțile menționate, consemnăm și prezența unor exemplare de dimensiuni mici (pl. 19/10, 15).

Pe lîngă securi și dălți, din categoria uneltelor folosite la prelucrarea lemnului menționăm și descoperirea unei *tesle* (pl. 18/1), de proporții destul de mari, în locuința 21 de pe terasa V. Piesa este prevăzută cu gaură de înmănușare de forma unui D, cu hasta dreaptă în partea de jos. În profil prezintă curbura specifică, iar tăișul lamei este curb.

Existența pînzelor de *fierăstrău* este atestată printr-un singur fragment (pl. 17/12), de altfel destul de corodat și de dimensiuni modeste.

Ciocanele sînt reprezentate doar prin trei exemplare. Două dintre acestea sînt ciocane obișnuite (pl. 20/2, 8) iar al treilea prezintă o formă specială (pl. 18/3) și trebuie pus pe seama prelucrării argintului, făcînd parte din trusa unui giuvaergiu.

Nicovalele recuperate din săpături sînt în număr de două. Una din ele prezintă formă obișnuită, prismatică (pl. 18/2) cu bazele patrulate-riche și cu muchiile înălțimii ușor curbate⁶¹. Cealaltă nicovală (pl. 18/9) are o formă prelungă, jumătatea superioară fiind rotundă în secțiune, iar cea inferioară reprezentînd un trunchi de piramidă, destinată a fi fixată într-un butuc de lemn. Această nicovală servea la confecționarea unor obiecte mai mici, foarte probabil a pieselor de podoaabă.

Printre unelte se află și un *poanson* de formă conică pl. 17/9), folosit la prelucrarea unor piese de metal. Poate că un rol asemănător au avut

⁵⁷ Foarfeci de dimensiuni mici au fost descoperite la Fedeleșeni (N. Gostar, în *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 571, fig. 67/6).

⁵⁸ O primă analogie o întîlnim în zona Munților Orăștiei (C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, pl. VII/2; vezi și exemplarul de la Poiana în R. Vulpe, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 143 sqq., fig. 3/4). În general, securile de la Tilișca au fost încadrate în tipul I (Glodariu—Iaroslavschi, *CFD*, p. 82, fig. 40/3, 7, 10) și datate în sec. I e.n.

⁵⁹ Vezi pentru comparație piesa de la Porolissum (M. Macrea, M. Rusu și I. Mitrofan, în *Materiale*, VIII, p. 490, fig. 8/21).

⁶⁰ Pentru dălți cu toc de înmănușare, vezi și descoperirile de la Piatra Roșie (C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, pl. VII/10). Exemplarul nostru din pl. 25/8 se încadrează după Glodariu—Iaroslavschi, în tipul III, varianta a (*op cit.*, p. 90, fig. 49/13). Răzușul din planșa noastră 21/6 ar fi încadrat în tipul I Glodariu—Iaroslavschi.

⁶¹ Nicovale de acest fel au ieșit la iveală și la Moigrad (M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *loc. cit.*, p. 490, fig. 8/22. Vezi și H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 177). După Glodariu—Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 44, nota 147, nicovala prismatică datează de la finele sec. I e.n. și începutul celui următor.

și barele de fier executate în patru muchi și ascuțite la ambele extremități (pl. 17/16; 19/17; 22/3).

Mai menționăm un *sfredel* (pl. 17/13), o *preducea?* (pl. 23/8), *cuierele* (pl. 17/18), diferite *scoabe* (pl. 18/10, 11, 13), *brățările de uscior* (pl. 16/8), un *belciug* (pl. 22/1), un colț de *trident* (harpună) (pl. 24/6) și alte ustensile a căror folosință nu se poate preciza cu certitudine. S-au descoperit apoi o *cheie* (pl. 17/8), un *vas de fier* fragmentar, un *mîner de tras ușa* (pl. 17/17), un *belciug* cu o aripioară de cuplare prin împingere (pl. 22/1), o „*pirostrie*“ de dimensiuni miniaturale (pl. 22/11), două *fiare de rîșniță* (pl. 23/21; 22/9), diferite *bare de fier*.

Lanțurile, sau mai bine zis fragmentele de lanțuri, descoperite (pl. 17/10, 11) dovedesc prin forma zalelor că funcția lor a fost diferită. Tot aici trebuie amintit și un cîrlig de cremalieră (pl. 17/15). De formă interesantă și realizați cu măiestrie sînt cei 2 căței de vatră (pl. 19/5, 6)⁶², cu extremitățile în cap de bovideu, păstrați fragmentar. Se pare că cele două fragmente formau inițial una și aceeași piesă.

Un loc de seamă, prin rostul lor și prin numărul lor destul de mare, îl dețin *cuiele* și *piroanele* folosite la construcții și la părțile aferente acestora (pl. 18/4, 5). Există printre aceste piese exemplare respectabile prin dimensiunile lor, atingînd în lungime chiar peste 30 cm. Se constată că majoritatea au corpul în 4 muchii și că floarea lor nu este în general bine centrată. Observăm de asemenea că unele se termină în partea de sus în bulb, în timp ce altele, cele mai numeroase, au floarea sub forma unui disc mai mult sau mai puțin circular, cu marginile subțiate. Un exemplar prezintă un disc mare cu suprafață concavă, măsurînd în diametru 5,8 cm, a cărui margine este hașurată cu liniuțe adîncite, obținute cu dalta (pl. 16/10). A mai fost descoperită și o serie de piulițe (pl. 15/12, 17, 19), unele cercuri plate, precum și unele tuburi sau tocuri conice (pl. 19/20—22), toate din fier.

5. *Unelte de bronz*

În comparație cu piesele de fier, obiectele de bronz sînt relativ puține. Dintre acestea remarcăm în primul rînd două străpungătoare (pl. 19/8, 9) și o dăltiță care prin dimensiunile ei putea face parte din instrumentarul de lucru al unui giuvaergiu. Printre ustensilele mărunte mai menționăm și bare mici de bronz (pl. 22/5, 7; 23/3), care ar fi putut fi folosite ca andrele. Au fost descoperite foi de bronz, uneori fragmentate și îndoite în diferite chipuri, o parte din ele utilizate ca aplice.

c. Piese de harnașament

În cadrul acestei categorii de piese au fost descoperite zăbale, pîteni, ținte, verigi etc. Zăbalele sînt de trei tipuri. Primul tip este reprezentat prin piese la care muștiucul constă dintr-o singură bară, fixată fără joc în orificiile din psalii (pl. 24/2, 7, 8). Uneori muștiucul este învelit în tubulețe de metal care astăzi nu mai sînt mobile (pl. 24/2).

⁶² Cf. pentru analogii J. Déchelette, *Manuel*, vol. II/3, fig. 624/6 și mai ales 629/5. Vezi și D. Berciu, *Burii dacici și străvechea lor cultură*, în *Magazin istoric*, anul VIII, nr. 2, 1974, p. 6; idem. *Buridava dacică*, București, 1981, p. 208 pl. 33 a—c.

Unul din exemplare are muștiucul torsionat (pl. 24/8)⁶³. Al doilea tip are muștiucul constând din două piese, avînd psalii cu orificii laterale și terminate în triunghi (pl. 24/11, 16). Corpul muștiucului este în 4 muchii și ornamentat prin hașuri realizate cu dalta (vezi și pl. 24/12). Cele două părți sînt mobile la încheietura dintre ele și la încheietura din psalii. În orificiile psaliilor erau introduse clame pentru prinderea curelelor căpăstrului⁶⁴. Cel de al treilea tip de zăbală prezintă o psalie lătită la mijloc în două puncte pentru a fi perforată (pl. 24/4a). Muștiucul se prinde în zona dintre ele. Psaliile acestea aveau o extremitate terminată în bulb sferic sau conic (pl. 27/3, 4), cealaltă putînd fi terminată în bară dreaptă (pl. 24/4a)⁶⁵.

Pinteniile sînt reprezentate printr-o piesă întregă și prin două fragmente. Toate prezintă același tip, cunoscut de altfel în așezările dacice, cu extremitățile terminate în discuri convexe în exterior (pl. 27/8).

Mai amintim o serie de inele și verigi, unele de bronz, altele de fier (pl. 24/10, 13—15; 27/5a, 9—12), precum și unele belciuge (pl. 27/2) de la extremitatea curelelor, o înăditură de curea executată frumos din bronz (pl. 27/6), „știntă“ de bronz, ca podoabă de harnașament și în sfîrșit o cataramă, de asemenea de bronz în formă de liră (pl. 27/13)⁶⁶.

d. Arme

Vîrfurile de lance sînt de mărimi diferite, unele dintre ele avînd lama cu secțiune de formă romboidală⁶⁷, altele cu secțiune de formă lenticulară. Tocul lor este de obicei conic⁶⁸. De un interes deosebit este vîrfurile unei săbii curbe (falx), prevăzută cu șanț median pe una din suprefete (pl. 18/12). Tot printre armele de atac menționăm un vîrf de sulită executat din fier, cu corpul în trei muchii și cu tocul ușor conic (pl. 26/7). A fost descoperit și un vîrf de săgeată, lucrat din fier, care are corpul în torsadă; după formele cunoscute el se înscrie într-o epocă mai tîrzie și ar putea fi pus în legătură cu fortificațiile medievale din imediata apropiere și cu apărătorii acestora. Totuși acest tip își găsește unele analogii și în epoca dacică⁶⁹.

În privința armelor de apărare ne rețin atenția cele două *umbo*-uri, executate din fier, fragmentare, dar păstrînd suficiente detalii pentru a

⁶³ Vezi și C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, pl. VI/1, 3. Exemplarele de la Tilisca (pl. 37/7, 8), ca și cele din pl. 37/2 se încadrează în tipul I Glodariu—Iaroslavschi (*op. cit.*, p. 125, fig. 73/38), databile în sec. I e.n.

⁶⁴ La Ferigele au fost descoperite zăbale cu o singură extremitate de formă triunghiulară, dintr-o fază ceva mai veche (Al. Vulpe, *Necropola hallstatiană de la Ferigele*, București, 1967, pl. XXI/6). Psalia cu orificii laterale (pl. 24/11), lătită la capete, se înscrie în tipul III Glodariu—Iaroslavschi. Acest tip se datează după cei doi autori în sec. I f.e.n.—sec. I e.n.

⁶⁵ Zăbale cu psalii curbe și cu două orificii la jumătatea psaliei au fost descoperite și la Mediaș în mormintele celtice (I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș, in Dacia*, VII—VIII, p. 177, fig. 7/1). Pentru prinderea muștiucului de psalie, vezi piesa de la Dobrosloveni (C. S. Nicolăescu-Plopșor, *in Dacia*, XI—XII (1945—1947), p. 17 sqq, pl. V/9).

⁶⁶ Vezi grupa obiectelor de import.

⁶⁷ Glodariu—Iaroslavschi le numesc „cu nervură“ (*op. cit.*, p. 138).

⁶⁸ Unele din ele par a fi fost transformate în unelte (dălți) prin secționarea transversală a lamei.

⁶⁹ D. Berciu și Eugen Comșa, *in Materiale*, II (1956), p. 389, fig. 128.

ne da seama de forma și de dimensiunile lor (pl. 25/3, 4)⁷⁰. Fragmente singulare de *umbo* au mai fost descoperite (pl. 25/1a, 2). S-a descoperit și un aplic cu decor reliefat în spirală, executat din fier și folosit tot la scut (pl. 25/b).

e. Monete

În cursul săpăturilor au ieșit la iveală câțiva denari romani, originali și de imitație. Iată descrierea pieselor originale:

1) Av. ROMA. Capul zeiței Roma spre dr., cu casca înaripată; în față X; totul într-un *torques* (sau colier).

Rv. L. TORQVAT. EX S.C. (Lucius Torquatus quaestor. Ex senatus consulto). Cavaler cu cască și scut rotund, galopînd spre st., cu lancea înapoi. Diam. 18,6 mm; greutate. 3,78 gr.; conservarea foarte bună. Denar, E. Babelon II/176—177; 104 î.e.n.

2) Av. SALVS. Capul cu diademă al zeiței Salus, într-un colier.

Rv. ROMA D. SILANVS S L.F. (Roma. Decimus Silanus Lucii filius). Victoria în bigă, în galop spre dr., ținînd o cunună și un bici. Diam. 17,8 mm; greutate. 3,69 gr.; conservarea: trecută prin foc (friabilă). Denar, E. Babelon II/109; 89 î.e.n.

3) Av. CAPIT. (Capito). Capul zeiței Ceres cu cunună de spice, spre dr. În continuarea legendei: LXXXVIII.

Rv. C. MARI. C.F.SC (Caius Marius Caii filius. Senatus consulto). Bărbat conducînd doi boi la lucru, mergînd spre st.; în câmp, sus: XXXI(?). Diam. 18,8 mm; greutate. 3,66 gr.; conservarea slabă. Denar, E. Babelon II/203, nr. 9; 84 î.e.n.

4) Av. ROMA. Capul zeiței Roma spre dr. cu casca înaripată și ornată cu cap de vultur. În spate, o cunună de lauri și un X.

Rv. C. SERVEILI. M F. (Caius Serveilius Marci filius). Dioscurii călări galopînd în sens contrar, ținînd lăncile aplecate, privindu-se și avînd câte o stea deasupra capului. Diam. 19,8 mm; greutate. 3,59 gr.; conservarea bună. Denar, E. Babelon II/444—445; anul 124 î.e.n.⁷¹.

Monetele de imitație:

1) Av. Cap din profil, cu două șuvițe pe frunte și cu o linie în zig-zag în fața frunții; aceeași linie, sub bărbie. Gură marcată prin două linii paralele care depășesc figura. Efigie dublă, adosată.

Rv. Efigie dublă; capetele inversate. Figurația pare a reprezenta pe Dioscuri. Sub cai, un C, iar în exergă, litere inversate (Roma?). Elemente de grafie (v. Babelon I/325). Diam. max.: 20,9 mm; greutate. 3,37 gr.; conservarea slabă. După anul 90 î.e.n.

2) Av. Capul zeiței Roma, cu coif înaripat, spre dr. Șuvițe de păr cad de sub coif; se disting urme grafice (cifra XVI sau poate litere?).

Rv. Victorie într-o *quadriga* spre dr. ținînd o ramură. În fața ei, un cerc reliefat (cunună). Se distinge un singur cal, dar trei picioare în față și 7 în spate. Sub picioare, în față, un grup de 3 litere indescifrabile. Inscripția din exergă, ilizibilă. Diam.: 18,5 mm; greutate. 3,84 gr.;

⁷⁰ Compară cu C. Daicoviciu, *Piatra Roșie*, p. 92, pl. X/2, 3; vezi și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *loc. cit.*, p. 23, pl. V/10.

⁷¹ Cei patru denari de mai sus au trecut prin para focului care a mistuit și construcțiile de pe Suprafața 12 vest.

conservare bună. Denar. Pt. av. cf. Babelon I/140. Pt. legenda rv. Babelon II/233. Cifra XVI ar indica o dată de după revalorificarea denarului la 16 ași; deci moneda-model s-ar putea data între 133 și 90/89 î.e.n.

3) Monetă foarte puternic ștearsă, bătută într-o monetărie din Apollonia sau Dyrrhachium. Fiind o piesă subaerată denotă că face parte din emisiunile târzii, de la sfârșitul sec. II î.e.n. Drahmă, Diam.: 17,7 mm, greut.: 1,90 gr.⁷².

g. Accesorii la îmbrăcăminte

Fibulele descoperite în așezare prezintă forme diferite și sînt confecționate atît din argint, cît și din bronz și din fier. Din punctul de vedere al formei menționăm mai întîi o fibulă de bronz cu arcul destul de masiv, prevăzut cu două nodozități, care de fapt nu țin de picior ci de corpul arcului (pl. 27/29). Resortul este prevăzut cu patru spire și are coarda în interior. Piciorul fibulei lipsește⁷³. În jurul nodozităților este decorată cu un motiv în 8.

Printre exemplarele de fier a fost găsit unul cu piciorul îndoit și prelungit pînă în apropierea resortului (pl. 27/39) unde este fixat cu ajutorul unui cerculeț de fier. Piesa este prevăzută cu resort bilateral constînd din 4 spire, cu coarda în exterior, iar piciorul este întors deasupra arcului printr-o curbură⁷⁴. La un alt exemplar de fier, piciorul repliat prin curbură, mai păstrează nodozitatea terminală, dar de fapt piciorul este sudat de arc (pl. 27/30). Fibula aceasta are un resort cu patru spire, cu coarda în exterior⁷⁵. Celelalte fibule de fier (pl. 27/36, 37; 26/1a—b; 26/15, 18) nu prezintă particularități deosebite. Ele au arcul mai mult sau mai puțin curbat; pe de altă parte, piciorul lor face corp comun cu arcul. Resorturile lor au spire puține, cu coarda fie în interior (pl. 21/1), fie în exterior (pl. 27/36, 37; 26/15, 18)⁷⁶. În ceea ce privește singura fibulă de tip linguriță, descoperită la Tilișca (pl. 26/16), analogiile sînt destul de numeroase⁷⁷.

Fibulele de argint sînt de două tipuri: a) cu arcul de formă romboïdală (pl. 26/14) și cu piciorul îndoit peste arc, prevăzut cu nodozități.⁷⁸ Primul tip îl avem reprezentat printr-un singur exemplar, descoperit în

⁷² Piesa a fost văzută și de Oct. Iliescu care a sugerat apartenența ei la emisiunile orașelor de pe coasta Adriaticei.

⁷³ Pentru comparație vezi piesa de la Ciumești din M₃/V (Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României* (Muzeul Reg. Maramureș), f.a., p. 55, fig. 28/M₃V.

⁷⁴ Pentru analogii vezi Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în *Materiale*, I, p. 345, fig. 167; idem, *loc. cit.*, fig. 108; 215/2; 339/2; cf. R. Forrer, *Reallexikon*, pl. 57/22, datată în jurul anului 105 î.e.n.

⁷⁵ Cf. Ludmila Kraskovská, în *Slovenská archeológia*, V/2, Bratislava, 1957, p. 347—349, fig. 1/1.

⁷⁶ Toate aceste piese se înscriu tipologic în Latène III. Pentru analogii vezi R. Vulpe, în *Materiale*, VI, p. 318, fig. 13; cf. și M. Macrea, M. Rusu și I. Mitrofan, *loc. cit.*, în *Materiale*, VIII, p. 490, fig. 8

⁷⁷ O. Floca, *Contribuții*, p. 29, fig. 21 pl. XXXII/2); *ibid.*, p. 31, bibl.; cf. și D. Popescu, în *Materiale*, II, p. 235 sqq.

⁷⁸ Pentru fibula cu arcul în formă de romb, vezi Pârvan, *Getica*, p. 553, fig. 389; cf. și O. Floca, *loc. cit.*, p. 8 sqq și pl. XXVI; D. Popescu, în *Dacia*, VII—VIII, p. 183, fig. 11/2—3; idem, în *Dacia*, XI—XII, p. 35 sqq, fig. 11/3.

așezare, iar din cel de al doilea fac parte trei piese descoperite în mormîntul nr. 1.⁷⁹

În inventarul aceluiași mormînt au fost descoperite o serie de plăci din foaie de argint, formînd elementele constitutive ale unei cingători ornamentale, legate între ele prin cerculețe (verigi) realizate din sîrmă de argint.⁸⁰ În legătură cu sistemul de prindere al extremităților, nu dispunem de elemente suficiente pentru a face precizările de rigoare. Cele două tuburi trebuie să fi reprezentat piesele terminale ale cingătorii, deși ele nu sînt de același fel. Într-adevăr se observă că unul prezintă puncte scoase în relief „au repoussé”, în timp ce celălalt are suprafața netedă.⁸¹

Cataramele de fier sînt reprezentate prin două tipuri: *a*, cu pinten pe una din laturile lungi și *b*, cu limba ce se introducea prin curea. Limba ultimului exemplar menționat este terminată la una din extremități în disc (pl. 28/16).

h. Piese de podoabă

Menționăm mai întii piesele de podoabă descoperite în mormîntul nr. 1 din „Progadia Veche”, constînd din: — un colier constituit dintr-un lanț de argint fragmentat intenționat în 13 bucăți, prevăzut cu un inel de care atîrnau 4 ținte; — două brățări de argint executate din bară în patru muchii, torsionată, fragmentate în 13 bucăți. Extremitățile erau subțiate și răsucite în spirală. Brățările erau deschise, avînd capetele barei decorate cu cerculețe punctate, obținute prin ștanțare; — inele în formă de spirală, păstrate fragmentar, foarte friabile.⁸²

Din așezare mai provin șase fragmente ale unei brățări(?) de argint, de secțiune circulară care se subția spre una din extremități (pl. 27/38). Ornamente constînd din liniuțe transversale au fost realizate numai pe primul și, în parte, pe cel de al doilea fragment, luate în ordinea grosimii, celelalte fiind netede și lustruite.

Din seria brățărilor de bronz, menționăm mai întii o piesă fragmentară, păstrată abia pe jumătate (pl. 28/3). Ea este rotundă în secțiune și este prevăzută pe partea exterioară cu trei proeminențe relativ scunde de formă cilindrică. Piesa întregă a avut probabil 6 asemenea proeminențe dispuse radial.⁸³ În schimb, o altă piesă (pl. 28/5) de asemenea de bronz, reprezintă un fragment dintr-o brățară decorată în exterior cu dungii transversale din punctii succesive pe porțiunile mai înălțate (umflete) ale suprafeței.⁸⁴

⁷⁹ Cf. N. Lupu, *Două mormînte*, în *Thraco-Dacica*, II, București, 1981, p. 197 sq.

⁸⁰ Vezi nota precedentă.

⁸¹ Vezi pentru comparație C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia*, VII—VIII, București, 1941, p. 203 sqq. fig. 1/13 (descriere la p. 208).

⁸² Cf. *supra*, nota 35.

⁸³ D. Berciu și E. Comșa, *loc. cit.*, p. 440, Movila XLVII, nr. 1, de la Gogoșu, fig. 162/3 și 179/8.

⁸⁴ Pentru comparație vezi brățara de la Arad-Gai (I. H. Crișan, *Materiale dacice*, Baia Mare, p. 54—55, fig. 24/1).

Printre brăţările-pandative de bronz se află un exemplar decorat cu trei rînduri longitudinale de proeminenţe de formă globulară (pl. 28/6). Piesa a fost iniţial închisă; ruptura ei provine din vechime.⁸⁵

O altă brăţară de bronz foarte bine păstrată (pl. 28/7), are corpul din trei „segmente“ despărţite prin „inele“. Brăţara prezintă pe margini şi pe partea cea mai înaltă cîte o bară realizată în torsadă.⁸⁶

Un alt fragment de la o brăţară de bronz are pe suprafaţa exterioară un decor din dungi transversale şi porţiuni neregulat reliefate (pl. 28/8). Un decor, asemănător întrucîtva, se întîlneşte pe o altă piesă de secţiune plan-convexă (pl. 27/18); el este asociat cu linii transversale şi cu mici cerculeţe incizate pe suprafaţa exterioară a extremităţii.⁸⁷ În sfîrşit, acelaşi decor se întîlneşte şi pe o brăţară de fier (pl. 28/10^a), avînd secţiunea de asemenea plan-convexă. Piesa este întregă şi face parte din rîndul brăţărilor deschise. Corpul ei se subţiază treptat de la o extremitate la alta. Extremitatea mai groasă ar fi putut reprezenta un cap de şarpe, dar urme vizibile nu sînt de observat datorită coroziunii.

O altă „brăţară“ de fier (pl. 28/9), de fapt un cerc fragmentar cu suprafaţa netedă⁸⁸, destul de bine conservat, prezintă o despicătură la unul din capete spre a i se putea fixa aici capătul celălalt⁸⁹. Din bronz se mai păstrează un inel-pandativ cu nodozităţi mai mari pe partea exterioară (pl. 27/19) şi mai mici pe feţele laterale.⁹⁰

Categoria pieselor de podoabă descoperite în aşezarea de la Tilişca se completează prin mai multe fragmente de brăţări de sticlă (pl. 27/20—23, 25; 28/11—13). Toate fragmentele descoperite sînt de culoare vînată. Decorul lor constă din linii ondulate dispuse în zig-zag, realizat dintr-o materie galbenă sau albă, uneori în asociere.⁹¹

În privinţa *perlelor* constatăm o varietate destul de mare, în ciuda faptului că numărul pieselor este relativ mic. Din punctul de vedere al materiei din care au fost realizate, întîlnim: a) piese din chihlimbar (pl. 27/24)⁹², b) din pastă mată (pl. 28/14, 15; 27/26) şi c) din pastă sticloasă (pl. 27/27, 34). Privite din punctul de vedere al formei, aceste obiecte sînt: a) applatizate (pl. 28/14) şi b) în formă de butoiase (pl. 27/26, 27, 34) şi c) perle cu proeminenţe la suprafaţă (pl. 28/15). Ca decor întîlnim cercuri duble, punctate, de culoare albastră închisă, formînd aşa numiţii „ochi de păun“.⁹³ În unele cazuri cercurile sînt realizate din

⁸⁵ Vezi N. Lupu, în *Materiale*, IX, 1970, p. 233 sqq, fig. 1/2, cf. şi M. Blăjan, în *Studia*, 1972, Series historia, 1972, fasc. 2, p. 11 sqq, pl. I/9 şi fig. I/4.

⁸⁶ O piesă apropiată a fost găsită la Popeşti (*SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 239 sq, fig. 23).

⁸⁷ Unele asemănări se întîlnesc în necropola de la Dezmir (I. H. Crişan, în *ActaMN*, I, p. 92, fig. 2/1).

⁸⁸ Brăţări de fier sînt cunoscute în cea de a doua vîrstă a fierului (cf. Schrănil, *op. cit.*, p. 233).

⁸⁹ Sînt cunoscute astfel de piese la Ciumeşti (Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 67, fig. 32 din *M* 18/10; o piesă cu capetele applatizate provine de la Dezmir, *M*₃ (I. H. Crişan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 99, pl. III/28; cf. şi Radu şi Ecat. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, p. 329).

⁹⁰ Supra, nota 85!

⁹¹ Cf. K. Horedt, *Mittelatenezeitliche Siedlungen*, p. 69, fig. 8/2, 9; cf. şi J. Schrănil, *op. cit.*, p. 232; vezi şi R. Pittioni, *Urgeschichte*, p. 69.

⁹² Cf. C. Daicoviciu, *Piatra Roşie*, pl. XIV/15.

⁹³ Cf. supra, nota 35!

linii subțiri (pl. 27/26). Un exemplar este decorat cu „ochi de păun“ îngemănați (dubli), din materie albastră.⁹⁴

Pasta din care au fost executate perlele mate se prezintă și ea în mai multe culori, începînd cu albicios-gălbui (pl. 27/26), continuînd cu galben și cafeniu-gălbui (pl. 28/14) și ajungînd la albastru-verzui (pl. 28/15). La unele exemplare se întîlnește tetracromia. Un exemplar în formă de butoiaș este realizat din sticlă albastră-închis cu pete albastru-deschise, portocalii și albe (pl. 27/27).⁹⁵

i. Obiecte de import

1. *Situlă de bronz* (pl. 20/1) descoperită în locuința 29, terasa VI.⁹⁶ Piesa prezintă o formă cunoscută, cu corpul ușor tronconic, cu gîtul retras lăsînd loc unor umeri bine profilați. Gîtul este de formă cilindrică, ușor evazat și cu unele deformări. Toarta originală îi lipsește împreună cu unul din atașe. Atașul păstrat are formă trapezoidală cu extremitățile terminate în cozi de delfin. Situla prezintă trei petice din tablă de bronz, prinse în nituri realizate prin îndoire din bandă plată de bronz, ale căror capete sînt introduse în orificii dinspre exterior spre interior, unde apoi sînt îndoite în sens opus. În locul torții originale i-a fost confecționată o toartă de fier și un al doilea ataș din același metal. Acesta din urmă este lucrat mai simplu, dintr-o bară rotundă, lătită la extremități, care sînt fixate prin nituri de fier⁹⁷. Toarta de fier este puternic corodată.

2. *Picior ajurat de situlă* (pl. 27/32), executat din bronz.⁹⁸ La cele două extremități piciorul se termină în cozi de delfin.

3. *Toartă fragmentară de bronz* cu un ataș (pl. 22/18). Toarta a fost prevăzută prin turnare cu un inel spre a putea fi atîrnată. Extremitățile ei sînt în formă de „cap de lebădă“. Atașul se termină cu cozi de delfin, simplu schițate.⁹⁹

4. *Ataș de situlă* executat din bronz (pl. 27/31), cu extremitățile inferioare terminate în cozi de delfin.¹⁰⁰

5. *Vas de bronz fragmentar*. Vasul avea corp tronconic cu umerii abrupt profilați, iar gîtul prezenta tot o formă tronconică cu lărgire spre gură.

6. *Tub de bronz* (pl. 23/6), de formă cilindrică, cu șase nervuri circulare de formă îngemănată. La o extremitate prezintă două orificii dispuse longitudinal.

7. *Piesă de bronz* (pl. 23/4) prevăzută la una din extremități cu două prelungiri ce se subțiază în formă de sîrmă. Decorul constă din nervuri ce înconjoară, extremitățile „mînerului“.

⁹⁴ Vezi nota precedentă!

⁹⁵ Expectatus Bujor, în *Materiale*, VI, 1959, p. 327; V. Vasiliev, în *ActaMN*, III, 1966, p. 411 sqq, fig 5/1—5; K. Horedt, *loc. cit.*, p. 70.

⁹⁶ Vezi Hans Jürgen Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, în seria *Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte*, 1951, pl. IV/21.

⁹⁷ Este asemănător cu Eggers, pl. IV/21, sec. I i.e.n. (= Montelius III)!

⁹⁸ Cf. I. Glodariu, *RelComDac*, p. 241, nr. 32d (prima jumătate a sec. I e.n., cu bibliografia).

⁹⁹ Idem, *ibid.*, p. 241, nr. 32c (sec. I i.e.n.—I e.n.).

¹⁰⁰ Idem, *ibid.*, p. 241, nr. 32b (sec. I i.e.n.—prima jumătate a sec. I e.n.; Eggers, tip 18, p. 160—161 pl. IV)

8. *Piesă de bronz* (pl. 27/33) fragmentară, executată dintr-o bandă plată, cu șanțuri și nervuri longitudinale pe margini. La o extremitate mai păstrează un inel de bronz.

9. *Inel de bronz* (pl. 26/5), cu placă de montură elipsoidală. Pe suprafața acestuia este redat un decor gravat, reprezentînd o furnică(?) stilizată.¹⁰¹

10. *Fibulă de bronz* (pl. 27/35) alcătuită din două plăcuțe fixate în cruce, ale căror capete sînt despărțite în cîte două părți care se subțiază sub formă de sîrme învîrtite în spirală. Prin același nit central este fixat dedesubt arcul fibulei, prevăzut cu resort bilateral și cu coarda în exterior.¹⁰²

11. *Cataramă de bronz* (pl. 27/13) în formă de liră, prevăzută pe bară cu pînten.

12. *Fragment dintr-un vas de sticlă* (pl. 26/6) provenind din partea superioară a acestuia. Pereții prezintă o bandă circulară în relief, decorată cu adîncituri verticale¹⁰³.

13. *Ulcior (laghenos)*, cu angoba căzută, executat dintr-o pastă fină de culoare gri-deschisă (pl. 11/9); toarta formată din două vergele este inserată de jumătatea gîtului și de partea superioară a corpului; gît specific, tubular¹⁰⁴

14. *Ulcior (lekkythos)* fragmentar, păstrîndu-i-se partea superioară, executat din pastă de calitate fină, de culoare castanie-neagră (pl. 28/17)¹⁰⁵.

15. *Opaiț de lut ars*, fragmentar (pl. 26/2), cu angobă de culoare cenușie-închisă¹⁰⁶.

16. *Fragmente de oglinzi* (pl. 27/14—17) executate din metal alb. Nu au fost descoperite piese cu mîner. Ele sînt de forma unor discuri plate de dimensiuni relativ reduse¹⁰⁷.

j. *Resturi vegetale*¹⁰⁸

În urma cercetării a trei bulgări de lut impregnați cu cărbuni, recoltați din imediata apropiere a turnului-locuință nr. 1, din suprafața 57 și de pe platoul superior, suprafața 56, s-a constatat că în compoziția acestora au existat și semințe de graminee (*Triticum sativum* L. var), semințe de mazăre (*Pisum sativum* L. var); cărbunii determinați provin de la lemn de fag (*Fagus silvatica* L.).

î. Ștanțele și manșoanele monetare

Precum am menționat deja, piesele atelierului monetar au fost scoase la lumină în secțiunea 33 din sectorul estic al așezării¹⁰⁹. Stratul de cultură al teraselor din această zonă este mult mai puțin evident, deși

¹⁰¹ M. Macrea și D. Berciu, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 580 sqq., fig. 9/3 și 13/10; vezi și N. Walke, *Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodurum*, Berlin, 1965, pl. 100/15.

¹⁰² Piesa a fost văzută de H. Müller-Karpe și datată în mare în Latène-ul mijlociu, cu proveniența din Picenum.

¹⁰³ Piesa este ușor irizată, dar prin formă și decor este sigur antică.

¹⁰⁴ Cf. Glodariu, *op. cit.*, p. 220, nr. 44a (s.v. Tilișca; sec. II î.e.n.).

¹⁰⁵ Idem, *ibid.*, p. 232, nr. 52, finele sec. I î.e.n.; îl consideră imitație locală.

¹⁰⁶ Idem, *ibid.*, p. 200, nr. 44b (sec. I e.n.).

¹⁰⁷ Cf. idem, *ibid.*, p. 249 (sec. II î.e.n.—I e.n.).

¹⁰⁸ Resturile vegetale au fost identificate de regretatul Radu Popovici.

¹⁰⁹ Secțiunea 33 a fost practică pe terasa XX.

nu-i lipsesc principalele elemente, printre care amintim mai întâi ceramica. Dar pădurea, aici mai deasă, a contribuit la dezvoltarea unui strat de pământ mai bogat în compuși organici cu care, intrate o dată în contact, anumite elemente probante ale stratului de cultură (cărbuni, cenușă, urme mai mici de arsură etc.) par să fi suferit mai mult decât în rest.

În secțiunea amintită, la adâncimea de 0,60 m de la suprafața actuală a terenului pământul începea să devină negru-cenușos, adâncindu-se pe o grosime de 20 cm. La baza acestui strat, într-o ulcică de lut ars (fig. 19) au fost descoperite cele 14 ștanțe monetare împreună cu 3 manșoane. Ștanțele sînt confecționate din bronz, în timp ce manșoanele sînt lucrate din fier. În general, piesele se prezintă în totalitatea lor într-o stare bună de conservare, cu precizarea că unele dintre ștanțe aflîndu-se lipite, în interiorul recipientului în care au fost depuse, de suprafața de fier a manșoanelor, au dobîndit unele pete, iar în unele cazuri, probabil tot din acest motiv, mici urme de coroziune.

Data fiind raritatea unei astfel de descoperiri, precum și importanța pieselor, dăm în cele ce urmează descrierea acestora.

Ulcica în care s-au păstrat este confecționată cu mîna dintr-o pastă poroasă, cu impurități. Arsă relativ bine, ea prezintă culoare cafenie-cenușie. Sub buza dreaptă, în exterior, este brăzdată de un șanț realizat cu un ustensil ascuțit, care înconjoară vasul de jur împrejur. Înălțimea: 0,087 m; dm. fundului: 0,070 m; dm. gurii: 0,085 m.

Ștanța nr. 1 (fig. 20/1). Piesă întreagă cu marginile nefinisate și cu bulbul de turnare vizibil. Conul de fixare cade oblic pe suprafața efigiei. Înălțimea (măsurată de la extremitatea exterioară a conului de fixare pînă la suprafața efigiei) = 20 mm; lungimea conului de fixare: 13,6 mm; grosimea lui la bază = 9,3 mm; grosimea rondelei 26,8 mm; dm minim 24,2 mm; dm efigiei: maxim = 19 mm; minim = 18,8 mm; greutatea 27,75 gr. Starea de conservare relativ bună; ștanța prezintă o fisură și o așchiere într-o margine a cîmpului ornamental. Patină neagră.

Efigia: PITIO. Capul zeiței Roma spre st, cu casca înaripată; în față X (semnul valorii). *Ștanța pentru avers*¹¹⁰.

Ștanța nr. 2 (fig. 20/2). Piesă întreagă cu marginile finisate și cu contururile relativ simetrice; bulbul de turnare puțin vizibil. Grosimea rondelei, inegală. Înălțimea (măsurată ca sub nr. 1) = 19,3 mm; lungimea conului de fixare = 14,4 mm; grosimea lui la bază = 10,1 mm; grosimea rondelei: între 4,1 și 5 mm. Dm. rondelei: maxim = 22,9 mm; minim = 21,2 mm; dm. efigiei: maxim = 19,7 mm; minim = 17,8 mm. Greutatea: 20,50 gr. Starea de conservare relativ bună; suprafața efigiei ușor tocită; o fisură puternică, pe toată grosimea rondelei. Patină neagră distribuită inegal.

Efigia: L. SEMP. (cu ligatură între M și P); ROMA (în exergă). Dioscurii călări galopînd spre stînga. *Ștanța pentru revers*.

Ștanțele nr. 1 și 2 formează aversul și reversul denarului bătut de Lucius Sempronius PITIO (Sydenham, nr. 402; anii 145—138 î.e.n.; cf. Babelon, II, p. 430, nr. 2¹¹¹).

Ștanța nr. 3 (fig. 20/3). Piesă întreagă fixată în manșon. Marginile finisate; Grosimea vizibilă a rondelei = 5 mm; dm. rondelei: maxim =

¹¹⁰ Denarul era egal cu 10 ași.

¹¹¹ E. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, London, 1952.

24 mm; minim = 22,6 mm. Dm. efigiei: maxim = 19 mm; minim = 18,7 mm. Starea de conservare, bună; ștanța este ușor tocită, încît linia perlată care înconjoară efigia este vizibilă numai pe jumătatea din dr. unde prezintă o mică știrbitură. Urme de patină neagră distribuite neomogen.

Efigia: M. MARC (cu două ligaturi). Victoria într-o bigă, ținînd un bici, în galop spre st. Dedesubt, două spice în picioare. *Ștanță pentru revers* după denarul lui Marcus Marcius M.f. Sydenham, nr. 500, dintre anii 119—110 î.e.n.; cf. Babelon, II, p. 185, nr. 8.

Ștanța nr. 4 (fig. 20/4). Piesă întreagă cu marginile nefinisate, cu porțiunea de legătură dintre ea și o altă ștanță, cu care a fost turnată împreună, foarte bine vizibilă. Conul de fixare cade oblic pe suprafața efigiei. Înălțimea (măsurată ca sub nr. 1) = 21,6 mm. Lungimea conului de fixare: 14,9 mm; grosimea rondelui: între 6 și 6,7 mm; dm. efigiei: maxim = 18,8 mm; minim = 17,6 mm. Greutatea: 24,49 gr. Ștanța este ușor tocită și prezintă urme de coroziune în dr. cîmpului efigiei. Patinată în negru la suprafață.

Efigia: Q. METE (cu două ligaturi). Capul zeiței Roma, cu casca înaripată, spre dr.; în față × (semnul valorii).

Ștanță pentru avers, după denarul lui Quintus Caecilius Metellus. Sydenham, nr. 509, dintre anii 119—110 î.e.n.; cf. Babelon, I, p. 226, nr. 21.

Ștanța nr. 5 (fig. 20/5). Piesă întreagă cu contururile finisate. Conul de fixare, mult descentrat, cade pe o linie ușor oblică față de suprafața efigiei. Înălțimea (măsurată ca sub nr. 1) = 17,1 mm; lungimea conului de fixare = 12,4 mm; grosimea sa la bază = 9,9 mm. Grosimea rondelui: maxim = 21,8 mm; minim = 21,3 mm. Dm. efigiei: maxim = 19 mm; minim 18,8 mm. Greutatea: 20,68 gr. Starea de conservare, foarte bună. Patină neagră distribuită omogen pe întreaga suprafață.

Efigia: PV. Capul zeiței Roma, cu cască înaripată, spre st.

Ștanță pentru avers după denarul lui Marcus Lucilius Rufus; Sydenham nr. 599, dintre anii 100—95 î.e.n.; cf. Babelon, II, p. 150, nr. 1.

Ștanța nr. 6 (fig. 20/6). Piesă întreagă(?) fixată în manșon. Marginile, finisate; grosimea vizibilă a rondelui: 6 mm. Dm. rondelui: maxim = 21,5 mm; minim = 20,9 mm; dm. efigiei: maxim = 18,7 mm; minim = 18 mm. Starea de conservare, bună; matrița prezintă o știrbitură pe partea stîngă și o fisură sub figurație. Marginea exterioară a rondelui e patinată în negru.

Efigia: Iupiter în cvadrigă spre st., ținînd frîurile și aruncînd un fulger. *Ștanță pentru revers* după un denar anonim. Sydenham, nr. 723 din anii 85—84 î.e.n.; cf. Babelon, I, p. 77, nr. 226.

Ștanța nr. 7 (fig. 20/7). Piesă întreagă cu marginile nefinisate, de formă asimetrică. Bulbul de turnare și porțiunea de legătură dintre ea și o altă ștanță cu care a fost turnată împreună, foarte bine vizibile; ele au fost îndoite în direcția conului de fixare. Conul de fixare, ușor oblic față de suprafața efigiei. Înălțimea (măsurată ca sub nr. 1) = 20,2 mm; lungimea conului de fixare = 15,1 mm; grosimea lui la bază = 9,06 mm; grosimea rondelui = 4,8—6,9 mm. Diametrele rondelui: maxim = 23,6 mm; minim: 20,6 mm. Cîmpul efigiei nedelimitat. Suprafața efi-

giei prezintă numeroase fațete, clar vizibile în jurul figurației. Greutate: 24,67 gr. Starea de conservare, foarte bună; ușoare urme de patină neagră mai ales pe cantul rondelei.

Efigia: S. C. Capul cu diademă al zeiței Venus, spre st.; în față sub bărbie, un cerculeț. *Ștanță pentru avers.*

Ștanța nr. 8 (fig. 20/8). Piesă întreagă cu contururile bine finisate. Grosimea rondelei, inegală. Conul de fixare este dispus, ca și la celelalte, în direcție înclinată față de suprafața efigiei. Înălțimea (măsurată ca sub nr. 1) = 18,4 mm; lungimea conului de fixare = 8,2 mm; grosimea rondelei = 3,2—4,6 mm. Dm. rondelei: maxim = 21,9; minim = 21,4 mm; dm. cîmpului ornamental: 17,5 mm. Greutatea = 17,61 gr. Starea de conservare, relativ bună. Ștanța prezintă o pată intervenită în urma aderării oxidului de fier de la manșon și o așchiere ovală, ambele în cîmpul efigiei. Urme de patină neagră.

Efigia: S. C. Capul cu diademă al zeiței Venus, spre st.

Ștanță pentru avers.

Ștanța nr. 9 (fig. 20/9). Piesă întreagă cu marginile nefinisate. Porțiunea de legătură dintre ea și o altă ștanță cu care a fost turnată împreună, bine vizibilă. Conul de fixare cade oblic pe suprafața efigiei; înspre vîrf acesta prezintă un mic gol rezultat din turnare. Înălțimea măsurată ca sub nr. 1) = 19,9 mm; grosimea rondelei = 4,5—5,7 mm. Lungimea conului de fixare = 15,4 mm; dm. rondelei: maxim = 25,7 mm; minim = 23,5 mm; dm. efigiei: maxim = 18,8 mm; minim = 17,3 mm. Greutatea = 25,68 gr. Starea de conservare foarte bună. Efigia este ușor tocită; în dr. se observă cercul perlat și ondulele denarului serat. Tot clar se văd și o serie de fațete din jurul figurației, înspre marginea rondelei. Patină neagră în exterior.

Efigia: C. NAF. BALB. (în exergă cu două ligaturi). Victorie într-o trigă galopînd spre st; în cîmp, litera D. Ștanțele nr. 7, 8 și 9 formează aversul (nr. 7 și 8) și reversul (nr. 9) denarului lui Caius Naevius Balbus; Sydenham, nr. 769 a, din anii 78—77 î.e.n.; cf. Babelon, II, p. 248, nr. 6.

Ștanța nr. 10 (fig. 20/10). Piesă întreagă cu marginile relativ bine finisate. Conul de fixare, bine centrat, cade perpendicular pe suprafața efigiei. Înălțimea (măsurată ca sub nr. 1) = 20 mm; lungimea conului de fixare = 14,8 mm; grosimea lui la bază = 9,9 mm. Grosimea rondelei = 5,2—5,7 mm. Dm. rondelei: maxim = 23,1 mm; minim = 21,8 mm. Dm. efigiei = 17,1 mm. Greutatea = 22 gr. Starea de conservare, foarte bună; în dr. efigiei se observă cercul perlat, iar în exteriorul ei fațetele provenind de la modelarea cochiliei de turnare. Ușor patinată în negru în exterior, mai ales pe cantul rondelei.

Efigia: MONETA. Capul zeiței Iuno Moneta, cu diademă și colier, spre st.; în față, sub bărbie, S. C.

Ștanță pentru avers. Piesa a fost confecționată după moneda lui Lucius Plaetorius L.f. (Cestianus); Sydenham, nr. 792 din anii 76—71 î.e.n. Magistratura monetară a lui L. Plaetorius (Cestianus) a fost datată de Sydenham în cca. 72 î.e.n.; cf. Babelon, II, p. 309, nr. 2.

Rateurile. Din totalul de 14 ștanțe, zece (cele descrise mai sus) erau piese reușite, care dovedesc prin forma și prin uzajul lor că au fost folosite în procesul baterii de monede. Restul de patru bucăți sînt rateuri, care datorită aliajului necorespunzător, nu au putut fi folosite. Ele nu

prezintă nici un fel de figurație monetară. Aliajul lor este casant. Ca formă ele se apropie, în două cazuri mai puțin, în două mai mult, de piesele reușite. Iată pe scurt și descrierea lor.

Rateul nr. 1 (fig. 20/11) prezintă fisurări și așchieri pe marginea rondelii. Conul de fixare cade oblic pe suprafața destinată cîmpului monetar. Înălțimea piesei = 23,2 mm; grosimea rondelii = 9,3 mm; lungimea conului de fixare = 13,9 mm; grosimea lui la bază = 10,1 mm. Dm. rondelii = 17,9 mm. Greutatea = 21,45 gr. Starea de conservare este slabă. Patinată în negru pe cantul rondelii.

Rateul nr. 2 (fig. 20/12) prezintă o formă mai apropiată de cea a ștanțelor reușite, dar prezintă o serie de fisuri care încep din marginea rondelii și continuă înspre interior. Conul de fixare este ușor curbat și cade oblic pe suprafața destinată efigiei. Suprafața prezintă multe fațete. Înălțimea = 19,2 mm; înălțimea conului de fixare = 14,5 mm; grosimea rondelii = 4,7—5,9 mm.; dm. acesteia = 20,1 mm. Greutatea = 18,02 gr. Dacă lăsăm la o parte defectiunile tehnice, piesa se află într-o stare foarte bună de conservare. Este patinată în negru pe cantul rondelii și pe suprafața pe care se află conul de fixare.

Rateul nr. 3 (fig. 20/13) este apropiat ca formă de precedentul, este simetric, avînd cochilia de turnare foarte îngrijit lucrată și finisată în interior. Aliaj casant, el manifestă numeroase fisuri pe marginea rondelii, care traversează toată grosimea ei și ajung pînă spre centrul suprafeței destinate figurației. Conul de fixare, ușor curbat, cade oblic pe suprafața destinată efigiei, care de asemenea prezintă numeroase fațete. Înălțimea = 20,9 mm; înălțimea conului de fixare = 15,4 mm; grosimea rondelii = 5,4—6,8 mm. Dm. rondelii 21,5 mm. Starea de conservare, bună.

Rateul nr. 4 reprezintă o piesă foarte casantă, cu fisuri puternice care au dus la fragmentarea sa. Conul de fixare nu cade nici în acest caz perpendicular pe suprafața rezervată efigiei. Înălțimea = 25,2 mm; înălțimea conului de fixare = 13,7 mm; grosimea rondelii: 11,2 mm. Diametrul rondelii și greutatea piesei nu se mai pot preciza. Vezi fig. 17.

Manșoanele se prezintă sub forma unor cilindri, avînd la una din baze un orificiu de fixare a ștanțelor. Datorită folosirii lor ele prezintă diformări, cele două baze nemaifiind astăzi paralele între ele.

Manșonul nr. 1 (fig. 21/1). Înălțimea: 48,4 mm; dm. bazei inferioare: 32,8—33,3 mm; dm. bazei superioare: 28,2—29 mm; orificiul de fixare este ocupat de ștanță.

Manșonul nr. 2 (fig. 21/2). Înălțimea: 38,5 mm; dm. bazei inferioare: 21,7—41,6 mm; dm. bazei superioare: 27,6—28,4 mm; înălțimea orificiului de fixare: 16 mm.; distanța între marginea orificiului și marginea exterioară: 10,2 mm. Baza superioară prezintă o adîncitură în jurul orificiului de fixare care a luat naștere în urma loviturilor.

Manșonul nr. 3 (fig. 21/3). Înălțimea: 31,9 mm; dm. bazei inferioare: 27,2—31,5 mm; dm. bazei superioare: 26,2—28,2 mm.; orificiul de fixare, ocupat de ștanță.

Baza inferioară a acestora este la toate trei exemplarele destul de mult lățită. O lățire, respectiv o îngroșare se observă în mod clar și în partea superioară, mai ales la manșoanele nr. 1 și nr. 3, ceea ce lasă impresia unei oarecari gîtuiri a lor pe la jumătatea înălțimii. În forma în care se prezintă astăzi, suprafețele celor două baze ale manșoanelor nu sînt paralele între ele.

C. MATERIALE ARHEOLOGICE ÎN COMPLEXE ÎNCHISE

Datorită răscolirilor la care a fost supusă așezarea, datorită succesiunii în aceleași locuri a diferitelor niveluri culturale, precum și a reface-
cerilor liniilor de apărare și a lucrărilor de terasare, ne-am oprit aici
numai la punctele în care asocierile ni s-au părut clare și necompromise.

Turnul-locuință nr. 1 (interior). Cești (pl. 6/9, 10); fructiere frg. (pl. 10/4, 8); cataramă de fier (pl. 28/16). *Locuința 19* (Latène), terasa V. Vase ceramice (pl. 8/1, 2, 3, 5; 10/10, 12, 13), foarfecă de fier (pl. 17/6). *Locuința 21*, Latène, terasa V. Vase ceramice din partea superioară a straturilor de cultură (pl. 7/4, 5, 7; 8/6; 9/2); piese de fier (pl. 16/1; 17/5b; 18/1; 23/19); brățară de bronz (pl. 27/13); inel-pandantiv de bronz (pl. 27/19). *Stratul intermediar de nivelare* al terasei locuinței 21, Latène: vas ceramic, cărămiziu, de proporții mai mari (fig. 14/2); vas-borcan (fig. 15/1); strachină mare (fig. 15/3) și vas-borcan frg. (fig. 15/2). *Suprafața 57* (locuința (?) 26, Latène), depozitul de piese de fier: zăbale de cal (pl. 24/5, 7, 8, 11); vase ceramice (pl. 11/3, 4, 5); depozitul de fier din secțiunea 57A₁ (locuința (?) 26, Latène): zăbale de cal (pl. 24/2, 4, 12). *Locuința — atelier 29*, Latène terasa VI. Vase ceramice (pl. 7₁/6; 12/2); săpăligă și cuțite de fier (pl. 18/5); dălți de fier (pl. 21/5, 8); pinten de fier (pl. 24/8). *Stratul intermediar de nivelare* a terasei, sub locuința-atelier 29, Latène vase ceramice (pl. 6/6,7; 8/9, 10); situlă de bronz (pl. 20/1) cu piesele din interiorul său (pl. 20/2—6; 21/1, 2). *Suprafața 68*, caseta B₁, locuința 33, Latène: vase ceramice (pl. 3/4; 5/6). *Locuința-atelier 35*, Latène, terasa VII: vase ceramice (pl. 8/8; 9/4); obiecte de fier (pl. 18/2; 21/3; 28/1). *Suprafața 12*, sectorul estic, locuința 8 hallstatiană: vase ceramice (pl. 2/1, 3, 4; 4/2, 5, 7, 8, 15). *Suprafața 12* (locuința 36, Latène): vase ceramice (pl. 9/6; 24/1); piese de metal (pl. 15/10; 22/5, 6; 23/16; 18/4; 24/11; 26/16; 28/2). *Suprafața 64* (terasa XII): vase ceramice (pl. 11/9 = *la ghenos*, sec. II î.e.n.); obiecte de import de bronz (pl. 23/4; 27/35); obiecte de podobă (pl. 28/5, 11; 27/35).

V. CONSIDERAȚII NUMISMATICE

Descoperiri de ștanțe monetare au fost înregistrate în decursul vremii din mai multe localități. În Dacia sînt cunoscute patru descoperiri mai vechi cu asemenea piese¹¹². Printre localitățile în care au ieșit la lumină sînt menționate: Ludești (jud. Hunedoara), Brașov și Poiana-Piroboridava¹¹³. Descoperirea acestora în zone dens populate de către daci, sau chiar în incintele unor cetăți care constituiau centre tribale, formează un argument care concură la concluzia că ele aparțineau mai degrabă unor ateliere monetare decît unor falsificatori particulari.

Literatura de specialitate consemnează însă și o serie de piese similare provenite din alte localități din afara granițelor țării noastre. Forrer menționează existența unor asemenea ateliere la Trier și Strassburg¹¹⁴. În care se băteau „de cele mai multe ori“ denari romani. Spre sfîrșitul secolului trecut, în incinta unui castru roman nu departe de Vraca (Bulgaria) a fost descoperită o ștanță cu aversul unei monede de la Augustus. Conul acestei ștanțe era încastrat într-un manșon cilindric de fier care avea o înălțime de 28 mm și un diametru de 30 mm. Ca sistem, această ștanță împreună cu conul ei de fixare manifestă, din cele descrise, asemănări cu piesele de la Tilișca¹¹⁵. Tot Babelon înșiră apoi o serie de localități din care au fost scoase la iveală numeroase alte ștanțe care imitau denari de la primii împărați romani, sau altele mai vechi, care fuseseră confecționate în scopul baterii monedelor de tipul celor emise de Filip al II-lea, regele Macedoniei¹¹⁶. Descoperiri de asemenea piese

---

¹¹² C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 276, unde se afirmă că în Dacia se cunosc, înainte de a se înregistra descoperirea de la Tilișca, patru ștanțe monetare, dintre care trei provin din Transilvania, iar a patra din Poiana-Piroboridava.

¹¹³ M. Macrea, *Monedele din cetatea dacă de la Costești*, în *AISC*, II (1933—1935), p. 157; autorul atrage atenția asupra unui „tipar“ găsit la Ludești (jud. Hunedoara), păstrat în colecțiile Muzeului de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, nr. inv. 4970. În legătură cu piesa de la Brașov, informația mi-a fost dată de M. Macrea, iar Radu Vulpe mi-a precizat că ștanța de la Poiana a fost descoperită în așezare.

¹¹⁴ R. Forrer, *Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer*, Berlin-Stuttgart, f.a., p. 524.

¹¹⁵ E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines. Première partie. Théorie et doctrine*, Paris, 1901, vol. I, col. 908—909.

¹¹⁶ Idem, *ibidem*, col. 909, menționează descoperirea de la Paray le Monial (Franța), unde un țaran a găsit în secolul trecut șapte ștanțe de oțel datînd din timpul lui Tiberiu și Caligula, pînă sub Claudius, a căror formă era de „cônes-tronqués“; pare a se apropia în parte de forma manșonului nostru nr. 2. Babelon.

s-au făcut și în Egipt. Muzeul din Cairo păstrează astfel de ștanțe data-bile din prima jumătate a secolului I e.n.¹¹⁷.

Existența acestor ștanțe dovedește în mod incontestabil că în ultimele trei secole ale erei vechi și în primul secol al celei noi existau o serie de ateliere care băteau monedă, fie imitând pe cea de tip grecesc, fie pe cea romană, denarul republican sau pe cel al imperiului timpuriu. Din acest punct de vedere se observă deci că Dacia se găsea în aceeași situație ca și celelalte țări din vecinătatea republicii romane.

Analiza morfologică a pieselor de la Tilișca și studierea modalităților și procedeele tehnice folosite la confecționarea lor ne duc spre constatarea că acest atelier nu formează un caz izolat. În general se observă că manșoanele sînt confecționate din fier, avînd adesea formă cilindrică sau formă de trunchi de con¹¹⁸. În unele ateliere mai vechi, în care piesele imitate erau de tipul celei macedonene, sau chiar în ateliere ceva mai tîrziu întîlnim ștanțe confecționate din fier, ca în cazul exemplarului din Sofia menționat de Babelon (loc. cit., col. 905—906). În altele, în care procesul tehnic a fost săltat pe o treaptă superioară, se constată că acestea au început să fie realizate din bronz. Ele erau detașabile de manșonul în care se fixau în momentul baterii monedelor, manșon care a rămas a fi făcut și pe mai departe din fier, ca și în cazul atelierului tilișcan¹¹⁹.

Trecerea la ștanțe de bronz denotă în mod firesc că metalul cel mai potrivit pentru un asemenea scop este bronzul. Încă Babelon¹²⁰ observa că departe de a fi contestată priceperea meșterilor din antichitate în folosirea oțelului, dir care își executau o serie de arme și de unelte, realizarea ștanțelor din bronz se impunea datorită unor avantaje pe care acesta le oferea în raport cu fierul¹²¹. Ele trebuiau desigur reinnoite pe parcurs, pe măsură ce se uzau, considerîndu-se că o șanță rezista bine la un număr de cca 50 de monede¹²².

Ștanțele de la Tilișca prezintă o suprafață foarte netedă a conului de fixare și a dosului rondelii. În jurul acestuia din urmă se observă clar felul în care s-a prelins metalul turnat în formă. Cochilia de turnare lua așadar naștere în jurul unui mulaj care reprezenta ștanța, sau mai tîrziu, pe măsură ce ștanțele trebuiau înlocuite, chiar în jurul unei piese uzate. Această cochilie avea cu siguranță două părți care trebuiau să se potrivească bine una cu cealaltă. Turnarea pieselor în mai multe cochilii

---

mai menționează o șanță de la Sofia (Bulgaria), care imita monede emise de Filip II, regele Macedoniei, care se prezenta de asemenea sub formă de trunchi de con.

¹¹⁷ Dr. Abdel Mohsen El-Khashab, *Money and coins in Egypt*, f.r., f.l., p. 7.

¹¹⁸ Cf. mai sus, nota 115; vezi și Forrer, *Reallexikon*, 524, fig. 426.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 524, ocupîndu-se de ștanța de la Avenches (Elveția), arată clar că „die Form besteht aus Bronze, der Mantel aus Eisen“; *ibid.*, fig. 426.

¹²⁰ Babelon, *op. cit.*, col. 915, unde, pentru cunoașterea prelucrării fierului în antichitate trimite la Aristotel, *Meteor*, IV, 6 și face referiri la articolul lui V. Lemaire, în *Revue belge de numism.*, 1892, p. 99; 1897, p. 276 și 1898, p. 335.

¹²¹ Iată și părerea lui de Luynes din *Rev. numism.*, 1843, p. 14 (apud Babelon, *op. cit.*, col. 916—917): „Les coins devaient être de bronze et de l'allage le plus dur, 8 de cuivre et 2 d'étain, parce que le nombre infini de coins, en apparence identiques, mais en réalité très différents, exclut, à peu près, la possibilité d'avoir fabriqué tant de coins en acier...“ Ca o concluzie la cele arătate, el afirmă: „Le coin en bronze s'exécutait par moulage avec retouche au burin“ (col. 920).

¹²² *Ibid.*

puse în legătură între ele se făcea dintr-o dată¹²³. Faptul că ele nu se potriveau totuși perfect i se datora urma de scurgere a bronzului topit printre ele. Modelul de argilă al ștanței reproducind toate elementele gravurii originale duce la concluzia că aceste ștanțe nu se gravau decît inițial cînd se băteau primele exemplare dintr-o monedă; în cazul nostru acest lucru se realizase deja la monetăria din Roma. Pe parcurs, în cochiliile existente deja, sau în cele confecționate după monede pe care urmau să le reproducă, aceste ștanțe se turnau ori de cîte ori era nevoie, retușindu-se de fiecare dată, după cum s-a afirmat mai sus. Ștanțele de la Tilișca reproducînd pînă la identitate monedele romane respective constituie însăși dovada că erau copiate prin mularje obținute direct după moneda originală, iar prezența unui artist gravor ar putea fi pusă eventual numai în legătură cu retușurile ce urmau a fi făcute după turnare. De fapt, în cazul unei imitații, adică în cazul executării unor ștanțe prin gravare, lăsînd la o parte puritatea stilului, am fi avut de-a face fără îndoială cu litere inversate sau cu lacune și greșeli în grafia numelor, așa cum se întîmplase în marea majoritate a monedelor dacice bătute după originalele grecești¹²⁴. Or, de data aceasta elementele figurațiilor sînt identice cu cele pe care le prezintă moneda-model a fiecărei ștanțe.

Se observă apoi că nu toate piesele care ne solicită atenția sînt duse la fel de departe în procesul de finisare. Unele din ele sînt mai bine rotunjite pe margine, ceea ce denotă că modelul și cămașa de turnare au fost îngrijit lucrute; în același timp, o parte din ele nu sînt simetrice, prezintă rondele ovale care depășesc inegal prin mărimea lor suprafața cîmpului monetar, respectiv a efigiei. Suprafața care circumscrie efigia monetară are diferite fațete care trebuie ca redau fidel modelul ștanței, după care de altfel s-a făcut turnarea. N-ar fi exclus ca în parte aceste fațete să fi luat naștere și după turnarea ștanței, care, înainte de a se fi răcit, să fi trecut printr-o nouă operație de finisare, după cum se observă la unele piese care prezintă porțiunea de legătură (limba de îmbinare). Această porțiune de legătură vizibilă spre exemplu la ștanțele nr. 4 și 9, rezultă din faptul că aceeași cămașă de turnare era prevăzută pentru mai multe ștanțe care se turnau deodată. Canalul de legătură de la o cochilie la alta a dat naștere acestei limbi de îmbinare care a fost decupată după scoaterea pieselor din cămașa de turnare. Faptul că aceste limbi de îmbinare sînt îndoite în sensul conului de fixare, dovedește că în momentul respectiv ștanța mai era bine încălzită; altfel nu ar fi dat loc la o îndoire a lor, ci la o casare. Îndoirea în sensul arătat se făcea în scopul de a nu împiedica în timpul baterii, lăsînd liberă și cît mai în relief suprafața efigiei monetare.

În ceea ce privește conul de fixare, acesta variază ca dimensiuni de la o piesă la alta. În manșonul liber, al cărui orificiu a fost eliberat de impurități, nici unul din aceste conuri nu se îngroapă perfect, astfel ca rondela ștanței să se odihnească pe corpul manșonului. Observația aceasta duce la concluzia că în cadrul atelierului au mai existat și alte ștanțe în afara celor descoperite.

---

¹²³ Cf. Babelon, *o.c.*, col. 920, unde citînd pe V. Lemaire, afirmă că modelul ștanței se confecționa din argilă care dacă era curată și fină putea reproduce exact toate amănuntele gravurii originale.

¹²⁴ Vezi și Octavian Floca, *Descoperirea monetară de la Sălașul de Sus (reg. Hunedoara) și unele considerații asupra monedelor romane republicane de imitație*, în *Studii și cercetări numismatice*, III, București, 1960, p. 103.

În privința ștanței nr. 6 (fig. 20/6), spre deosebire de toate celelalte, se observă că ea deși respectă liniile originalului, în interpretarea figurației monetare intervin o serie de elemente care o diferențiază de acesta, cum ar fi de pildă modul în care sînt redată picioarele din față ale cailor. Pe lângă aceasta, realizarea picioarelor în speță, cu evidente globule, ca și trăsăturile stilistice în general, ne duc spre concluzia că moneda-model, după care a fost realizată ștanța ar putea fi considerată o imitație de gravor a monedei originale bătute la Roma. N-ar fi deci exclus, ținînd seama tocmai de aceste considerente ca această imitație să fi fost realizată de către niște localnici pricepuți, la care motivul globular pare la un moment dat mai degrabă o preferință decît un neajuns de natură tehnică. Este destul pentru aceasta să ne gîndim la imitațiile după monedele de tip grecesc și chiar la acelea tipice sudului Transilvaniei¹²⁵.

Dar dacă în evoluția tehnicii monetare s-a ajuns practic la concluzia că bronzul era metalul cel mai propriu pentru confecționarea ștanțelor, acest lucru presupune în mod firesc că și aliajul respectivului bronz trebuia să întrunească anumite condiții speciale de natură tehnică, în lipsa cărora ștanțele, chiar dacă ar fi fost turnate n-ar fi putut fi folosite. După cum s-a putut deja observa, atelierul de la Tilișca prezintă atît piese reușite cît și nereușite. Un examen atent, bazat și numai pe criteriile morfologice, ne oferă posibilitatea de a observa că aliajele de bronz din care au fost turnate ștanțele erau diferite. Importanța pieselor și mai ales dimensiunile lor nu ne-au permis să trecem la o analiză cantitativă a fiecărui exemplar. Acest lucru s-a făcut însă în cazul rateului nr. 4¹²⁶. Prezența unui procent de peste 28% staniu în aliaj, depășind cantitatea permisă, a dat naștere unui material casant, care — după cum s-a văzut din descriere — prezintă o serie de fisuri puternice. De același neajuns suferă și celelalte trei rateuri care nu au putut fi duse pînă la cap în procesul de execuție, devenind astfel nefolosibile. Dimpotrivă, restul de 10 ștanțe sînt piese reușite care au fost folosite la baterea monedelor¹²⁷. Aceste ștanțe, coresponzînd scopului pentru care au fost realizate, trebuie să fi avut o cantitate de staniu în jur de 21% sau 22%, după cum a constatat Eugen Stoicovici¹²⁸.

Examinînd cu atenție piesele provenite din atelierul tilișcan ni se oferă pe de altă parte și posibilitatea de a intra în posesia unor elemente legate de funcționarea din punct de vedere tehnic a acestei oficine, în ciuda faptului că aceste piese nu reprezintă decît o parte din ustensilele

---

¹²⁵ Idem, *Monnaies daciques du type Hunedoara*, în *Dacia*, XI—XII (1945—1947), București, 1949, p. 71 și urm. (*passim*): vezi și Nicolae Lupu, *Monede dacice din colecția Muzeului Brukenthal*, în *Studii și cercetări de numismatică*, I, București, 1957, p. 42.

¹²⁶ Analiza calitativă și cantitativă a aliajului de bronz din care a fost turnat rateul nr. 4 a dat următoarea formulă: Cu 60,60%, Sn 28,20%, Pb 0,698%, Zn și Fe 10,50%. Temperatura de topire a aliajului respectiv a fost precizată de ing. Viorica Adam la 775 de grade în laboratoarele uzinei „Independența” Sibiu. Îi mulțumim și pe această cale.

¹²⁷ Cu toate că în confecționarea acestor ștanțe s-a dat naștere și unor rateuri, se constată că meșterii daci care le-au fabricat au cunoscut o serie de condiții indispensabile unei reușite a pieselor. În primul rînd bronzul și staniul prezintă bune proprietăți mecanice, iar prezența fierului mărește rezistența de rupere și duritatea. Zincul din aliaj are aceeași proprietate. Dimpotrivă, aluminiul care face materialul neomogen lipsește.

¹²⁸ Vezi *supra*, nota 121.

ce care a dispus atelierul¹²⁹. După cum se observă din precizarea dimensiunilor lor, manșoanele prezintă diferențe sensibile de la un exemplar la altul. Aceasta dovedește că ele nu au fost turnate sau confecționate după un model stabilit de mai înainte. Datorită utilizării lor intense ele au căpătat deformări. În felul acesta diametrul bazei inferioare s-a lungit și perimetrul acesteia implicat s-a lărgit. Se mai observă că așezate fiind în poziție verticală, manșoanele nr. 1 și 33, în care matrițele s-au păstrat fixate, suprafețele efigiilor nu sînt orizontale și că dimpotrivă ele prezintă înclinări sensibile. Această observație ne îndreptățește să credem că monedele bătute prin intermediul lor prezentau deformări, că pastila monetară nu-și putea păstra o grosime omogenă, decît dacă s-ar presupune o astfel de potrivire a ștanțelor încît să acopere pastila monetară pe toată suprafața; axul lung al manșoanelor nemaifiind în acest caz perpendicular pe suprafața efigiei monetare ar însemna ca traiectoria corpului de lovire să fie adaptată în funcție de înclinarea respectivă. Acest lucru este însă mai greu de admis și pretinde în plus un sprijin deosebit al ștanțelor spre a-și păstra poziția în timpul loviturii. Dacă la început atît manșoanele cît și ștanțele concureau la realizarea unor monede reușite din punct de vedere tehnic, deformările impuse de îndoirea manșoanelor duceau desigur la piese care nu mai corespundeau și la emiterea unor denari treflați. Nu trebuie pierdut din vedere că pentru o reușită deplină a imprimării monedei era necesară o singură lovitură, pentru a nu se da loc la imprimări incorecte¹³⁰. Nedescoperindu-se în săpături nici o monedă despre care să se aibe siguranța că a fost bătută în acest atelier, nu se pot face precizări asupra felului în care erau realizate. Presupunem însă că aștia timp cît manșoanele nu prezentau deformări și ștanțele nu erau uzate monedele bătute erau executate în condiții din cele mai bune, care nu le diferențiau din acest punct de vedere de originalele bătute în monetăriile romane.

Dar lipsa unora din rechizitele atelierului de la Tilișca ne împiedică, pe de altă parte, și de la reconstituirea exactă a procedeelelor folosite în întregul proces de batere a monedei. Astfel nu sîntem în măsură să apreciem dacă meșterii luau măsuri ca la baterea monedelor să fie aplicată pe cît posibil o forță de lovire aproximativ egală de la o piesă la alta¹³¹, sau că ținînd seama de faptul că pe parcurs ștanțele se uzau, devenea necesar ca loviturile să fie din ce în ce mai puternice. Nu atît uzura ștanțelor, care de altfel pe parcurs se înlocuiau, cît mai ales uzura și deformarea manșoanelor este un indiciu că acest atelier a activat intens.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre nu putem face precizări sau aduce contribuții deosebite în legătură cu organizarea atelierelor

---

¹²⁹ Babelon, *op. cit.*, col. 897 și urm., fig. 18. Pornind de la interpretarea picturii murale della *Domus Vetii* din Pompei descrie fazele de lucru necesare baterii monedelor. În privința ustensilelor, același autor trimite și la denarul bătut de T. Carisius în anul 48 î.e.n., pe al cărui revers sînt redate principalele instrumente din cadrul unui asemenea atelier.

¹³⁰ *Ibid.*, col. 898 și urm.; cf. I. Winkler, *Tezaurul de monede romane repubalcane de la Satu-Nou (reg. Oradea)*, în *Studii și cercetări numismatice*, I. p. 105, nota 2. În legătură cu baterea monedelor în antichitate, vezi și H. Halke, *Einleitung in das Studium der Numismatik*, Berlin, 1889, p. 21. Cf. și R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Berlin-Strassburg, 1908, p. 31.

¹³¹ R. Forrer, *Keltische Numismatik*, p. 34, arată tocmai că din cauza loviturii prea puternice pastila monetară crăpa adesea.

monetare din Dacia, iar considerentele care se pot face în această privință izvorăsc în primul rând din studierea pieselor existente și eventual din analogiile ce s-ar putea stabili cu monetările romane. Fără îndoială, tehnicienii unei asemenea oficine aveau un rol deosebit de important, dar aprovizionarea cu argintul necesar flanului monetar și cu celelalte metale ce intrau în aliajul acestuia trebuie că forma o preocupare de competență, iar păstrarea și întrebuințarea lor în condițiile cerute de autoritatea emitentă presupune cu siguranță că în fruntea acestor ateliere erau numite persoane care se bucurau de încrederea conducătorilor politici respectivi. S-ar putea presupune că într-o oarecare măsură organizarea officinelor locale să se fi bazat și pe unele forme existente în funcționarea atelierelor din Roma în fruntea cărora se aflau magistrații monetari și acei *Tresviri A(ere) A(rgento) A(uro) F(lando) F(eriundo)*, după cum ne informează Ulpian¹³².

În urma considerațiilor de pînă aici, să ne oprim acum asupra problemei datării pieselor și a atelierului monetar. Ceea ce considerăm necesar a sublinia este faptul că piesele au fost descoperite împreună și că în jurul lor nu au mai fost înfîlnite ustensile, monede sau flan monetar care să indice existența atelierului în punctul respectiv.

Identificarea și determinarea cronologică a monedelor romane care au servit ca model la confecționarea acestor ștanțe ne oferă un prim punct de plecare¹³³. Tabelul lor cronologic este următorul, luat în ordinea în care au fost descrise piesele:

1. Sydenham, nr. 402, anii 145—138 î.e.n. (ștanțele nr. 1 și 2);
2. Sydenham, nr. 500, anii 119—110 î.e.n. (ștanța nr. 3);
3. Sydenham, nr. 509, anii 119—110 î.e.n. (ștanța nr. 4);
4. Sydenham, nr. 599, anii 100—95 î.e.n. (ștanța nr. 5);
5. Sydenham, nr. 723, anii 85—84 î.e.n. (ștanța nr. 6);
6. Sydenham, nr. 769a, anii 78—77 î.e.n. (ștanțele nr. 7—9);
7. Sydenham, nr. 792, anii 72 î.e.n. (ștanța nr. 10).

În cronologia propusă de Sydenham și adoptată de noi, cea mai veche monedă-model, aceea bătută de Lucius Sempronius Pitio, se datează deci între anii 145 și 138 î.e.n. iar cea mai nouă bătută de Lucius Plaetorius Cestianus, în anul 72 î.e.n. Timpul scurs între emisiunea primei monede și emisiunea ultimei monede este de aproape trei sferturi de veac, dacă la prima monedă admitem limita cea mai largă. Se știe însă că în antichitate monedele intrate în circulație continuau să fie folosite vreme îndelungată, valabilitatea lor nefiind pusă în joc de anumite schimbări politice din interior. Cele două monede-model, pentru ștanțele 1—2 și 10, reprezintă pentru fiecare în parte un *terminus post quem* în legătură cu datarea ștanțelor în cauză. Dar raportul cronologic dintre diferitele ștanțe nu poate fi stabilit ținînd seamă numai de aceste circumstanțe. De fapt, pentru fiecare ștanță în sine moneda-model reprezintă un *terminus ante quem non*, dar acest lucru nu însemnează deloc că o ștanță copiată după o piesă bătută la începutul secolului I î.e.n. nu poate fi mai veche decît o ștanță făcută după o monedă de la sfîrșitul secolului II î.e.n. Existența rateurilor alături de matrițe prezintă și din acest punct de vedere un interes deosebit. Dacă în privința pieselor nr. 2

¹³² Dig. XLVIII, 10, 9; cf. și Forcellini, *Totius Latinitatis Lexicon*, s.v. *flare*, II, 6

¹³³ Vezi *supra* nota 111.

și 3 se mai pot avea îndoieli în răspunsul la întrebarea dacă au fost sau nu folosite, în legătură cu rateurile nr. 1 și nr. 4 avem certitudinea că ele nu au fost întrebuințate, nefiind duse pînă la capăt în realizarea lor. S-a observat la timp că aliajul nu era corespunzător. Păstrarea rateurilor alături de ștanțele propriu-zise nu s-a făcut decît fie în scopul retopirii lor într-un aliaj corespunzător, fie ca bronzul respectiv să fie recuperat și păstrat chiar dacă nu s-a întrevăzut imediat perspectiva refolosirii lui. Dacă admitem că rateurile păstrate împreună au fost confecționate în cadrul aceluiași atelier, admitem implicit că în organizarea sa meșterii respectivi erau încă la început. O experiență bogată nu ar fi dat loc la patru rateuri. Valorile deosebite ale acestora din punctul de vedere al structurii lor ne dovedesc că pentru confecționarea ștanțelor s-au făcut mai multe încercări și că piesele ratate nu se datoresc unei inadvertențe. Este de presupus că în timp ce ele erau păstrate, ștanțele erau retopite și turnate din nou¹³⁴. Se poate avea în vedere că a existat un oarecare decalaj cronologic, fie el cît de mic, între rateurile respective și ștanțe și că în timp ce rateurile ar data din primele faze ale înființării atelierului, ștanțele — mai ales cele mai puțin uzate — ar reprezenta și ultimele obiecte de acest fel folosite în oficina aceasta. Deocamdată nu putem veni cu precizări cronologice la raportul dintre aceste două categorii de piese. Cert este că cea mai puțin uzată dintre toate ștanțele este cea cu nr. 10, a cărei datare poate fi stabilită la cca 70 î.e.n., admițînd un termen de doi ani de zile de la data baterii monedei pînă la ajungerea ei în Dacia, în posesia celor ce doreau s-o reproducă. Această ultimă piesă formează așadar un *terminus ante quem* pentru atelierul de la Tilișca sau în orice caz că funcționarea lui nu a mai durat mult timp după aceea. Dacă oficina în cauză ar fi continuat să bată monedă mai mult timp după anul 70 î.e.n., ar fi fost confecționate și alte ștanțe din monede bine păstrate și neuzate care nu puteau fi decît monede noi, respectiv de după acest an. În lista cronologică a pieselor, care ne rețin atenția și mai ales între ultimele patru monede-model nu există un decalaj mai mare decît un deceniu și jumătate, iar ultimele trei se succed la termene chiar mai scurte (85/84—78,77—72). Potrivit acestui ritm ar însemna ca o monedă de prin anii 66—65—64 să fi devenit model pentru o altă ștanță, ceea ce nu se întîmplă însă. Cît de departe poate fi împins termenul inițial al atelierului în cauză nu putem deocamdată preciza cu certitudine. Considerăm însă că acest termen nu putea fi prea îndepărtat, în primul rînd pentru motivul că într-un asemenea caz ar fi rămas de la el mai multe piese. Ca urmare tragem concluzia că oricît de intens s-a activat în cadrul acestui atelier, durata existenței sale a fost relativ scurtă. Existența sa trebuie plasată cronologic în cursul celui de al doilea, al treilea și al patrulea deceniu al secolului I î.e.n., respectiv cu aproximație între anii 85 și 65 î.e.n.

Dacă denarul roman republican, devenit monedă de largă circulație și de apreciere unanimă își face loc în viața economică a Daciei, este firesc a se considera că el n-a fost folosit ca mijloc de schimb numai în tranzacțiile comerciale cu caracter extern, ci dimpotrivă că o dată cu dispariția treptată a monedei autohtone, el și-a găsit o întrebuințare crescîndă și în raporturile comerciale pe plan intern. Numărul mare al

---

¹³⁴ Puternica uzură a manșoanelor constituie proba că atelierul a activat intens.

tezaurelor în care denarul republican se face prezent în Dacia¹³⁵ nu mai poate fi considerat numai ca urmare a unui înfloritor comerț cu negustorii romani sau cu cei de alt neam. Acest fapt constituie reflexul schimburilor comerciale ce se desfășurau în primul rînd pe plan intern. Desigur, este imposibil a se aprecia măsura în care denarul republican reflecta schimbările de natură internă și, separat, pe cele de natură externă.

Dacă nominalul roman a cucerit terenul din nordul Dunării în mod treptat și a circulat pe acest teritoriu cu o intensitate inegală, în funcție de regiunile mai bogate, de arterele comerciale și de apropierea de granițele statului roman, la fel credem că este necesar a se admite că bătărea sa de către daci a avut loc în mod treptat, în cadrul diferitelor triburi dacice care renunțaseră la moneda de tip grecesc. Ștanțele descoperite în Transilvania și Moldova, în diferite așezări, cărora li se adaugă acuma și cele de la Tilișca, pledează pentru existența unor ateliere tribale a căror activitate s-a desfășurat mai ales în faza premergătoare înființării primului stat centralizat al dacilor¹³⁶. În cadrul unui stat în care o cetate de reședință își avea importanța ei economică, politică și militară — așa cum se dovedește a fi fost cazul Sarmizegetusei — este mai greu de crezut ca puterea politică centrală să fi admis existența unor ateliere monetare în afara celor din capitala de pe atunci a țării. Descoperirea ștanțelor în nivelul premergător ultimei faze de locuire dacică, adică înainte de refacerea fortificațiilor și în parte a teraselor, refacere care precum vom vedea se plasează pe la jumătatea sec. I î.e.n., ne oferă un criteriu sigur că atelierul a ființat înaintea acestei etape, cînd probabil că tribul local din această parte a țării mai era încă liber. Acest fapt ne pune în situația de a considera că în momentul respectiv Burebista încă nu începuse lupta de unificare a triburilor dacice sau că acest trib, vecin de altfel, a reuși să-și mențină libertatea pînă spre mijlocul secolului I î.e.n.

Dar dacă în unele cazuri imitația denarilor romani s-a realizat din punct de vedere tehnic în condiții evident „barbarizate“, în alte officine mai bine înzestrate și cu meșteri specializați, cum sîntem îndreptățiți a crede despre cea de la Tilișca, denarul se mutiplica în forma sa inițială, încît cu greu s-ar fi putut deosebi de cel bătut în atelierele din Roma sau din alte părți ale republicii romane. La drept vorbind, în cazul acesta nu mai avem de-a face cu un proces de imitație cît mai ales cu unul de copiere, de reproducere fidelă a denarului roman. Acest lucru reiese clar dacă ținem seama de calitatea figurațiilor de pe ștanțe. Firește, deocamdată ne referim doar la aspectul morfologic al monedelor, fără a pune în cumpănă valoarea aliajului din care a fost făcut flanul monetar. În orice caz, este de presupus că acest aliaj chiar dacă nu ar fi întrunit toate condițiile cerute, nu este cazul să ne gîndim la diferențe mari. Acest lucru s-ar fi sesizat pînă în prezent din studierea tezaurelor desco-

¹³⁵ C. Daicoviciu, *ibid.*, p. 276, arată că moneda romană se întîlnea, în cadrul descoperirilor de pînă acum două decenii și jumătate, în „peste 120 de tezaure și numeroase descoperiri izolate, reprezentînd un total de cca 18.000 de monede (cîteva de aur și de bronz, restul de argint)“, număr care nu mai este atins de nici un alt tip monetar pe teritoriul țării noastre în antichitate. Cf. și Nicolae Lupu, *Cu privire la aspectele caracteristice ale circulației denarului roman în Dacia și Pannonia în secolele 1 î.e.n.—I e.n.*, în *Studii și comunicări, arheologie-istorie*, 19 (Muzeul Brukenthal), Sibiu, 1975, p. 52 sqq.

¹³⁶ C. Daicoviciu a intuit că moneda romană a fost bătută în Dacia de căpeteniile tribale.

perite în Dacia. Pe de altă parte, în privința argintului, dacii puteau face față atât sub aspect calitativ cât și cantitativ, iar în ceea ce privește capacitatea lor de a-l prelucra nu mai este necesar a se insista, acest lucru fiind în de obște cunoscut și apreciat. În cazul când moneda locală de tip roman corespundea atât din punctul de vedere al titlului, cât și din punctul de vedere al stilului, ea putea intra nestingherită și în tranzacții cu caracter extern. Dacă puterea politică emitentă asigura baterea unei monede corespunzătoare, prin aceasta — socotim noi — nu aducea prejudicii statului roman, deoarece numerarul pus în circulație de acesta nu se baza pe acoperire, ci pe asigurarea gramajului și pe calitatea aliajului. Moneda se autogaranta. Dimpotrivă dacă moneda reprodușă corespundea numai stilului, fără să îndeplinească celelalte condiții, ea submina autoritatea monedei originale și se stigmatiza însăși ca piesă falsă. Acest aspect nu a fost străin, desigur, de numerarul ce se afla pe piață în acea vreme și mulțimea atelierelor monetare și a monedelor necorespunzătoare bătute în teritoriile mărginașe ale statului roman i-a constrâns pe cei interesați și în primul rînd pe statul roman să aplice contramărci.

Circulația atât de intensă a denarului roman în Dacia în cele două secole care premerg cucerirea romană, dar mai ales în secolul I î.e.n., fapt scos în evidență de toate lucrările de specialitate, ne pune în situația de a conchide că această țară liberă și încă neîncorporată statului roman, s-a integrat din punct de vedere al economiei de schimb pieții romane și că din acest unghi privite fiind lucrurile granițele politice nu mai constituiau opreliști de netrecut, pentru cei ce practicau comerțul mare. Începea să ia naștere și să se dezvolte procesul de osmoză dintre daci și romanitate, la început abia sesizabil, mai târziu suficient de intens pentru a constitui un factor protoromanizator, care în condițiile politice ale Daciei romane de mai târziu s-a intensificat, asimilînd întreaga populație a provinciei și transferînd acest ferment și în lumea celorlalți daci de la periferia provinciei romane.

Datarea ultimei ștanțe de la Tilișca în jurul anului 70 î.e.n. și concluzia pe care am tras-o afirmînd că atelierul n-a mai activat mult timp după această dată, ne face să considerăm că desființarea lui trebuie pusă pe seama măsurilor interne luate de Burebista prin care tribul acesta a fost forțat să accepte integrarea în statul centralizat condus de acest mare rege.

VI. INCADRAREA CRONOLOGICĂ ȘI CULTURALĂ

În cadrul ceramicii hallstattiene cele mai timpurii piese ceramice sînt cele cu exteriorul de culoare neagră și cafenie, date cu slip și lustruite. Am menționa mai întii fragmentul de colac (pl. 1/2) de la un vas de dimensiuni mari ce nu s-a păstrat și care are corespondențe, în mare, în cultura Gáva. O analogie directă se poate stabili cu exemplarele de la Reci¹³⁷. Vase mari cu umerii puternici profilați (pl. 1/4) și cu gît în formă de pîlnie arcuită și evazată (pl. 2/11) își găsesc corespondențe directe în vasele de la Cernatu¹³⁸ și de la Mediaș (nivelul I)¹³⁹, prezentînd caneluri orizontale în interior, ca și cele de la Tilișca. În privința străchinelor cu gura arcuită spre interior și decorate cu caneluri în bandă orizontală pe perețele interior (pl. 5/2), analogii directe întîlnim de asemenea în piese de la Mediaș (nivelul I)¹⁴⁰. Sînt aproape identice și ceștile cu perețele împins spre interior în zona de inserție a toartei, atît la Tilișca (pl. 1/8), cît și la Mediaș, nivelul I¹⁴¹, iar ceașca cu toartă plină, rotundă, descoperită la Tilișca (pl. 4/) prezintă aceleași caracteristici formale cu un exemplar de la Cernatu¹⁴². Sînt cunoscute vase cu proeminențe mari pe umăr (pl. 1/10), atît de la Tilișca, cît și de la Mediaș¹⁴³. O semnificativă analogie se poate face și între unele vase cu proeminențe mici pe umăr (pl. 4/13) cu exemplare similare de la Mediaș¹⁴⁴.

Și vasele decorate cu pîntece cu „coaste“ dispuse vertical (pl. 3/1) au analogii cu exemplare cunoscute din așezările de la Reci¹⁴⁵ și Covasna¹⁴⁶.

Vasul fragmentar, cu corpul bombat și cu gura evazată, avînd gitul scurt și fiind prevăzut cu două(?) torți (pl. 2/2) fixate de pansă, prezintă analogii cu „vasul pîntecos“ descoperit la Reci¹⁴⁷. Cît privește ceașca cu o toartă (pl. 3/8), ea prezintă aceleași trăsături cu exemplarele cunoscute de la Mediaș, descoperite în nivelul II¹⁴⁸, ca și cu ceașca din așezarea

¹³⁷ Z. Székely, *Așezări*, pl. II/3; pl. IV/1.

¹³⁸ Idem, *ibid.*, pl. IV/4.

¹³⁹ E. Zaharia, *Remarques*, p. 91, fig. 6/1.

¹⁴⁰ Idem, *ibid.*, fig. 3/2 și 3/5.

¹⁴¹ Idem, *ibid.*, p. 91, fig. 6/1.

¹⁴² Z. Székely, *op. cit.*, p. 23 și pl. IV/13.

¹⁴³ E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 10/7; aparțin nivelului I.

¹⁴⁴ Idem, *ibid.*, fig. 10/9, nivelul I.

¹⁴⁵ Z. Székely, *op. cit.*, p. 11, pl. IV/8.

¹⁴⁶ V. Pârvan, *Getiga*, fig. 279.

¹⁴⁷ Z. Székely, *ibid.*, pl. II/2; vasul de la Reci este prevăzut cu gît înalt, tronconic.

¹⁴⁸ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 88, fig. 4/9, 10.

de la Teleac, din nivelul I de locuire al acestei așezări¹⁴⁹. Ceștile prevăzute cu *omphalos* la fund (pl. 2/10), sînt de asemenea cunoscute din așezarea de la Mediaș, din cel de al doilea nivel¹⁵⁰, iar străchinile canelate pe cantul buzei și în exteriorul acesteia, cu motivul dispus oblic (pl. 4/3, 8; 5/3) sînt de același tip cu cele din nivelul II de la Mediaș¹⁵¹. Ele sînt cunoscute de altfel și din alte așezări mai îndepărtate¹⁵².

Analogii evidente întîlnim și între strachina de culoare neagră-cenușie, cu fundul plat și cu buza lobată (pl. 3/3), de veche tradiție din epoca bronzului și unele exemplare din așezarea de la Reci¹⁵³, cu toate că există unele deosebiri formale, precum și cu un exemplar de la Drîmbar-Teleac¹⁵⁴, cu care prezintă de altfel numai similitudini, acesta din urmă fiind dintr-o fază mai tîrzie.

Un fragment de vas cu pîtecele destul de bombat, decorat cu caneluri în ghirlandă este prevăzut pe umăr cu un mamelon care se continuă printr-un tub al cărui orificiu străbate pînă în interior¹⁵⁵. Un alt fragment, negru în exterior și cărămiziu în interior, este decorat prin imprimare cu un motiv constînd din „S” culcat și din șiruri de mici romburi. Decorul prezintă surprinzătoare analogii cu decorurile de pe unele piese ceramice de la Insula Banului¹⁵⁶.

Străchinile cu pereții arcuiți, cu și fără caneluri pe cantul buzei (pl. 1/6; 3/11) sînt prezente în număr destul de mare și în așezarea de la Mediaș, în primul nivel de locuire¹⁵⁷, ca și în așezarea de la Drîmbar-Teleac¹⁵⁸. În ceea ce privește vasul cu piciorul gol în interior, prezent în așezarea de la Tilișca (pl. 3/4), puternic lustruit în negru pe ambele suprafețe, avînd buza evazată și decorată cu caneluri concentrice, el își găsește pregnantă analogii în exemplarul cunoscut de la Lechința de Mureș¹⁵⁹ și în parte în cel de la Teleac¹⁶⁰. Din vasele cu picior gol în interior, nu ni s-au păstrat decît părțile inferioare (pl. 5/6). Analogiile pentru astfel de vase sînt ceva mai rare, dar nu lipsesc¹⁶¹.

¹⁴⁹ I. Berciu și Al. Popa, *Așezarea hallstattiană de la Drîmbar-Teleac*, în *Apulum*, V, p. 87, fig. 8/3.

¹⁵⁰ E. Zaharia, *ibid.*, p. 88, pl. 4/8.

¹⁵¹ Idem, *ibid.*, p. 88, pl. 4/8.

¹⁵² Analogii cu privire la formă întîlnim în așezarea de la Balta Verde, Movila XX/4 (D. Berciu și Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 377, fig. 111 și 112/1; din același punct de vedere menționăm asemănările cu o piesă de la Bradul (Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IX, p. 105 sqq., fig. 7/9), cu o altă piesă de la Popești-Novaci (*id.*, *ib.*, fig. 4/1), precum și cu o strachină de la Poiana (*SCIV*, II, 1951, p. 189, fig. 11/2 și 12/1; cf. și *SCIV*, III, 1952, p. 199, fig. 9 și Al. Vulpe, *loc. cit.*, p. 116, fig. 6/5).

¹⁵³ Z. Székely, *op. cit.*, p. 11, pl. VII/3.

¹⁵⁴ I. Berciu și Al. Popa, *ibid.*, p. 87, fig. 8/10 și 8/11, cu deosebirea că ultima picșă este prevăzută cu *omphalos* la fund.

¹⁵⁵ Elementul ca atare este întîlnit și în cultura Bylan-Plátence din prima vîrstă a fierului din Cehoslovacia (Josef Schráníl, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin-Leipzig, 1928, pl. XXXIX/20).

¹⁵⁶ S. Morintz și P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în S-V României*, în *SCIV*, XX, 1969, p. 393, fig. 9/6 și 9/12.

¹⁵⁷ E. Zaharia, *Remarques*, p. 86, fig. 3/1.

¹⁵⁸ K. Horedt, I. Berciu și Al. Popa, *Săpăturile de la Teleac*, în *Materiale*, VIII, p. 357, fig. 6/10.

¹⁵⁹ Dorin Popescu, *Fouilles de Lechința de Mureș*, în *Dacia*, II, 1925, p. 304 sqq., pl. II/7.

¹⁶⁰ I. Berciu și Al. Popa, în *Apulum*, V, p. 86, fig. 7/4.

¹⁶¹ Z. Székely, *op. cit.*, p. 31 sq., pl. VI/6, 9, 18 de la Porumbenii Mari; facem observația că piesele de la Tilișca sînt mai scunde.

Fragmentele de vase cu decoruri constând din elemente de forma unui „S” culcat spre dreapta (pl. 28/18) sînt prezente și în prima vîrstă a fierului, deși au o tradiție îndelungată care le leagă de epoca anterioară¹⁶². Precum reiese din unele fragmente de la Tilișca, motivul constînd din cercuri tangente (pl. 4/2, 7) este prezent și în această așezare, fiind asemănător, printre altele, cu cel întîlnit în săpăturile de la Babadag¹⁶³.

Vasele-sac executate din pastă poroasă sînt larg cunoscute în așezările amintite, cum ar fi cele de la Reci și Mediaș¹⁶⁴, iar vasul executat din același fel de pastă și prevăzut cu două torți sub buză (fig. 7/1—2) își are corespondente în cele descoperite la Lechința de Mureș și în așezarea Basarabi de la Novaci¹⁶⁵.

Cît privește pumnalul de fier, acesta reprezintă, după toate probabilitățile, o variantă a pumnalului de bronz de tip Peschiera, de la începutul Hallstattului timpuriu¹⁶⁶.

Prezența în așezările de la Reci, Mediaș, Lechința de Mureș, Drimbar-Teleac, ca și în cea de la Tilișca a figurinelor zoomorfe executate din lut ars, constituie de asemenea un element care nu trebuie neglijat și care le leagă pe planul suprastructurii¹⁶⁷.

Din cele de pînă acum reiese în mod convingător că elementele caracteristice ceramicii hallstattiene de la Tilișca cunosc o evoluție paralelă cu cele descoperite în așezările de la Reci, Mediaș, Lechința de Mureș și Drimbar-Teleac, spre a menționa mai întîi pe cele mai apropiate și mai bine cunoscute.

Așezarea de la Reci a fost încadrată în Hallstattul A₂¹⁶⁸, iar cea de la Mediaș a fost datată în Hallstattul B¹⁶⁹. Tot în faza B a Hallstattului au fost datate și așezările de la Cernatu și de la Porumbenii Mari¹⁷⁰. Așezarea de la Drimbar-Teleac a fost plasată în Hallstattul B și în Hallstatt C¹⁷¹, iar cea de la Lechința de Mureș a fost paralelizată cu com-

¹⁶² Vezi Al. Vulpe, *loc. cit.*, p. 123, fig. 10/11; idem, în *Materiale*, VIII, p. 365, fig. 6/8—11.

¹⁶³ S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la Lumière des fouilles de Babadag*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 112, fig. 7/5, 7/10.

¹⁶⁴ Z. Székely, *op. cit.*, p. 11, pl. II/1; pentru Mediaș vezi E. Zaharia, *loc. cit.*, p. 96, fig. 9/4, 12.

¹⁶⁵ Pentru Lechința de Mureș, D. Popescu, *loc. cit.*, p. 317, pl. II/2; pentru Novaci, Al. Vulpe, în *Materiale*, VIII, p. 364, fig. 5/14.

¹⁶⁶ Observația aparține lui M. Petrescu-Dimbovița, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

¹⁶⁷ D. Popescu, *ibid.*, p. 342, pl. XIX/4—7 (Lechința de Mureș; Z. Székely, *ibid.*, pl. VII/6 (Reci)); I. Berciu și Al. Popa, *loc. cit.*, p. 85, fig. 5/1—7 (Teleac).

¹⁶⁸ Vezi Eug. Zaharia, S. Morintz, în *SCIV*, 16, p. 454 și urm.

¹⁶⁹ E. Zaharia, *Remarques*, p. 102; Al. Vulpe sincronizează nivelul II de la Mediaș cu orizontul prebasarabi de la Popești (*Dacia*, N.S., IX, p. 118).

¹⁷⁰ Z. Székely, *op. cit.*, p. 27 (Cernatu) și p. 35 (Porumbenii Mari), ambele fiind contemporane cu așezările de la Lechința de Mureș și Mediaș.

¹⁷¹ Pentru existența așezării de la Drimbar-Teleac în Hallstatt C se exprimă K. Horedt (*Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.Z.*, în *Dacia*, N.S., VIII, p. 125) pe baza unei securi de tip Bîlvănești și a altor piese de metal, precum și pe „ceramica descoperită în asociere”. Al. Vulpe consideră așezarea de la Teleac de un aspect mai timpuriu și că existența ei în Hallstatt C nu poate fi susținut pe baza materialelor descoperite, inclusiv a pieselor de metal. De aceea el o plasează într-o fază contemporană cu aspectul prebasarabi de la Popești (*Dacia*, N.S., IX, p. 118, nr. 33).

plexul Vîrtop-Ploșor din Oltenia¹⁷², încadrat la rîndul său în orizontul cronologic al stratului prebasarabi de la Popești¹⁷³.

Din lipsa unor piese de metal, în primul rînd de bronz, care ar putea oferi posibilitatea unei nuanțări mai fine a evoluției așezării hallstattiene de la Tilișca, pe baza ceramicii și a pumnalului de fier menționat, fixăm începuturile acesteia în Hallstattul A₂. Continuarea locuirii în Hallstattul B este asigurată de analogiile cu așezările de la Mediaș, Porumbenii Mari, Cernatu, cu cele de la Drîmbar-Telearc și Lechința de Mureș, ca și cu cele de la Babadag și de la Insula Banului.

Existența așezării în Hallstatt C este de asemenea asigurată și de ceștile scunde, cu omphalos, lucrate din pastă fină și prevăzute cu o singură toartă (pl. 4/6, 10, 11), lipsite de decor, aparținînd prin formă și tehnică culturii Basarabi.

Prin forma sa masivă și prin armăturile de piatră cu care era prevăzută fiecare pantă, valul exterior prezintă un aspect hallstattian. În orice caz, aceste armături i-au asigurat stabilitatea pînă azi. Distanța între aceste armături este diferită de la o secțiune la alta dovedind că ea nu juca o valoare deosebită. În prima epocă a fierului, valul pare a fi avut o singură deschidere și anume pe cea din apropierea extremității estice. Este o deschidere simplă. În schimb, drumul care conducea spre această intrare era flancat pe de o parte de masivul dealului, pe de alta, spre exterior, de un val lung de 80 m. Înălțimea valului exterior de incintă măsoară 3,20 m în secțiunea 16 și 3,60 m în secțiunea 34, de la suprafața pămîntului viu. Evident, în antichitate el era mult mai înalt. În secțiunea 16, amintită deja, ca și în celelalte secțiuni din val au fost puse în evidență fragmente ceramice din Hallstattul timpuriu, decorate cu caneluri în exterior și de culoare roșiatică în interior. De aceea considerăm că în prima sa formă valul a fost ridicat în Hallstattul A sau B, fără posibilitatea de a aduce precizări mai detaliate.

În concluzie, așezarea hallstattiană de la Tilișca, prin întreaga sa componență se înscrie ca una din cele mai timpurii așezări ale primei vîrste a fierului din Transilvania și din țara noastră. Ea se dovedește cu claritate a fi o ramură a culturii Gáva, care pătrunzînd spre bazinul mijlociu al Mureșului a avansat și pe văile afluenților săi ajungînd pînă la Reci (jud. Covasna), dar urcînd totodată și pînă la fruntariile Carpaților, ca în cazul așezării de la Tilișca.

Am dori să menționăm că pe dealul „Cetate“, situat imediat în vestul Cățanașului, a fost pusă în evidență o așezare de tip Wietenberg din epoca bronzului. În cadrul așezării acesteia, cercetările efectuate nu au pus în evidență fragmente ceramice hallstattiene¹⁷⁴. De asemenea, nici pe Cățanaș nu au fost descoperite urme de cultură de tip Wietenberg, cum eram tentați să postulăm la un moment dat. Între locuirile de pe „Cetate“ și de pe „Cățanaș“ nu se pot stabili nici un fel de legături.

Precum s-a putut observa cea de a doua epocă a fierului este mai bogată în material arheologic și oferă în consecință mai numeroase puncte de reper pentru referințe cronologice și culturale. Ceea ce trebuie remarcat încă din primul rînd cînd se pune problema cronologiei, este că și așezarea de tip Latène de pe Cățanaș are o durată relativ lungă,

¹⁷² D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1965, p. 232.

¹⁷³ Al. Vulpe, *ibid.*

¹⁷⁴ N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 483.

ale cărei începuturi se plasează încă în sec. III î.e.n. Astfel arcul de fibulă prevăzut cu două nodozități, una mai mare, alta ceva mai mică și cu decor în formă de 8 (pl. 42/1a—b) este o fibulă de tip celtic care în mod obișnuit este datată în Latène-ul mijlociu¹⁷⁵. Tot spre o datare timpurie ne îndreaptă și fragmentele de psalie curbă ale căror analogii le-am stabilit cu piesele similare de la Mediaș¹⁷⁶, pe care I. Nestor le-a datat în jurul anului 300 î.e.n., sau cu ceva mai înainte¹⁷⁷. O mențiune separată cu privire la o datare tot atât de timpurie merită acordată fragmentului de brățară de bronz, decorată cu șiruri transversale de puncte imprimate în corpul ei. Ea prezintă asemănări formale cu piesa de la Arad-Gai, pe care Crișan o fixează în jurul anului 300 î.e.n., respectiv în Latène B₂¹⁷⁸.

Brățările de sticlă albastră cu profil plan-convex, decorate cu dungi din pastă galbenă sau albă, sînt date tot în Latène-ul mijlociu, după cum conchide J. Schranil¹⁷⁹. La aceeași concluzie ajunge și T. Haevernick¹⁸⁰.

Și în ce privește ceramica, există elemente care pledează pentru existența așezării încă din Latène-ul mijlociu. Printre formele la care ne referim se află un vas cu corpul bombat și cu gura invazată, prevăzut cu 4 proeminente-apucători călcate, dispuse aproape de gură (pl. 16/8) și decorate cu briu alveolat dispus orizontal între proeminente. El prezintă forme foarte apropiate de vasele descoperite la Morești, date în această perioadă¹⁸¹. Din aceeași fază a Latène-ului provine și vasul mare, decorat pe umeri cu motiv în formă de delfini (pl. 6/4). El se înscrie în tipul II al lui Crișan și a fost datat în faza a II-a, adică între anii 300 și 150 î.e.n.¹⁸².

O existență paralelă pare să ofere și vasul din pl. 6/1 aparținînd tipului III al lui Crișan, datat de acesta în aceeași fază II₁, coexistînd deci cu cel precedent¹⁸³.

Pentru Latène-ul, mijlociu este caracteristică și strachina adîncă cu buza evazată cu un șanț care o desparte de umeri (pl. 6/7). Asemenea străchini sînt de tradiție mai veche. Ele au fost descoperite și la Poiana și au fost incluse de Crișan în faza veche (sec. V—IV), categorisindu-le în tipul III, varianta 3¹⁸⁴. Această formă este atestată și mai tîrziu în așezarea de la Piscul Crășani¹⁸⁵. Piesa de la Tilișca a fost descoperită într-un depozit de vase din care făcea parte și un vas cu două torți, de tip celtic, lucrat la roată și decorat cu linii lustruite (pl. 8/7). Piesele au fost descoperite în stratul intermediar rezultat în timpul lucrărilor de amenajare. Cele două forme sînt deci contemporane și aparțin în prin-

¹⁷⁵ Cf. *supra*, nota 73.

¹⁷⁶ *Supra*, nota 65.

¹⁷⁷ Vezi nota precedentă.

¹⁷⁸ I. H. Crișan, *Materiale dacice*, Baia Mare, 1966, p. 55, fig. 24/1.

¹⁷⁹ J. Schranil, *op. cit.*, p. 232.

¹⁸⁰ În clasificarea pe care o face T. Haevernick, *Die Glasarmringe*, p. 53 sqq, brățările de la Tilișca fac parte din grupa 8; cf. și K. Horedt, *Mittelatenezeitliche Siedlungen*, p. 9, fig. 8/29.

¹⁸¹ K. Horedt, *loc. cit.*, p. 60 fig. 6/4, 8.

¹⁸² I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 110, pl. XXXI/1. Autorul arată că asemenea vase nu se mai întîlnesc în faza II/2, adică după 150 î.e.n. (*ibid.*, p. 111).

¹⁸³ Idem, *op. cit.*, p. 111, col. 2; cf. *ib.*, fig. 40/3 (Poiana).

¹⁸⁴ Idem, *ibid.*, p. 80, col. 2; p. 82, col. 1.

¹⁸⁵ Andrieșescu, *Piscul Crășani*, fig. 116, 117.

cipiu ultimei părți a Latène-ului mijlociu, respectiv celei de a doua jumătăți a sec. II î.e.n.¹⁸⁶. Ele continuă însă și în sec. I î.e.n., așa cum dovedește exemplarul de la Sarăcsău¹⁸⁷. O existență sincronică, respectiv în Latène-ul mijlociu, mai poate fi probată și prin străchinile cu buza dreaptă, avînd gura îndoită în poziție verticală (pl. 12/3) cu analogii în descoperirile de la Morești¹⁸⁸.

Tot în etapa mijlocie a Latène-ului se înscriu și vasele de origine celtică, avînd în pastă foarte mult grafit. La Tilișca a fost descoperit un fragment dintr-un asemenea vas¹⁸⁹. Și tot din aceeași epocă datează și fragmentul de *laghenos* (pl. 11/9)¹⁹⁰.

Dar existența așezării în sec. II î.e.n. este pe deplin confirmată și prin două fibule de fier (pl. 42/2a—b, 7). Prima din ele are piciorul prevăzut cu o nodozitate terminală, sudată de arc¹⁹¹. Cea de a doua prezintă piciorul îndoit și legat de arc în apropierea resortului¹⁹².

Pentru dănuirea așezării în Latène-ul târziu dispunem de asemenea de o serie de elemente. Dintre acestea menționăm 5 fibule de fier (pl. 26/1, 15, 18; 27/37) care prin formarea lor sînt caracteristice acestei faze¹⁹³. O existență sincronică au și fibulele de argint din inventarul mormîntului nr. 1, descoperit aici la Tilișca¹⁹⁴.

Pentru sec. I î.e.n., mărturiilor de pînă acum li se adaugă și 4 denari romani republicani. Anii lor de emisiune se încadrează între 124 și 84 î.e.n., iar ștanțele atelierului monetar îl plasează pe acesta în sec. I î.e.n.¹⁹⁵. Și în ceea ce privește situla de bronz, ea se datează în sec. I î.e.n.¹⁹⁶. Pe la jumătatea aceluiași secol trebuie plasată și fibula în formă de linguriță (pl. 26/16)¹⁹⁷, precum și toarta de situlă terminată în „cap de lebădă”¹⁹⁸.

Pentru sfîrșitul sec. I î.e.n. și începutul celui următor ne stă mărturie fragmentul de *lekythos* (pl. 27/17)¹⁹⁹, iar piciorul de situlă, executat din bronz (pl. 27/32) este datat, după Eggers, în prima jumătate a sec.

¹⁸⁶ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 140 sq.; piesa de la Tilișca se încadrează în varianta 1.

¹⁸⁷ Oct. Floca, *Contribuții*, p. 8, fig. 3; tezaurul de la Sărăcsău a fost datat în a doua jumătate a sec. I î.e.n. (*ib.*, p. 17).

¹⁸⁸ K. Horedt, *loc. cit.*, p. 60, fig. 6/3.

¹⁸⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 203, col. 1.

¹⁹⁰ I. Glodariu, *RelComDac*, p. 220, s.v. Tilișca.

¹⁹¹ Ludmila Krasková, în *Slovenska archeológia*, V/2, Bratislava, 1957, p. 347—349, fig. 1/1.

¹⁹² *Supra*, nota 74.

¹⁹³ R. Vulpe, în *Materiale*, VI, p. 318, fig. 13/1. M. Macrea, M. Rusu și I. Mitrofan, în *Materiale*, VIII, p. 490, fig. 8.

¹⁹⁴ Vezi N. Lupu, *Două morminte dacice descoperite la Tilișca*, în *Thraco-Dacia*, II, 1981, p. 197—207. Cf. Oct. Floca, *loc. cit.*, p. 14 sqq și p. 25 sqq; D. Popescu, în *Dacia*, XI—XII (1945—1947), p. 35—69; idem, în *Studii și referate*, partea I-a, p. 89 sqq; idem, în *Dacia*, VII—VIII (1937—1940), p. 183 sqq.; Z. Székely, în *SCIV*, XVI, 1, p. 51 sqq.; L. Mărghitan, în *SCIV*, XX, 2, p. 315 sqq; I. H. Crișan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 93 sqq.

¹⁹⁵ N. Lupu, în *FVL*, 7/1, 1964, p. 3—38; idem, în *JNGG*, anul 17, 1967, p. 121 sqq.; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 195 sq. Vezi și Maria Chițescu, în *Memoria antiquitatis*, p. 209.

¹⁹⁶ H. Jürgen Eggers, *op. cit.*, vol. I, p. 161, Beilage 10; cf. Glodariu, *op. cit.*, p. 241, nr. 32a.

¹⁹⁷ O. Floca, *Contribuții*, p. 31 sq.

¹⁹⁸ I. Glodariu, *RelComDac*, p. 241, nr. 32c. Idem, *Importuri*, în *Apulum*, VII/1, p. 356.

¹⁹⁹ Vezi M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, București, 1967, p. 73.

I e.n.²⁰⁰. Opaițul roman fragmentar (pi. 26/2) se încadrează cronologic tot în sec. I e.n.²⁰¹.

Din această fază tîrzie a Latène-ului datează multe fragmente de chiupuri, vasele mari cu gura largă, precum și numeroase fragmente de fructiere executate la roată din pastă fină, de culoare cenușie deschisă.

O altă problemă care trebuie precizată în legătură cu așezarea de la Tilișca, este de a stabili data la care au fost refăcute fortificațiile și construite terasele. În corpul valurilor se întîlnește ceramică din ambele vîrste ale fierului începînd cu fragmente decorate cu caneluri lustruite în negru și de culoare roșiatică în interior. În ceramica Latène s-au găsit piese lucrate cu roata, din pastă cenușie, bine arsă, provenind de la străchini sau de la fructiere, așa cum a furnizat secțiunea nr. 1 din cordonul superior de apărare. Cea mai concludentă piesă rămîne situla de bronz. Ea aparține în întregime stratului nivelator. Se datează în sec. I î.e.n. și reprezintă, precum am văzut, un import roman. Cît de devreme a intrat ea în așezarea de la Tilișca este, firește mai greu de stabilit. Pe de altă parte, autorul amintit, Eggers, nu fixează un termen mai scurt (pe parcursul sec. I î.e.n.) în care aceste piese să fi început a fi executate în Italia. Ceea ce observăm noi este faptul că această situlă a fost îndelung întrebuințată și peticită cu bucăți de foaie de bronz prinse în nituri. Ori, în general, piesele de bronz au o rezistență remarcabilă. Faptul că a fost folosită îndelung a dus și la înlocuirea toartei originale, de bronz, cu o toartă de fier și că unul din atașe a fost schimbat printr-un alt ataș tot de fier. Admițînd un oarecare răstimp de la data intrării situlei în așezare, chiar dacă ea a fost fabricată în primii ani ai secolului I î.e.n. și adăugîndu-i și timpul de uzură, am ajunge la a data îngroparea ei în stratul nivelator prin al treilea sau al patrulea deceniu al sec. I î.e.n. Stratul a rezultat din lucrările de terasare a dealului. Este epoca lui Burebista, în care puternicul rege era pe deplin stăpîn pe situație²⁰². Construirea turnurilor de la Tilișca, din piatră fasonată și din cărămidă, la fel cu a turnurilor de la Costești și de la Căpîlna, poate fi, eventual, sincronizată²⁰³.

Locuirea Latène din suprafața 12 (vest), databilă după refacerea fortificațiilor, reprezintă o fază în care nu am avea de-a face decît cu materiale din a doua jumătate a sec. I î.e.n. Acest lucru ni se confirmă prin două elemente: fibula în formă de linguriță și toarta de situlă cu extremitățile terminate în „cap de lebădă”. Așadar, în acest timp fortificațiile erau refăcute și totodată așezarea era acum prevăzută cu terasele dintre cele două cordoane de apărare. Cele două piese în discuție ar reprezenta deci un *terminus ante quem* pentru terminarea fortificațiilor. Faptul că din aceeași suprafață 12 (locuința 36) au ieșit la iveală și 4 denari republicani emiși la finele secolului precedent sau în primele două decenii ale sec. I î.e.n., toți găsiți în același loc, nu este de natură a schimba datarea propusă. Se știe că ei rămîneau în circulație timp destul de îndelungat.

În funcție de cele de mai sus, încadrarea cronologică a locuirii Latène de la Tilișca, poate fi divizată, precum am anticipat, în două părți: Tilișca

²⁰⁰ I. Glodariu, *ibid.*, p. 241, nr. 32d.

²⁰¹ Idem, *ibid.*, p. 220, nr. 44b.

²⁰² H. Daicoviciu, *Cronologia regilor daci*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 65—70; idem, *Dacia*, p. 35, 39, 59.

²⁰³ Vezi C. Daicoviciu, *Așezările*, p. 19.

IIA și Tilișca IIB, cea dintâi extinzându-se pînă la data refacerii și completării fortificațiilor, aproximativ pe la jumătatea sec. I î.e.n., iar cea de a doua, de la această dată și pînă la sfîrșitul existenței acestei așezări.

Tilișca IIA reprezintă o așezare de aspect mai puțin organizat, fără terase, cuprinzînd coasta ospitalieră de N—V și de N a dealului Cățanaș, precum și platoul superior al acestuia. Urmele de locuire sînt destul de dese pe teren și au putut fi ușor sesizate, cu toate schimbările petrecute cu ocazia construirii teraselor.

Tilișca IIB constituie un nou nivel de locuire, o așezare nouă, reorganizată din temelii, refortificată, prevăzută cu turnuri-locuință ca și cetățile de la Costești și Căpîlna cu care manifestă cele mai multe puncte de contact: valuri, terase de luptă, construcții din emplecton continuate în cărămidă etc. În privința emplectonului, afinitățile pot fi duse și mai departe, la celelalte cetăți din Munții Orăștiei, dar și în afara ariei lor, pînă în exteriorul arcului carpatic, la Bîtca Doamnei, lîngă Piatra Neamț.

Cetatea dacică de la Tilișca își încheie existența o dată cu campaniile organizate de Traian împotriva Daciei. Acest lucru se desprinde și din materialele descoperite în săpături, din care unele pot fi mai bine datate. Ne referim la importurile romane menționate deja. Pe de altă parte, observațiile pe care le-am făcut în cursul săpăturilor duc neîndoios spre concluzia că așezarea a încetat brusc, prin violență. Ea a fost supusă unei distrugerii sistematice prin incendiere și dărîmare. Numai așa se explică și faptul că din peretele vestic al turnului-locuință nr. 1 au fost descoperite blocuri la o depărtare de pînă la 10 m, deși suprafața terenului este aici orizontală. În interiorul acestei construcții, stratul de cărbune atingea pînă la 10 cm grosime cu toată tasarea care a avut loc. Observația rămîne valabilă și pentru turnul-locuință nr. 2. În suprafața 12 (locuința 36) a fost descoperită o întregă bîrnă arsă de foc, iar în locuința 19 au fost găsiți tăciuni prelungindu-se radial mult în afara vetrei de foc, semn că au continuat să ardă și nesupravegheați. Viața locuitorilor de aici a fost surprinsă în plină desfășurare. Spre aceeași concluzie ne conduce și împrăștierea, uneori la mare distanță, a fragmentelor aparținînd unuia și aceluiași vas.

Este greu de precizat în care din cele două campanii împotriva Daciei a căzut această cetate, dar faptul că în primul război zona de vest căzuse deja, este mai plauzibil să considerăm că în estul Sarmizegetusei și deci și în zona cetății de la Tilișca, teritoriul mai aparținea statului dacic. Cu toate acestea, urme de refacere și de reconstrucții a fortificațiilor nu au fost constatate.

VII. CONCLUZII

În cronologia absolută, locuirile de pe Cățanaș încep în jurul anilor 1100—1050 î.e.n. Habitatul hallstattian avea să dureze pînă la sfîrșitul perioadei mijlocii a primei vîrste a fierului, adică pînă la aproximativ 650 î.e.n. Este vorba deci de o perioadă de cca 500 de ani; care nu trebuie neapărat considerată ca o etapă de viață liniștită. Începuturile acestei etape sînt legate de convulsivitățile marii migrații egeice, apoi spre sfîrșitul Hallstattului B se extind noile sinteze culturale de tip Basarabi. În sfîrșit, etapa finală este tulburată de așezarea sciților în centrul Transilvaniei.

Locuirea hallstattiană a Cățanașului nu a constituit o așezare care să se prezinte sub forma unei vetre dense. Urmele de locuire au fost întîlnite în mod disparat, pe mai multe porțiuni ale terenului, acolo unde acesta era considerat mai ospitalier. Terenul era de fiecare dată ușor amenajat și numai pe locul destinat amplasării bordeielor și semibordeielor, în timp ce porțiunile de teren din jur își păstrau pe mai departe forma naturală nealterată. De aceea urmele de locuire hallstattiană sînt răspîndite în funcție de posibilități, începînd cu zona platoului superior și continuă pe versantele nord-vestic și nordic, pe toată lungimea dealului, oarecum dispartate unele de altele.

Cele mai consistente urme de locuire aparținînd Hallstattului au fost evidențiate în zonele suprafețelor 42 și 56, pe terasa V sub locuința 21, pe terasa VI, sub locuința 29, și, în sfîrșit, în suprafețele nr. 57, 68 și 12 (est).

Datorită locuirii Latene din faza premergătoare terasării, dar mai ales reamenajărilor de mari proporții din sec. I î.e.n., nivelul hallstattian a suferit, precum am arătat, mari deteriorări.

Privită în general, locuirea hallstattiană de pe Cățanaș ne apare totuși ca o așezare relativ bogată, deși din punctul de vedere al pieselor de metal, în afara pumnalului menționat nu au mai fost descoperite și alte piese. Este adevărat că formele ceramice sînt destul de variate, acest fapt putîndu-ne oferi concluzia că ea se ridica la nivelul celorlalte așezări din epocă: Reci, Mediaș, Drîmbar-Teleac, Lechința de Mușeș etc. Îndeletnicirea de bază a acestor locuitori era păstoritul, care impulsionat fiind și din partea purtătorilor culturii Noua, reprezenta forma economică predominantă a epocii²⁰⁴. Însăși zona în care se află pledează în favoarea dezvoltării economiei pastorale. Ea este subliniată și de des-

²⁰⁴ D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 143.

coperirea figurinelor de mistreți, bovide și berbeci. Acestea aruncă o lumină și asupra vieții spirituale a celor ce le-au creat. Aceste constatări nu exclud practicarea agriculturii. Ea este atestată prin descoperirea boabelor de mazăre și de grâu. Semințele de mazăre au fost descoperite într-o poziție care ne oferă certitudinea că provin din prima vîrstă a fierului. Reamintim că în suprafața 56 de pe terasa IV, boabele de mazăre se aflau lângă un vas mare cu umerii în formă de cupolă, specific Hallstattului timpuriu.

Indeletnicirile casnice sînt atestate prin prezența greutăților de țesut și prin fusaiole, iar meșteșugul olăritului se evidențiază prin însăși materialul ceramic descoperit în așezare.

Existența acelorași bunuri de cultură materială întilnite în așezarea de pe Cătănaș și în alte așezări contemporane, ne oferă concluzia că locuitorii acestora întrețineau legături vii unii cu alții, că obiectele respective circulau pe distanțe apreciabile și că în această situație se poate vorbi de o interferență continuă și în privința creației spirituale. Pe această cale se înregistra un proces de omogenizare culturală al cărui fond general îl formau tradițiile mai vechi, adînc înrădăcinate în epoca bronzului.

Locuirea Latene de pe Cătănaș, din faza care a premers lucrărilor „interioare” de terasare și de refacere a liniilor de apărare, se extindea pe partea de nord și nord-vest a acestui deal, respectiv chiar pe locul în care existaseră altădată locuințele din Hallstatt. Fără să putem scoate în evidență cu deplină certitudine formele locuințelor, descoperirea unor vetre de foc, a materialelor ceramice și a unor piese de metal care tipologic se înscriu în acest timp, ne oferă puncte de reper pentru a-i defini trăsăturile principale. Ca întindere așezarea era remarcabilă, ea ocupînd platoul superior, cît și întregul teritoriu pe care aveau să fie construite terasele. Materialul ceramic care se datează în secolele III și mai ales II î.e.n. este relativ bogat, în cadrul său întrevăzîndu-se în primul rînd tradiția locală hallstattiană, dar și existența unor relații cu sudul, reprezentate prin fibula cu opt spirale (Picenum), prin *laghenos*-ul din sec. II î.e.n., prin situla de bronz de la începutul sec. I î.e.n. etc. Dar influențele sudice se remarcă îndeosebi prin piesele atelierului monetar, care se datează în faza dinaintea terasării ca și prin drahma emisă de unul din orașele dalmatine, Apollonia sau Dyrrhachium. Influențele celtice sînt și ele prezente prin vase ceramice tipice, prin unele piese sau fragmente de piese de harnașament, ca și prin brățările de sticlă albastră de formă plan-convexă care se datează, în general, în cursul sec. II î.e.n. Bogăția materialelor ceramice, prezența atelierului monetar și a pieselor de import justifică concluzia că această așezare ducea, în condițiile specifice timpului, o viață prosperă, bazată atît pe dezvoltarea economiei agrare și pastorale cît și pe a meșteșugurilor și comerțului pe care le practica. Dar această constatare trebuie raportată la scara întregii populații pendinte economic și politic de această cetate, care totodată reprezenta și un centru tribal. Însăși prezența atelierului monetar servește ca dovadă a importanței sale politice.

În faza următoare, cetatea dacică de la Tilișca dobîndește valențe noi, reflectate în refacerea liniilor de fortificație și terasarea spațiului dintre ele. Valul exterior de apărare este acum prevăzut cu două intrări, adăugîndu-i-se cea de pe latura de vest, construită „în clește”, după sistemul folosit și la alte cetăți dacice. Drumul dinspre vest urca pe panta

nordică a dealului, ajungînd în cele din urmă lîngă turnul-locuință nr. 1. În punctul în care se afla, acest turn bloca atît intrarea prin poarta de lîngă el, unde conducea drumul vestic, cît și accesul dinspre est, în cazul căderii turnului nr. 2, ocrotind astfel centrul platoului superior. Aici se găseau numeroase locuințe, unele ateliere și cisterna de apă. Nu am descoperit urme de stîlpi care să ne îndreptățescă a afirma fără rezerve existența unei palisade pe coama valului exterior sau pe cea a celui superior, dar nu excludem ca ea să fi fost înălțată pe coama lor. În orice caz, acolo unde linia superioară de apărare se prezenta sub forma unei simple pante, înaltă de 10 sau pe alocuri chiar de 12 m, avînd în partea de sus o terasă de luptă, o asemenea palisadă nu-și mai avea rostul. Concepția de a ridica un obstacol cît mai înalt și cît mai abrupt în fața unui atacant din exterior era materializată prin panta exterioară a fiecărui val, ceea ce de fapt se obținea dacă acestea erau suficient de înalte.

În secțiunea 57 de pe terasa V, săpătura a avansat pînă sub panta liniei superioare de apărare, dislocînd o porțiune din ea. Sub pantă au fost descoperite puternice urme de arsură, multă cenușă și cărbune masiv și au fost eliberate blocuri de piatră cochiliferă nefasonate. Tot aici a fost descoperită și o „ceașcă“ dacică de proporții mari, prevăzută cu 2 torți. Cele descoperite aici ne servesc drept dovadă a refacerilor la care a fost supusă această linie de apărare în cea de a doua epocă a fierului.

Construcțiile cu pereți din piatră, mai ales de rîu, dar și de stîncă, legată cu pămînt, întîlnite în suprafața nr. 42 de pe platoul superior și în suprafața 57, erau destinate unor ateliere de prelucrarea fierului. Ridicarea din piatră a acestora și folosirea la acoperișul lor a unor „țigle“, respectiv plăci ceramice de grosimea pereților chiupurilor și a coamelor (*imbrices*) era necesară datorită focului intens destinat încălzirii fierului brut. Astfel de elemente au mai fost scoase la iveală și în locuințele 19, 20 și 21 de pe terasa V. Ca urmare a descoperirii numeroaselor unelte de fier, existența unor ateliere sau, mai probabil, a locuințelor-atelier, în cele mai multe cazuri, este asigurată. Ne referim, desigur, la ateliere de prelucrare a fierului.

Descoperirea unei nicovale mici și a unui ciocan de orfevrier atestă în două puncte (suprafața 42 și suprafața 12) existența unor ateliere destinate prelucrării podoabelor, iar uneltele de tîmplar (cuțitoi, dâlți, tesle, securi, un sfredel, pînză de fierăstrău) de pe terasa V, locuința 21, vorbesc convingător despre existența atelierelor de prelucrare a lemnului. Au fost recuperate și cuțite de tăbăcar, folosite la întinsul și rasul pieilor, ca și un „cuțit“ propriu confecționării încălțămintei (pl. 19/4), evidente probe pentru prelucrarea pieilor. Practicarea torsului și țesutului este și de data aceasta confirmată de descoperirea greutăților de țesut și a fusaiolelor.

Cantitativ, armele sînt puțin numeroase. Au fost descoperite unele vîrfuri de lance, un vîrf de suliță și *umbo*-uri de scut, toate trebuînd puse pe seama atelierelor din așezare.

Interesante prin destinația lor sînt „construcțiile cilindrice“ de piatră puse în evidență în diferite puncte din așezare; ele înveleau stîlpii de lemn care susțineau acoperișurile sub care erau adăpostite vetre de foc. Aceste vetre aveau funcții gospodărești, trebuînd să fie puse pe seama pregătirii hranei, cu atît mai mult cu cît în locuința 29 au fost descoperite 20 de fragmente de rîșnițe din tuf vulcanic.

În apropierea locuințelor, în parte probabil chiar sub același acoperiș, existau magazine în care erau păstrate alimentele și alte bunuri. Însăși descoperirea în vecinătatea încăperilor de locuit a unor chiupuri „înfipte“ în pământ viu, constituie indicii că ele trebuie să fi fost ocrotite de intemperii și ferite de acces străin.

În incinta cetății nu au fost descoperite ateliere ceramice și cuptoare destinate arderii vaselor, însă acestea trebuie să se fi aflat în apropiere, la poalele dealului, acolo unde se afla și apa atât de necesară acestui meșteșug.

În privința îndeletnicirilor de bază, pentru epoca aceasta, materialele arheologice vorbesc mai convingător. Descoperirea rîșnițelor, a chiupurilor, a săpăligilor și a secerilor de fier, urmele de păioase din masa cărămizilor, atestă din plin practicarea agriculturii pe o scară mare. Creșterea vitelor, la rîndul ei, este confirmată prin numeroasele oase provenind de la vite mari și mici și cuțitele de pielar amintite.

Este de asemenea de menționat că legăturile de schimb și relațiile de tot felul se desfășurau intens și pe distanțe remarcabile. E de ajuns să menționăm procurarea din alte părți a pietrei de carieră pentru zidurile fasonate, a rîșnițelor din tuf vulcanic, a fierului brut, a pieselor de bronz sau a argintului folosit în executarea obiectelor de podoabă.

Piese provenite prin import de la mari depărtări vorbesc, precum vom vedea mai jos, despre relațiile pe care unii membri ai comunității le aveau cu cei ce comercializau asemenea bunuri, printre care se înscriu piese ceramice, opaițe, oglinzi, vase de sticlă, obiecte de bronz.

Structura socială a locuitorilor așezării se poate întrevădea mai cu seamă pe două planuri. În primul rînd am avea de-a face cu conducători politici și militari, locuind în cele două turnuri-locuință, folosind o ceramică mai frumoasă, din pastă fină, lucrată la roată și desigur și piese de import. Această constatare este confirmată oarecum și de locuința nr. 11, deși este prevăzută cu atelier, aflătoare între secțiunile 42—43. Cealaltă categorie o formau meșteșugarii atreanați în diverse moduri: în preiucrarea fierului, a bronzului, a argintului, a lemnului, a ceramicii etc. Considerăm că producția acestor ateliere nu era rezervată numai locuitorilor cetății, ci că ea acoperea și cerințele locuitorilor din împrejurimi. Este de presupus că oamenii aflați în slujba conducătorilor politici, militari și religioși, care asigurau funcționarea atelierelor din interiorul așezării, locuiau chiar aici în incinta cetății. Nu este de loc exclus ca în aceste ateliere, pe lângă meșterii propriu-zisi să fi activat și oameni care și-au pierdut libertatea sau chiar oameni liberi, în sarcina cărora cădea obligația de a îndeplini anumite prestații.

Pe de altă parte, însăși inventarul celor două morminte descoperite în imediata apropiere a cetății prezintă o discrepanță evidentă din punctul de vedere al valorilor pe care le cuprindeau, subliniind apartenența defuncțiilor la două stări sociale diferite.

Noi considerăm că lucrările efectuate în vederea construirii acestei cetăți și în primul rînd ridicarea sistemului de fortificații, cu cele două centuri ale sale, au fost executate nu atât de sclavi, cît mai ales de aparținătorii liberi de acest trib. Cît privește ultimele lucrări, de refacere a fortificațiilor și de terasare a spațiilor dintre cele două linii de apărare, spre a le face proprii amplasării diferitelor construcții, duse la îndeplinire în timpul lui Burebista, acestea au putut fi realizate și cu ajutoare din

alte părți. Ne gândim în primul rînd la piatra cochiliferă folosită la structura zidurilor celor două turnuri, care a fost adusă de departe, în zonă neexistînd asemenea rocă.

Datorită depărtării și desigur și greutateilor impuse de traversarea lanțului carpatic, așezările dacice din Transilvania, dacă exceptăm capitala Sarmizegetusa, sînt în general mai sărace în descoperiri privind raporturile cu sudul greco-roman. Așezarea de la Tilișca oferă totuși o serie de piese deosebit de elocvente din acest punct de vedere. Pe lângă menționata monedă, puternic corodată, dar cu suficiente elemente care să ne convingă că face parte dintre emisiunile orașelor Apollonia sau Dyrrhachium, tot din secolul II î.e.n. mai provine și amintitul *laghenos*. Cele două secole următoare cunosc o dezvoltare mai mare a raporturilor de schimb cu lumea romană. Situla cu atașe trapezoidale (sec. I î.e.n.)²⁰⁵, atașul de situlă cu motiv delfiniform, cunoscut în Dacia și prin descoperirea de la Popești pe Argeș²⁰⁶, datat de asemenea în secolul I î.e.n.²⁰⁷, coarta fragmentară de care mai atîrnă un ataș, terminată în „cap de lebădă” și piciorul ajutat de situlă confecționat în prima jumătate a sec. I î.e.n., sînt toate produse ale atelierelor romane ale acelor timpuri. Lor li se mai adaugă foarte probabil și tubul de bronz cu nervuri circulare (pl. 23/6), identic cu un exemplar descoperit de asemenea la Popești²⁰⁸, o piesă de bronz păstrată fragmentar (pl. 27/33) și ustensilul de bronz (pl. 23/4). Printre piesele de podoabă și ustensilele cosmetice venite din import mai fac parte inelul de bronz și multe fragmente de oglinzi din metal alb, iar dintre accesoriile de îmbrăcăminte trebuie avută în vedere fibula cu 8 spirale și, probabil, catarama în formă de liră. Ele își au ca loc de plecare de asemenea lumea romană²⁰⁹. Tuturor acestora li se adaugă fragmentul unui vas de sticlă presată, vasul de bronz fragmentar și opaițul de lut ars din sec. I e.n.²¹⁰.

Aceste piese reprezintă, desigur, numai o parte din ceea ce s-a importat de locuitorii acestei așezări, dar constituie mărturii grăitoare despre legăturile întreținute cu sudul roman sau greco-elenistic. Influențele sudice se reflectă convingător în procesul de imitație a bunurilor de import, intrînd pe această cale în zestrea culturală a poporului dac. Așezarea de la Tilișca oferă și din aceste puncte de vedere o serie de mărturii elocvente. Dintre acestea am menționa pentru nivelul premergător ultimei faze de locuire, rîșnița de tip elenistic, de formă patrulaterică, identică și ea cu un exemplar descoperit la Popești pe Argeș²¹¹. De asemenea, *lekythos*-ul menționat deja, ar reprezenta o piesă imitată de localnicii din așezare²¹², iar un fragment de bol delian, decorat cu motive vegetale se înscrie la fel în categoria imitațiilor. Nu mai puțin elocvente rămîn

²⁰⁵ Vezi nota 196.

²⁰⁶ Cf. Radu Vulpe, în *Materiale*, VII, p. 332, fig. 9/1; asemenea piese, de proveniență campaniană, se datează în sec. I î.e.n.—sec. I e.n. (Eggers, p. 160—161, pl. 4, tip.18).

²⁰⁷ Glodariu, *op. cit.*, p. 241, nr. 32b.

²⁰⁸ Idem, *ibid.*, p. 240, nr. 27m.

²⁰⁹ Idem, *ib.*, p. 249.

²¹⁰ Glodariu, *ib.*, p. 220, nr. 44b; sec. I e.n.

²¹¹ Radu Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 321, fig. 8 (picsă „de tip elenistic”, *ib.*, p. 321).

²¹² Glodariu, *op. cit.*, p. 232, nr. 42.

și cele două fragmente reprezentînd căței de vatră, terminați în cap de taur, care indică aceleași orientări sudice²¹³.

Influențele lumii romane sînt și mai convingător ilustrate de atelierul monetar descoperit la Tilișca, intrat deja în literatura de specialitate²¹⁴. Ștanțele monetare ne-au pus în situația de a constata că în Dacia moneda romană a fost imitată și în mod fidel, fapt care aruncă o nouă lumină atît asupra posibilităților și cuceririlor tehnice obținute de către localnici în direcția realizării unor aliaje de bronz de mare rezistență și incasabile, cît și asupra circulației denarului roman în Dacia, în cursul sec. I î.e.n. Obținerea unor denari identici celor emiși de statul roman obligă la concluzia că monetarii de la Tilișca au adoptat și sistemul ponderal roman, necesar la stabilirea greutateii pieselor monetare pe care le puneau în circulație. De altfel contactul cu negustorii romani și livrarea de către localnici a produselor lor trebuie să-i fi pus pe aceștia în situația de a fi cunoscut și aplicat în tranzacțiile comerciale și acest sistem care trebuie să fi fost adoptat o dată cu sistemul de măsurare a lungimilor, asupra căruia s-au și făcut unele referințe²¹⁵. Tot printre piesele de imitație menționăm și două monede obținute prin batere cu ajutorul unor ștanțe gravate de localnici, mai mult sau mai puțin „barbarizate“.

Dar raporturile cetății dacice de la Tilișca cu lumea greco-romană se reflectă și în sistemul de construcții al celor două turnuri ridicate în *opus quadratum* cu *emplecton* și continuate în zid de cărămidă. Despre asemenea lucrări s-a arătat de mult în studiile de specialitate că reprezintă influențe sudice, în speță grecești²¹⁶. Vasile Pârvan afirmă cu o jumătate de secol în urmă că asemenea lucrări de arhitectură militară au fost desfășurate în prezența unor specialiști greci²¹⁷.

Dacă prin natura lor unele descoperiri din așezarea tilișcană ne îndreaptă gîndurile spre cultura greco-elenistică, cu care raporturile erau fie directe, fie mai degrabă prin intermediul cetăților grecești de pe litoralul dobrogean (vasele ceramice, rișnița patruleteră și construcțiile turnurilor-locuință), celelalte materiale de import, mai numeroase și mai variate, ne indică, precum afirmam, legăturile pe care le-a avut această așezare cu lumea romană. Concluzia care se degajă din studierea lor este că încă de pe la finele secolului al II-lea î.e.n. și mai ales începînd cu secolul I î.e.n. raporturile locuitorilor așezării cu sudul roman devin tot mai frecvente. Varietatea bunurilor de import reflectă concomitent și predilecția pe care au manifestat-o acești localnici față de ce era pus în circulație de negustorul roman, respectiv: vase de bronz, diferite ustensile, piese de podoabă, monede, vase de sticlă etc., în timp ce ștanțele monetare reprezintă în fond indiciul unor relații mai profunde care ni se par că vizează tendințele localnicilor de a se integra pieței romane.

O altă constatare care rezultă din datarea materialelor arheologice de import este că legăturile acestei așezări cu sudul roman sînt permanente de-a lungul ultimelor două secole care preced campaniile lui Traian, iar în ceea ce privește intensificarea acestor raporturi, ea devine cu atît mai explicită cu cît se intensifică în paralel și controlul roman

²¹³ D. Berciu, *Burii dacici și străvechea lor cultură*, în *Magazin istoric*, anul VIII, nr. 2, 1974, p. 6.

²¹⁴ N. Lupu, în *FVL*, 7/1, p. 5 sqq.

²¹⁵ C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 321.

²¹⁶ V. Pârvan, *Getica*, p. 481, 698—699.

²¹⁷ *Idem*, *ib.*, p. 481.

asupra teritoriilor situate de-a lungul Dunării, instituit de Augustus²¹⁸. Legăturile dacilor intracarpatici, și în speță ale celor din această așezare cu geto-dacii din sudul Carpaților Meridionali, care nu se mai cer a fi argumentate, au reprezentat și un contact indirect al celor de aici cu civilizația romană, civilizație care în teritoriile dacice situate de-a lungul Dunării pulsa într-un ritm mai viu.

S-a arătat în mai multe rânduri că la data integrării teritoriilor dacice în Imperiul roman nici pentru daci nu erau necunoscute formele de cultură romană, după cum nici pentru romani nu erau necunoscute teritoriile și locuitorii din stînga Dunării de Jos²¹⁹.

Descoperirile arheologice din cetatea dacică de la Tilișca nu oferă o bază mai largă și particularizată cu privire la viața spirituală a celor ce au locuit aici. Ca și în alte așezări dacice, se constată afinitatea pe care o simțeau față de aceleași ornamente și forme ceramice specifice, față de aceleași piese de podoabă de argint, de bronz sau de fier, bunuri care se aflau într-o largă circulație.

La Tilișca nu au fost puse în evidență sanctuare dacice prezente în alte așezări contemporane, cu acele de la Sarmizegetusa, Costești, Bitca Doamnei etc. Acest fapt nu împiedică desigur existența unor lăcașuri de cult undeva în apropiere, nedescoperite încă, folosite de locuitorii cetății și de populația din jur care gravita economic, politic, dar și religios de această așezare.

Unele aspecte ale vieții spirituale ne sînt furnizate de cele două morminte prezentate la locul potrivit. Ele constituie însă și dovada că în timp ce cultura spirituală dacică dobîndea într-un ritm alert trăsături unitare, generalizînd aceleași forme și manifestări pe întreg spațiul dacic, persistau și o serie de deosebiri prezente mai ales în ritualurile de înmormîntare. Este adevărat că ritul incinerăției a fost adoptat de toate comunitățile autohtone spre finele celei de a doua epoci a fierului, încît inhumăția, chiar dacă se mai întîlnea, trebuie considerată ca adevărată excepție²²⁰.

De altfel, morminte dacice în gropi circulare sau ușor ovale, așa cum se constată a fi fost și cele de la Tilișca, au mai fost puse în evidență și la Dămăroaia, la București-Tei, la București („Ziduri în Vii“), la Coconi (jud. Călărași), la Moigrad (jud. Sălaj), la Oradea, la Sf. Gheorghe-Bedehaza, la Sighișoara, la Snagov și la Tinosu. Din acest punct de vedere, mormintele de la Tilișca se înscriu în aria largă a lumii dacice. Există încă și deosebiri, ele fiind însă de importanță, am zice, secundară. Unele morminte, ca acele de la Popești-Leordeni, de la Popești-Novaci și de la Șimleu Silvaniei, prezintă de altfel îndoieli în privința formei gropilor.

O remarcă ce nu putea scăpa cercetătorilor este aceea că mormintele dacice sînt în genere sărace în inventar²²¹, în deosebi în piese de argint. În privința aceasta, observația este confirmată și de mormîntul

²¹⁸ Cf. D. Berciu, *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetării arheologice recente*, în *Revista de istorie*, tom. 28, 1975, nr. 8, p. 1157.

²¹⁹ V. Părvan, *Dacia*, ed. IV-a, București, 1967, p. 127; Cf. și I. I. Russu, în *Revista de istorie*, tom. 28, 1975, nr. 8, p. 1275.

²²⁰ D. Protase, *Riturile funerare la daci și la daco-romani*, București, 1971, p. 52, 64—65, 71.

²²¹ I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 6. D. Protase, în *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 182.

nr. 2 de la Tilișca. Acesta era lipsit și de vase ceramice, contrastînd din acest punct de vedere cu necropola de la Porolissum²²². Numeroase vase ceramice au fost scoase la lumina zilei și în cazul mormintelor de la Sf. Gheorghe-Bedehaza²²³ și a celor de la Sighișoara²²⁴.

Ținînd seama de cele observate mai sus, putem considera că mormîntul nr. 1 de la Tilișca, datorită pieselor de inventar din argint, este un mormînt bogat

Incinerarea defuncțiilor pe platformă și nu în mormînt sau deasupra lui, reprezintă forma cea mai folosită de către autohtonii din Dacia²²⁵. La Tilișca platforma de ardere fiind situată foarte aproape de morminte, se aseamănă cu practica întilnită la Porolissum, unde vetrele de ardere se aflau printre morminte. Aceeași observație s-a înregistrat și la Sighișoara, unde au fost puse în evidență 30 de vetre construite în acest scop²²⁶. Gropile de la Tilișca nu prezentau urme de ardere a pereților sau fundului. Nici în cimitirele de la Ciumești și Apahida, aparținînd populației celtice, gropile nu prezentau urme de arsură²²⁷. Constatarea este proprie și pentru înmormintările de la Sf. Gheorghe-Bedehaza și de pe dealul Wietemberg (Sighișoara).

Distrugerea rituală a pieselor de inventar descoperite în mormîntul nr. 1 de la Tilișca ne face să ne gîndim din nou la celți²²⁸, care foloseau această practică.

Pentru datarea mormîntului nr. 1 de la Tilișca găsim numeroase analogii pentru piesele de inventar. Podoabele de argint și accesoriile la îmbrăcăminte, executate din același metal, prezintă tipuri larg răspîndite în lumea dacică și sînt datate de către cercetători în secolul I î.e.n.²²⁹.

Apropierea în teren a celor două morminte și descoperirea unei singure platforme de ardere ne obligă să considerăm că și mormîntul nr. 2 datează aproximativ din același timp, piesele sale de inventar putînd indica o ușoară anterioritate a acestuia față de mormîntul nr. 1.

Descoperirea așezării de la Tilișca și punerea în circulație științifică a materialelor arheologice scoase la lumina zilei aici, atît pentru prima, cît și pentru cea de a doua epocă a fierului, este, sperăm, de natură să contribuie într-o bună măsură la cunoașterea mai temeinică a vieții dacilor de odinioară și să reflecte într-o măsură elocventă premisele procesului de romanizare, al cărui substrat s-a format în ultimele două secole ale Daciei libere, premise care i-au asigurat mai apoi, și în noi condiții, desăvîrșirea.

²²² M. Macrea și M. Rusu, în *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 206.

²²³ D. Protase, *Riturile*, p. 44.

²²⁴ Idem, *ibid.*, p. 45.

²²⁵ Idem, *ibid.*, p. 68.

²²⁶ M. Macrea și M. Rusu, *op. cit.*, p. 209; D. Protase, *Riturile*, p. 45—46.

²²⁷ Vlad Zirra, *Un cîmîtir celtic din nord-vestul României, Ciumești I*, Baia Mare, f. a. p. 13; vezi și I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 7.

²²⁸ În mormîntul celtic de la Dipșa, al cărui inventar se păstrează la Muzeul Brukenthal, a fost depusă o sabie puternic îndoită.

²²⁹ Vezi N. Lupu, *Două morminte dacice descoperite la Tilișca, jud. Sibiu*, în *Thraco-Dacica*, II, București, 1981, p. 206—207.

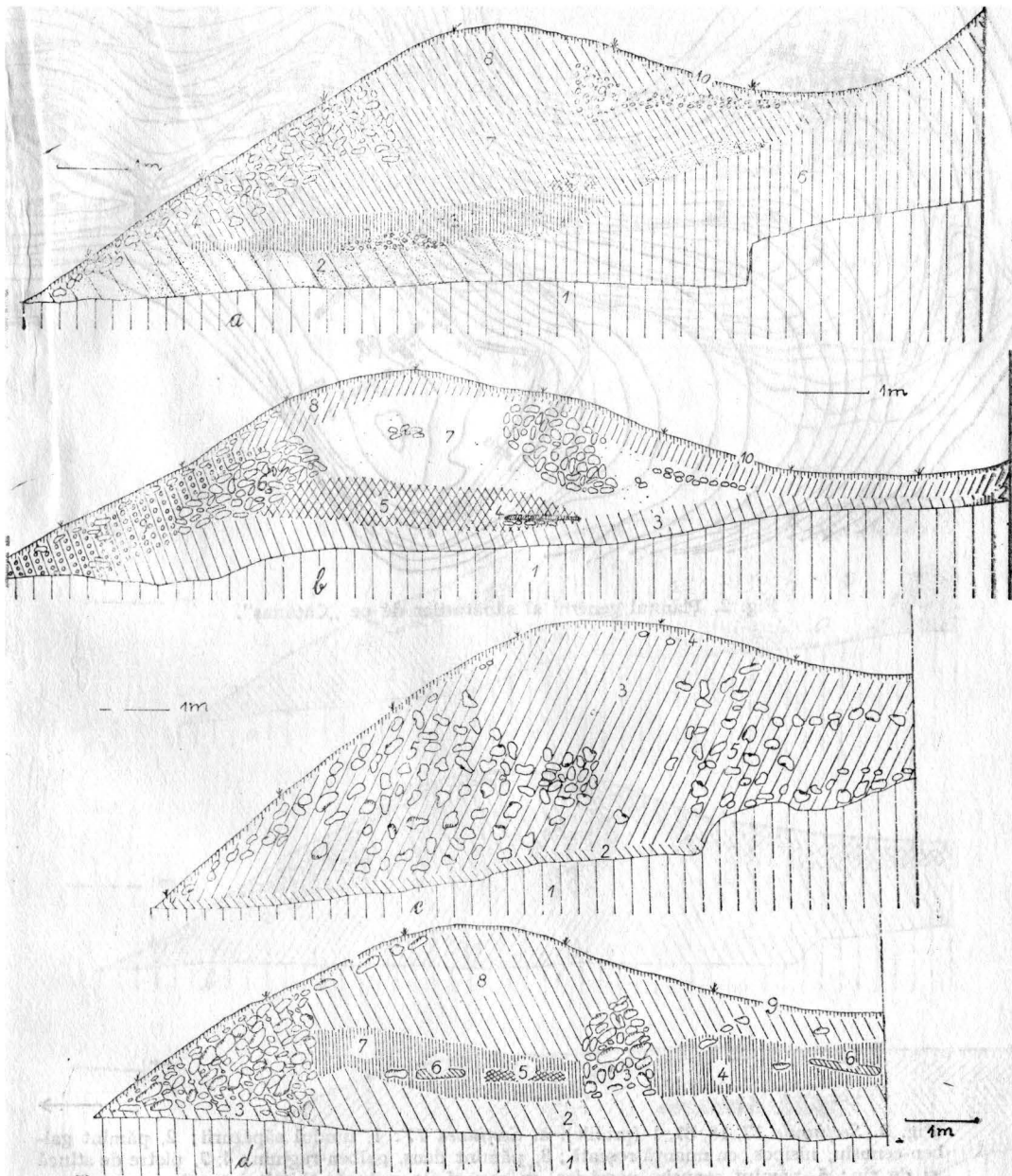

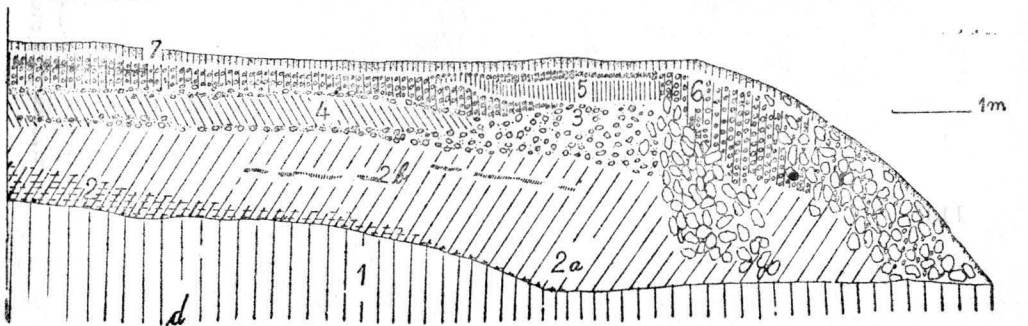
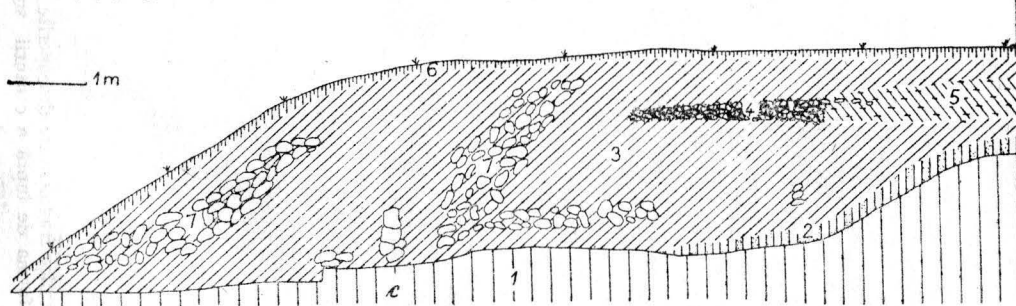
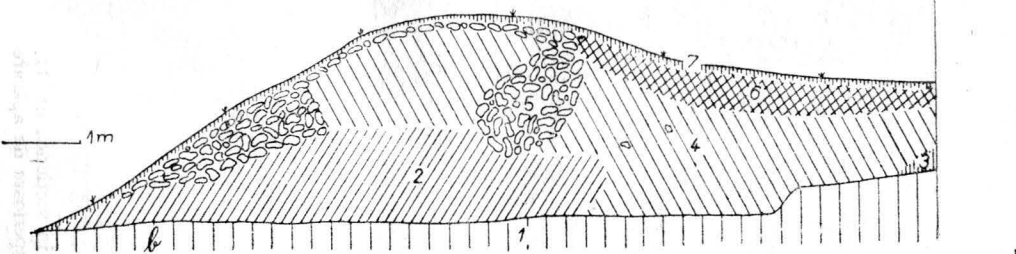
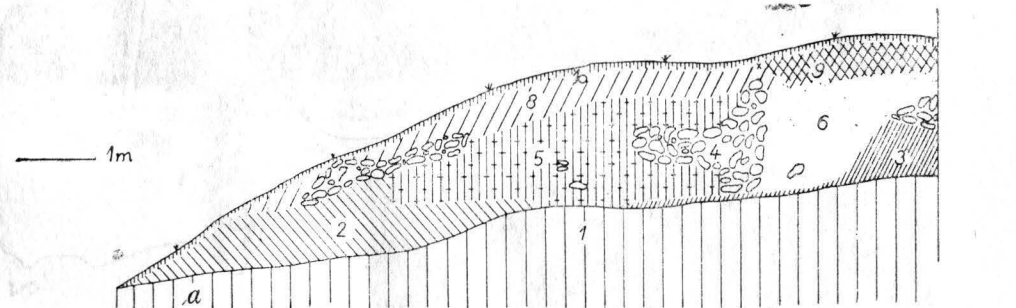
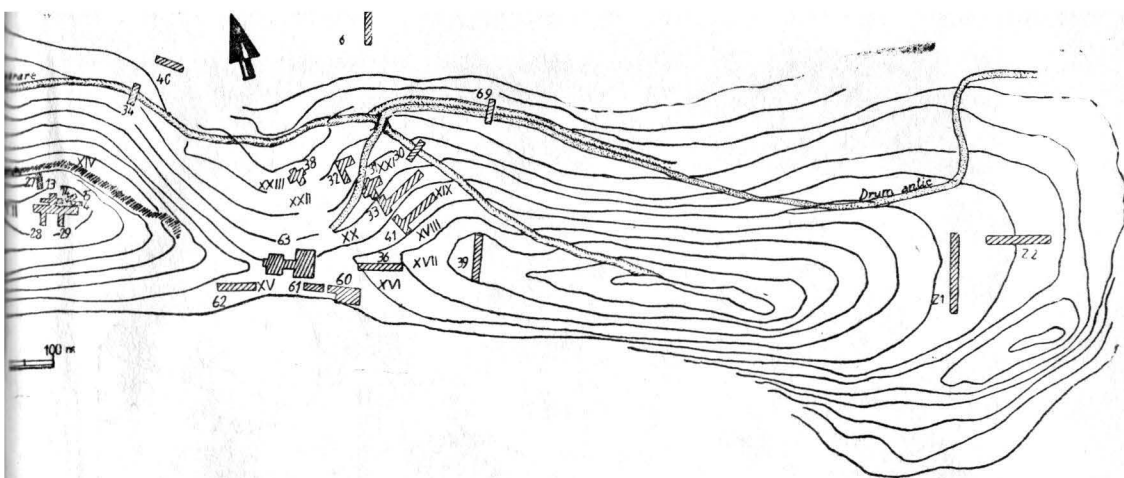
Fig. 1. Secțiunile 16, 20, 34, 30 (profile). a. Secțiunea 16: 1, fundul săpăturii; 2, pământ galben, nisipos; 3, strat de pământ galben cu urme de cultură; 4, pietre de stîncă amestecate cu pământ; 5, urme de cărbuni și arsură; 6, stîncă friabilă; 7, pământ galben-cenușiu; 8, pământ galben-cafeniu, nisipos; 9, strat cu mult pietriș; 10, sol vegetal cu rădăcini, iarbă și frunziș. b. Secțiunea 20: 1, fundul săpăturii; 2, stîncă; 3, pământ galben-ruginiu, stîncos; 4, vatră arsă la roșu; 5, pământ negru amestecat cu cărbune și cenușă; 6, piatră de stîncă și de rîu; 7, pământ galben-cenușiu amestecat cu nisip și pietriș; 8, pământ galben-cenușiu cu resturi vegetale; 9, pământ galben-cafeniu cu pietriș și resturi vegetale; 10, sol vegetal. c. Secțiunea 34: 1, fundul săpăturii; 2, stîncă; 3, pământ galben-cenușiu cu mult nisip; 4, sol vegetal; 5, pietre de stîncă. d. Secțiunea 30: 1, fundul săpăturii; 2, pământ galben-cafeniu, nisipos; 3, pietre de stîncă; 4, pământ cenușiu cu cărbune și resturi de cultură; 5, pământ negru, cu cărbune; 6, vatră arsă la roșu; 7, pământ negru; 8, pământ galben-cenușiu cu pietriș și nisip; 9, strat vegetal.

Fig. 2. Plannul general al săpăturilor de pe „Cățanaș”.

Fig. 3. Secțiunile 17, 18, 37, 1 (profile). a. Secțiunea 17: 1, fundul săpăturii; 2, pământ galben-cenușiu, nisipos, cu nuanță roșcată; 3, pământ dens, galben-ruginiu; 4, 7, pietre de stîncă și de rîu; 5, pământ cenușiu, negricios, cu resturi de cultură; 6, pământ galben-cenușiu cu nisip și pietriș; 8, pământ galben-cenușiu cu urme sporadice de cultură; 9, pământ negru; 10, strat vegetal. b. Secțiunea 18: 1, fundul săpăturii; 2, pământ negru-cenușiu, nisipos; 3, pământ galben-ruginiu; 4, pământ galben-cenușiu, nisipos, cu pietriș; 5, pietre de stîncă și de rîu; 6, pământ negru-cafeniu; 7, sol vegetal. c. Secțiunea 37: 1, fundul săpăturii; 2, pământ lutos, amestecat cu nisip; 3, pământ negru-cenușiu, cu nisip și resturi de cultură; 4, pietriș; 5, pământ cafeniu-lutos; 6, sol vegetal; d. Secțiunea 1: 1, fundul săpăturii; 2, pământ galben-ruginiu, nisipos, dens; 2a, pământ negricios-cenușiu cu resturi de cultură; 2b, urme puternice de arsură (chirpic și cărbune); 3, strat de pietriș cu nisip; 4, strat de pământ galben-cafeniu, cu fragmente ceramice sporadice; 5, cenușiu închis cu resturi de cărbune și chirpic mărunt; 6, pământ galben-cenușiu cu nisip și pietricele; 7, sol vegetal.

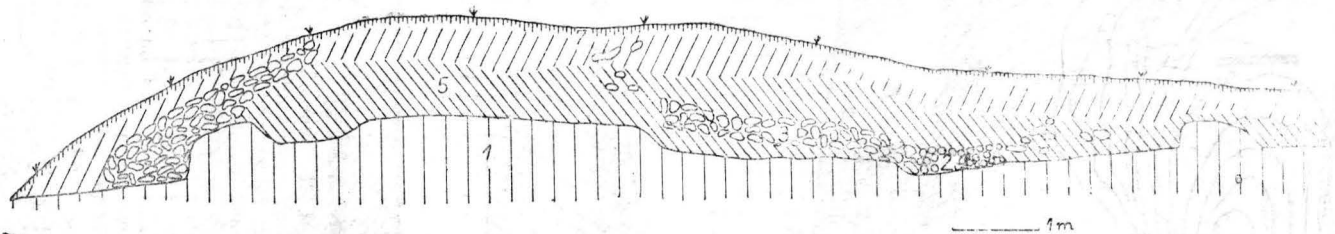

Fig. 4. Secțiunea nr. 19 (profil). 1, fundul săpăturii (stincă masivă); 2, pietriș de riu; 3, pietre de riu și de stincă; 4, stincă săpată; 5, pământ de umplură, cenușiu cu pietriș; 6, pământ galben-cafeniu-ruginiu, cu nisip; 7, sol vegetal.

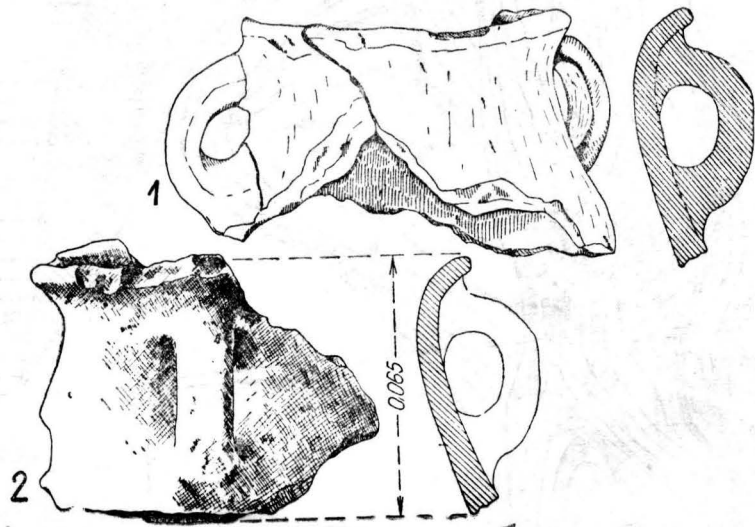

Fig. 7. Vase ceramice fragmentare descoperite în secțiunea nr. 11, trasată prin platforma de luptă a centurii superioare de apărare (terasa X).

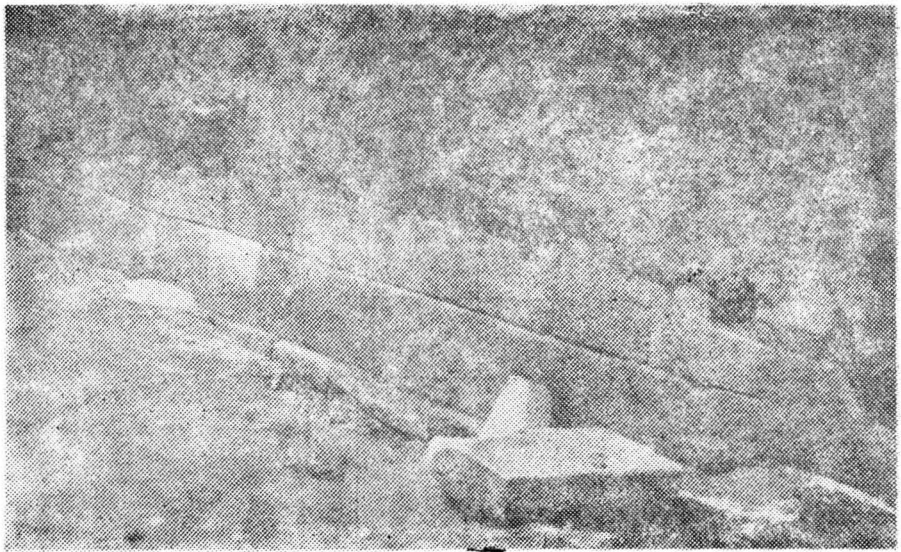

Fig. 5. Latura sudică exterioară a turnului-locuință nr. 1.

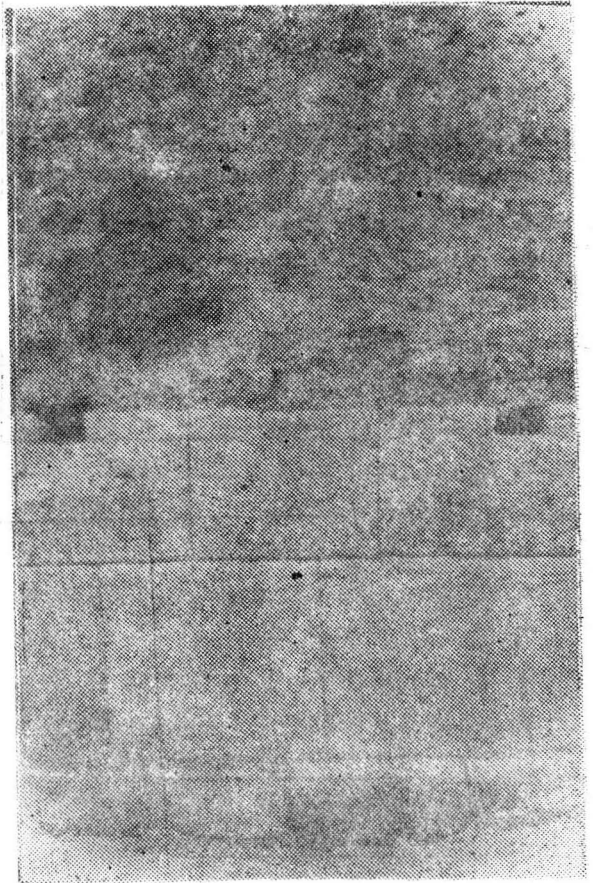

Fig. 6. Detaliu din exteriorul laturii sudice a turnului-locuință nr. 1.

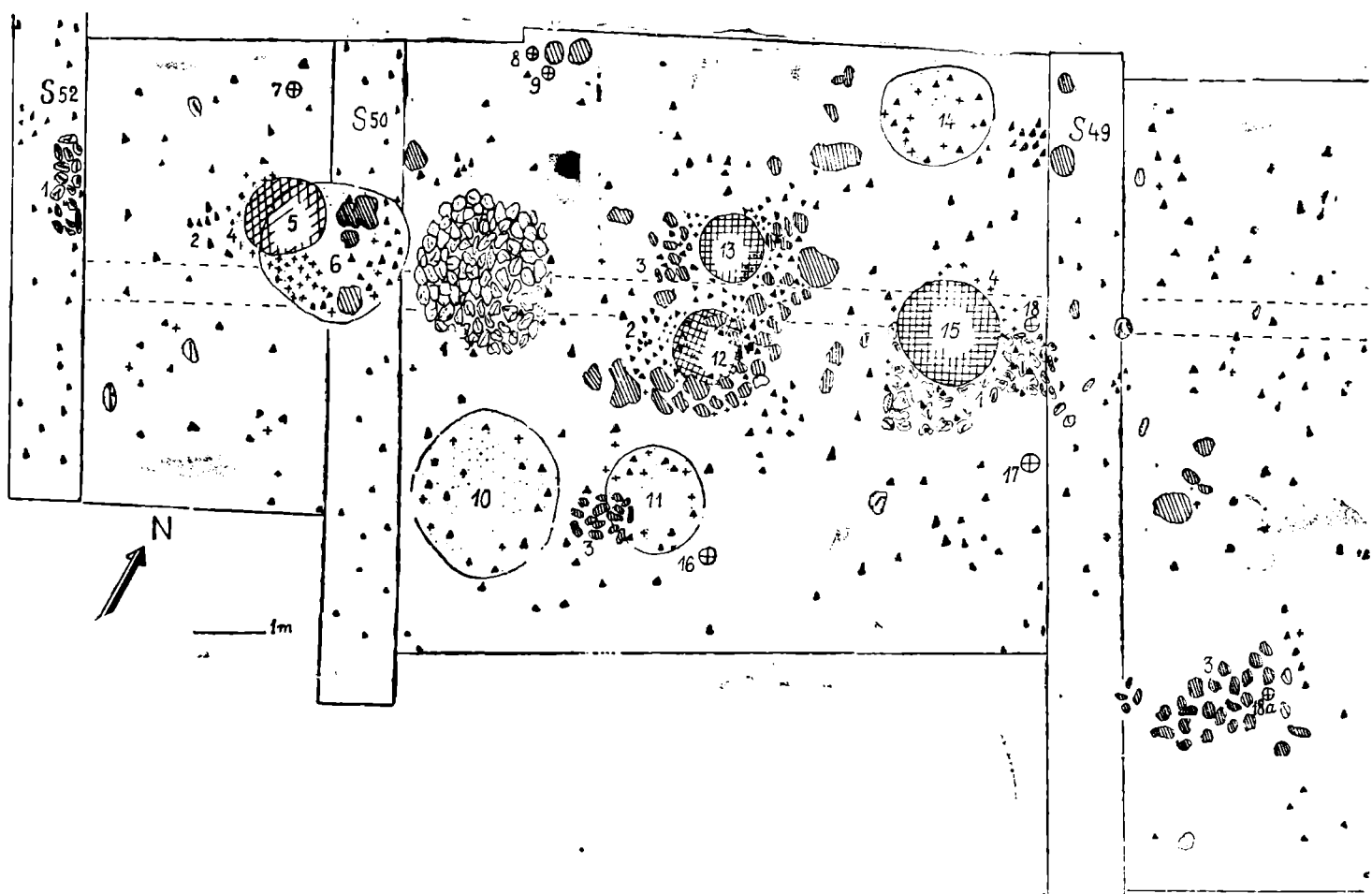

Fig. 10a. Suprafața nr. 42 (platoul superior), segmentul I (plan orizontal): 1, pietre; 2, fragmente ceramice; 3, urme de chirpic roșu; 4, urme de cărbune și cenușă; 5, 12, 13, 15, vetre arse în roșu-cărămiziu; 6, bordei (Hallstatt); 7, greutate de țesut; 8, 9, 17, 18, vase ceramice; 10, 11, 14, gropi menajere; 16, vas-borcan.

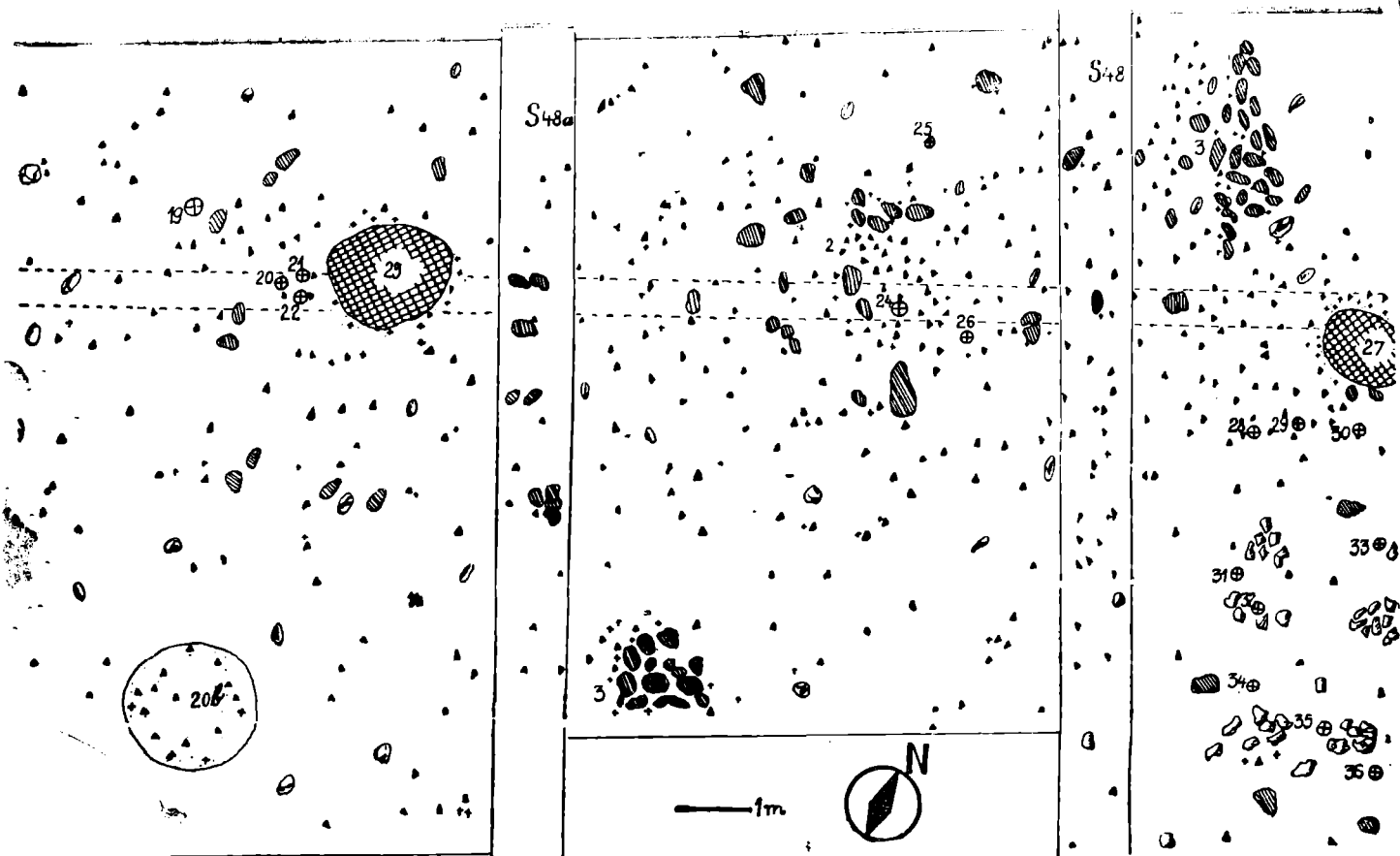

Fig. 10b. *Suprafața nr. 42* (platoul superior), segmentul II (plan orizontal): 19—22, 24, 26, 28, 32, vase ceramice; 20b, groapă menajeră; 23, 27, vetre arse în roșu-cărămiziu; 29, greutatea de țesut; 30, scoabiță de fier; 31, cataramă de fier; 33, unealtă de fier; 34, brățară de bronz (frgm); 35—36, cuie de fier.

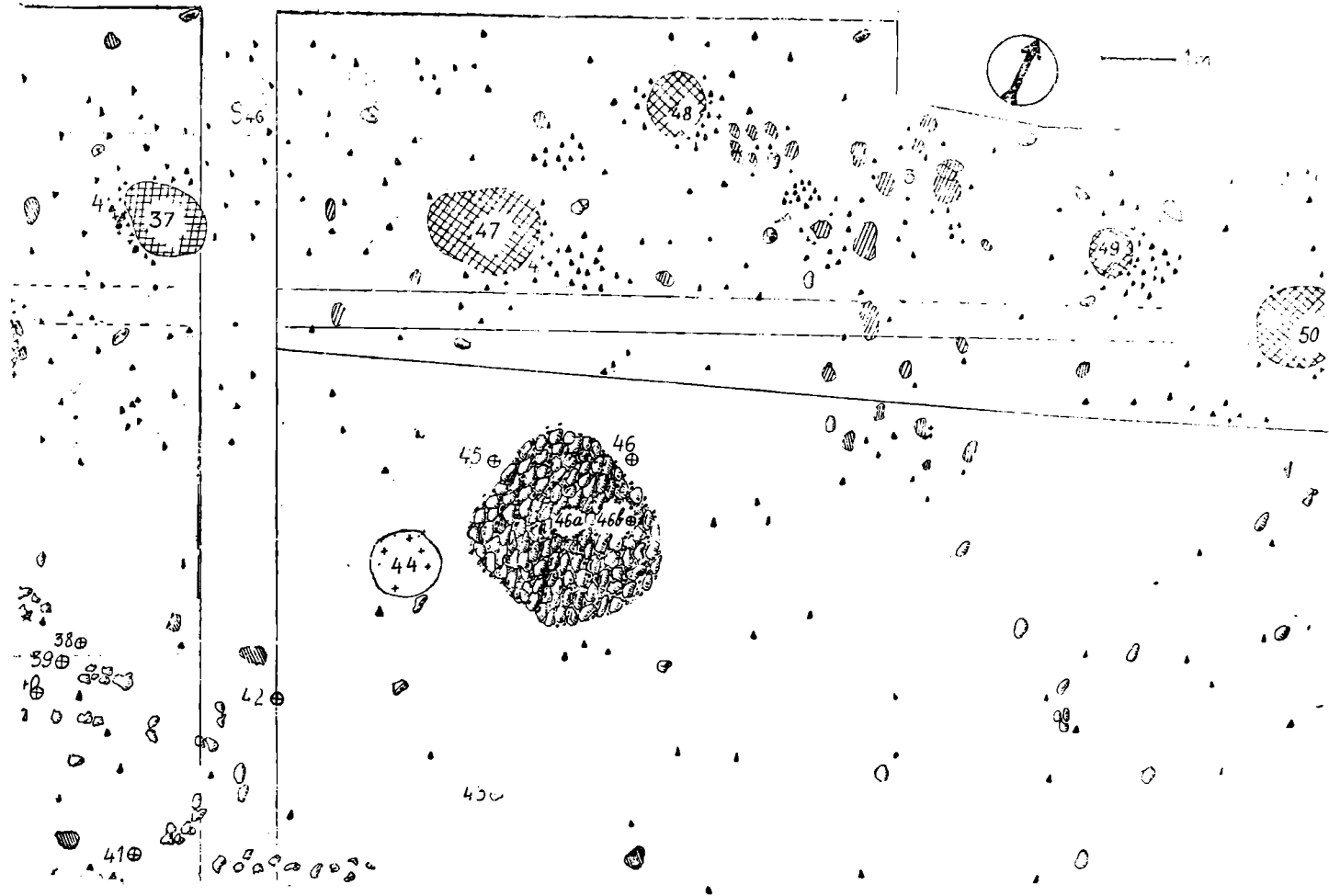

Fig. 10c. Suprafața nr. 42 (platoul superior), segmentul III (plan orizontal): 4, urme de cărbune și cenușă; 37-47-50, vetre arse în roșu-cărămiziu; 38, unealtă de fier corodată; 39, monedă feudală tirzie; 40, monedă antică (sec. IV); 41, fibulă de argint; 42, 45, 46, vase ceramice; 43, virf de săgeată; 44, groapă menajeră; 46a, pietre de riu; 46b, fibulă de fier.

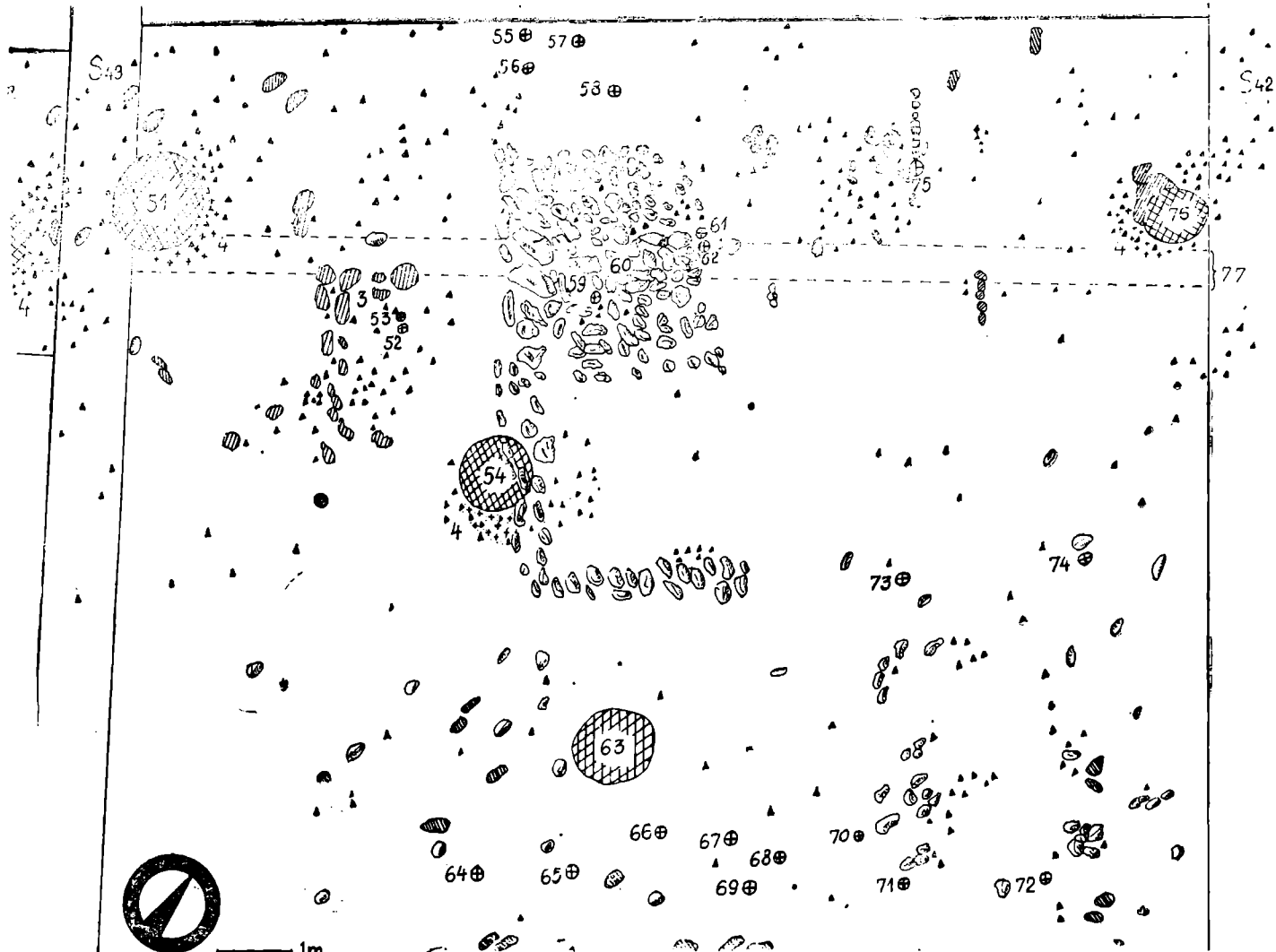

Fig. 10d. Suprafața nr. 42 (platoul superior), segmentul IV (plan orizontal): 4, urme de cărbune și cenușă; 51, 54, 63, 76, vetra de foc; 52, vas ceramic; 53, greutatea de țesut; 55, lucernă romană; 56, foarfeci de fier; 57, 67, brățări de sticlă (frgm.); 58, ac de bronz; 59, fibulă de fier; 60, pietre; 61, 62, agrafe de fibulă; 64, obiect de fier; 65, fibulă de fier; 66, 70, 71, cuie de fier; 68, cosor de fier; 69, brățară (frgm.); 72, rest de fier topit; 73, 74, cutite de fier; 75, chiup; 77, perete păstrat pentru profil.

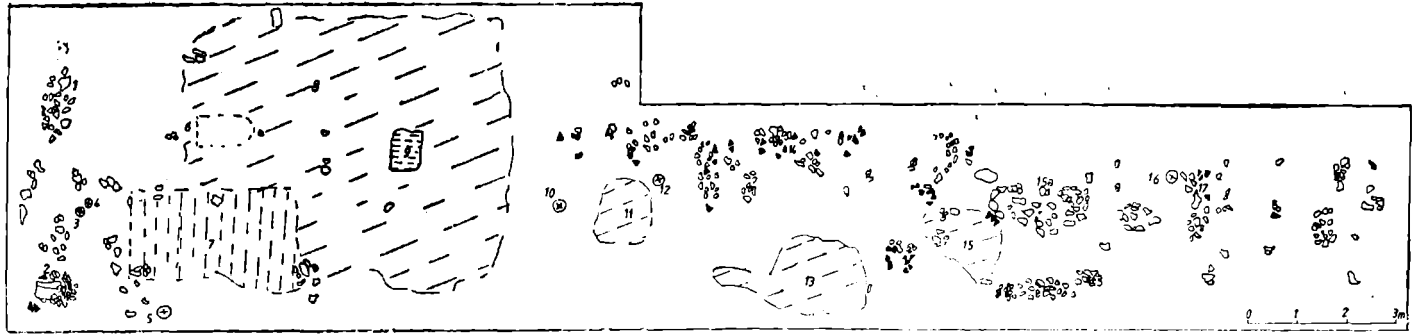

Fig. 11. Suprafața nr. 56 (plan orizontal), nivelul superior: 1, pietre; 2, 3, 10, 12, cuie de fier; 2a, 4, scobițe de fier; 5, 16, piroane de fier; 6, urme de construcție; 7, resturi de chirpic de la o construcție; anterioară; 8, 13, 15, zone acoperite cu chirpic; 9, resturi mărunte de la un aplc de fier; 11, lut din podina unei locuințe; 14, 15a, 17, grupuri de pietre și fragmente ceramice.

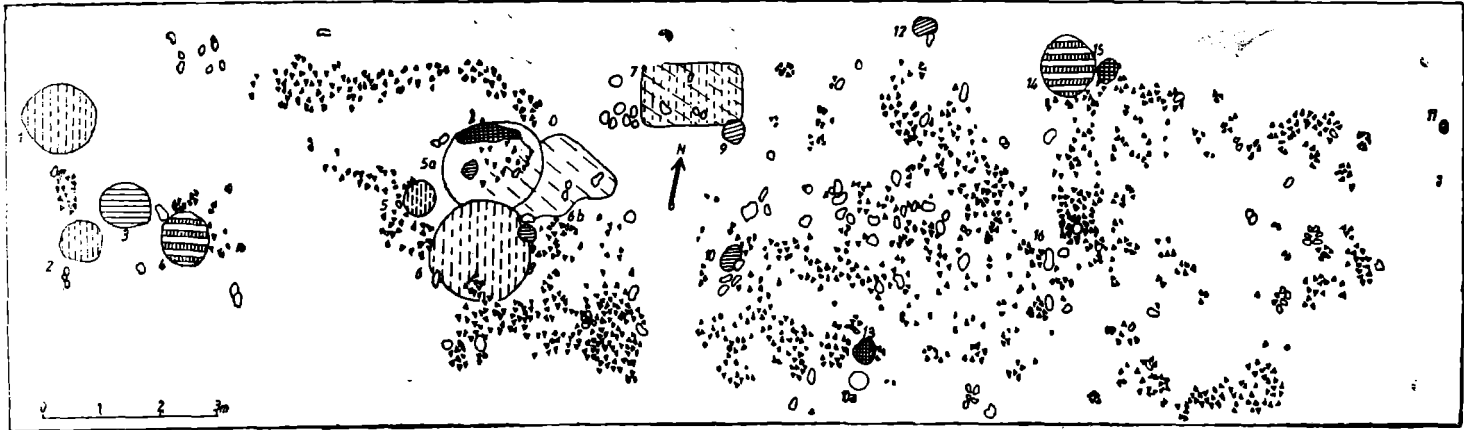

Fig. 12. Suprafața nr. 56 (plan orizontal), nivelul inferior: 1, 2, 5, 5a, 6, gropi cu resturi menajere; 7, groapă dreptunghiulară; 8-10, 12, urme de arsură la roșu; 10a, cui de fier; 11, plăcuță de lut ars; 13, 15, resturi compacte de cărbune; 16, vas hallstattian fixat în sol viu,

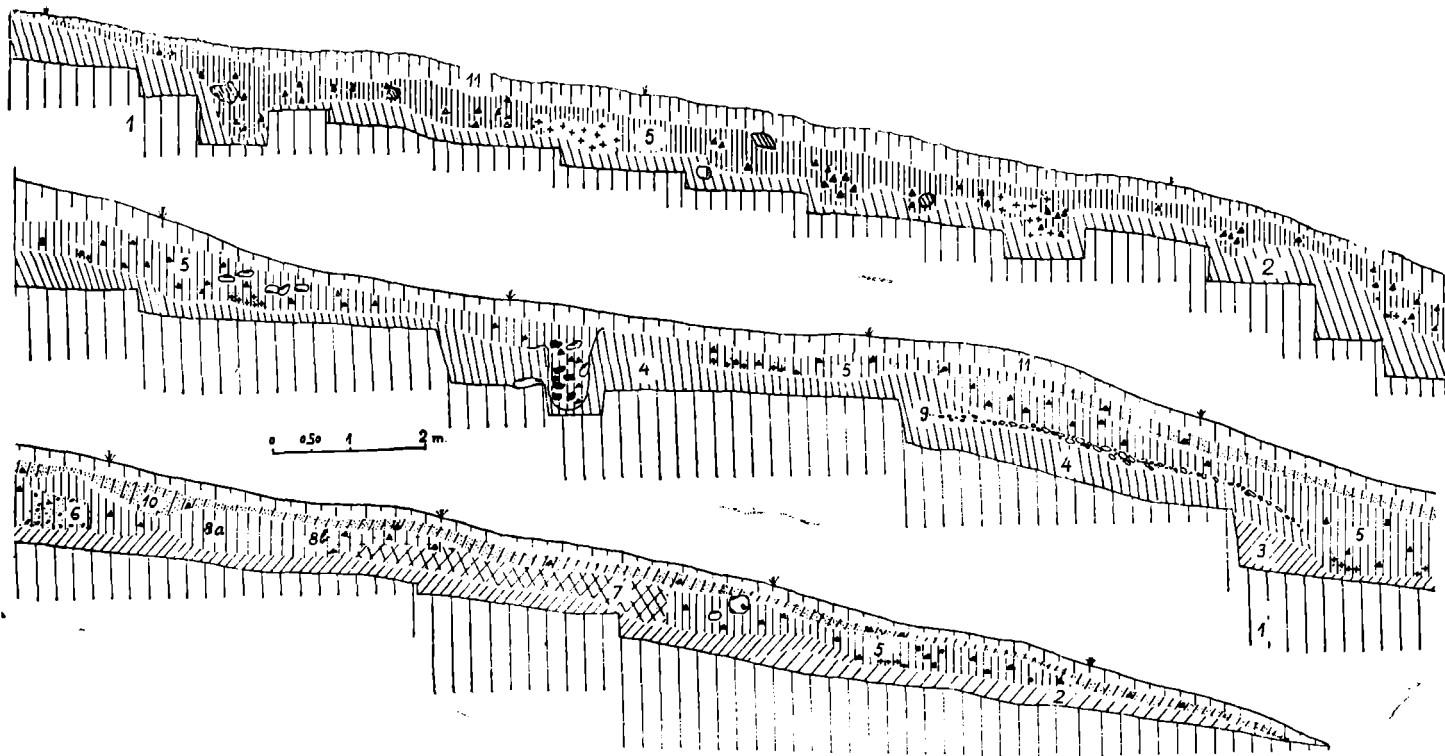

Fig. 13. Secțiunea nr. 23 (profil): 1, fundul săpăturii; 2, pământ dens, de culoare ruginie, amestecat cu stincă friabilă; 3, pământ dens, galben-ruginiu; 4, pământ galben-lutos, dens, amestecat cu nisip; 5, pământ negru-cenușiu, cu unele nuanțe galben-cenușii, cu urme de cultură (arsuri, cărbuni, cenușă, ceramică, piatră etc.); 6, pământ galben-cenușiu amestecat cu nisip și pietriș; 7, pământ de culoare roșcată, dens, cu nisip; 8a, pământ cenușiu, fără resturi de cultură; 8b, pământ cenușiu cu urme de cultură; 9, strat de pietriș; 10, pământ galben-cenușiu, afinat, cu resturi sporadice de cultură; 11, pământ de depunere târzie, de culoare galben-cenușiu, cu multe infiltrații vegetale.

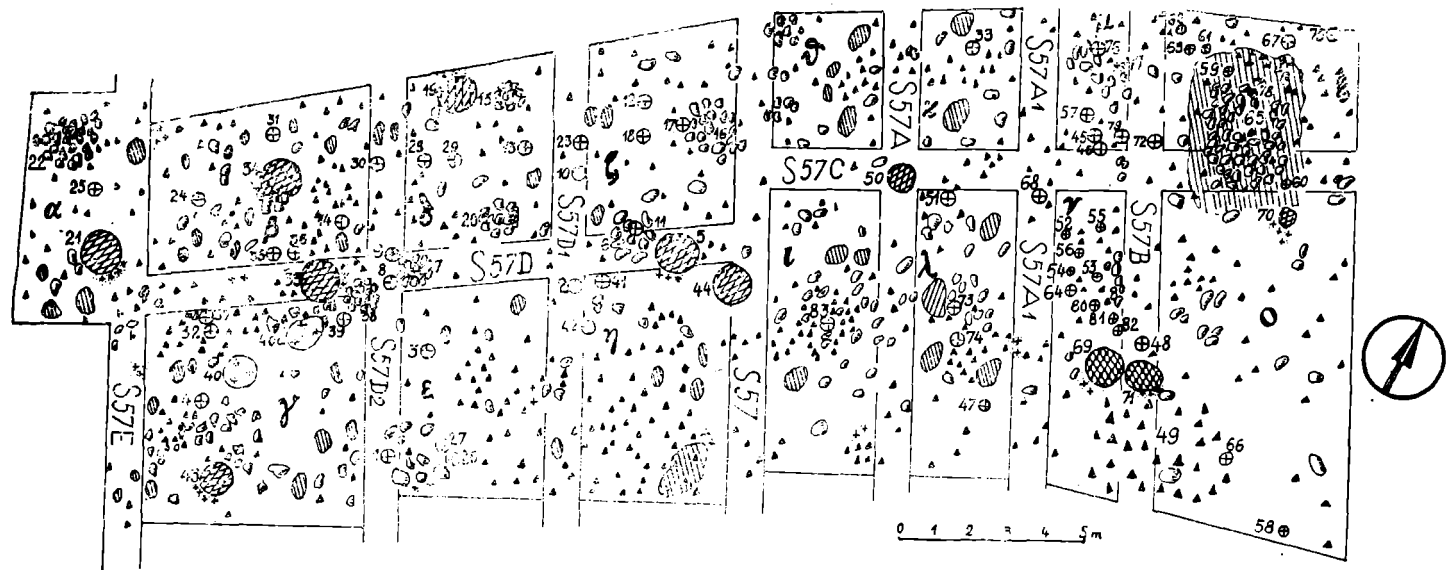

Fig. 16. Suprafața nr. 57 (plan orizontal): 1, rest de topire (bronz); 2, 45, 59, 64, 82, cuțite; 3, ustensil de fier; 4, 58, cule de fier; 5, 19, 21, 33, 34, 43, 50, 70, vetre de foc; 6, 7, 15, 16, 20, 22, 38, construcții cilindrice de piatră legată cu pământ; 8, două virfuri de secere; 9, 60, fragmente de fructiere; 10, oală sac; 11, depozit de unelte și obiecte de fier; 12, 37, 41, 42, 51, 56, 80, vase ceramice; 13, 14, securi; 17, brățară de bronz; 18, 81, 83, fusaiole; 23, placă de fier; 24, 25, 72, verigi de fier; 26, cerculeț de bronz; 27, placă de bronz; 28, agrafă de fibulă de bronz; 29, 47, 54, 63, vase de tip borcan; 30, rondelă de aramă; 31, 61, vase hallstattiene; 32, 75, rișnițe (frgm.); 35, tub de bronz; 36, cute; 39, groapă de stîlp; 40, 40a, gropi Latène; 44, 69, 71, cuptorașe scobite în pământ; 46, aplică de bronz; 49, 66, fragmente de chiup; 52, ustensil de bronz; 53, con de fier; 55, obiect de fier; 57, umbo de scut; 62, ceașcă dacică; 65, resturi de construcție cu fundație de piatră; 67, figurină de lut ars; 68, diferite unelte de fier; 73, bucăți de chirpic; 74, strachină; 76, 77, cărbune compact; 78, coamă de acoperiș (imbrex); 79, umbo de scut (frgm.).

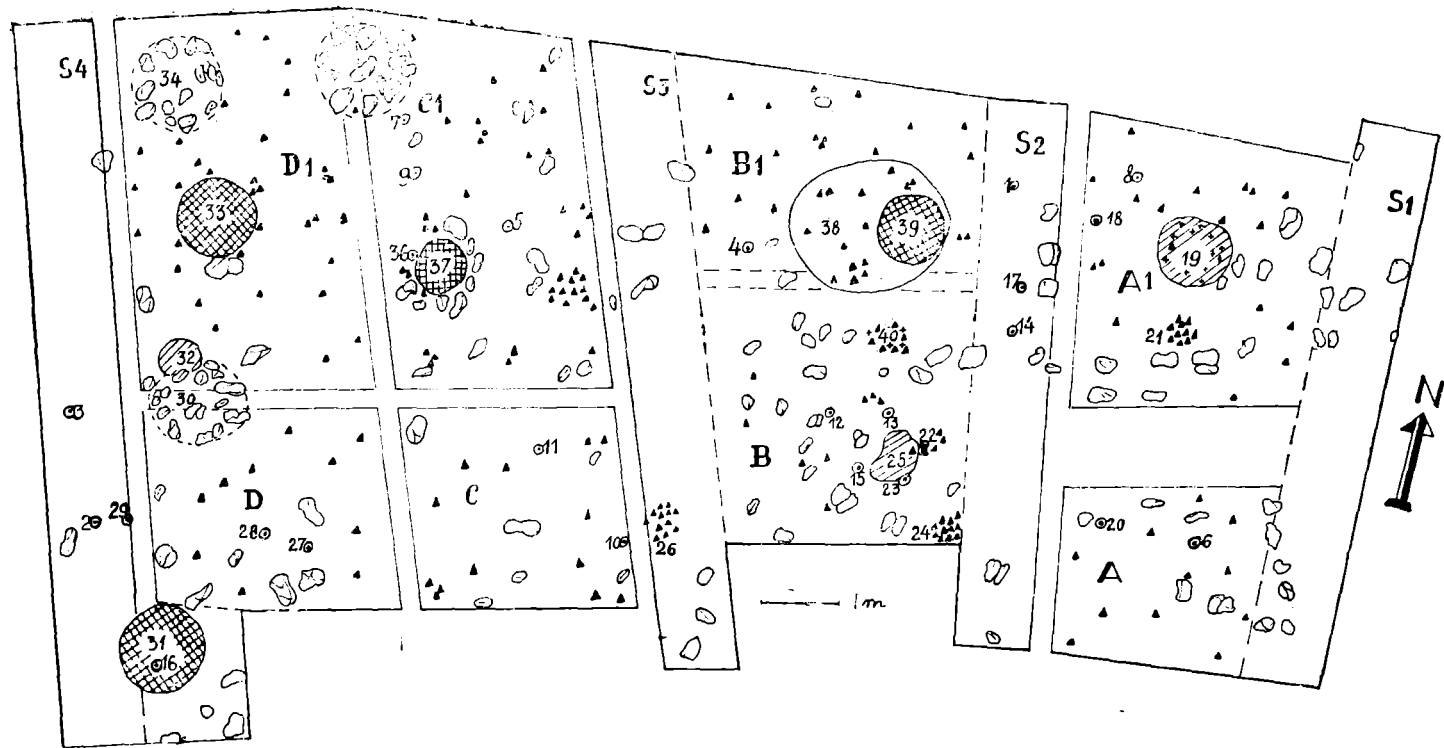

Fig. 17. Suprafața nr. 68 (plan orizontal): 1, topor de fier (frgm.); 2, 11, unelte de fier; 3, brățară de bronz (frgm.); 4, 9, 22, 29, vase de tip borcan; 5, săpăligă de fier; 6, vas ceramic fragmentar; 7, ceașcă dacică (miniatură); 8, tipar de turnare; 10, 13, 18, greutate de țesut; 12, fusaiolă; 14, daltă de fier; 15, groapă cu două vase ceramice; 16, strachină hallstättiană; 17, 21, fragmente de fructieră; 19, 25, urme de arsură și cenușă; 20, fragmente de chiup; 23, cerculeț de fier; 24, 26, fragmente ceramice masate; 27, urme consistente de cărbune; 28, denar de imitație locală; 30, 34, 35, construcții cilindrice din piatră legată cu pământ; 31, 32, cuptorașe scobite în pământ; 33, 37, 39, vetre de foc; 36, seacă fragmentară; 38, groapă; 40, groapă menajeră.

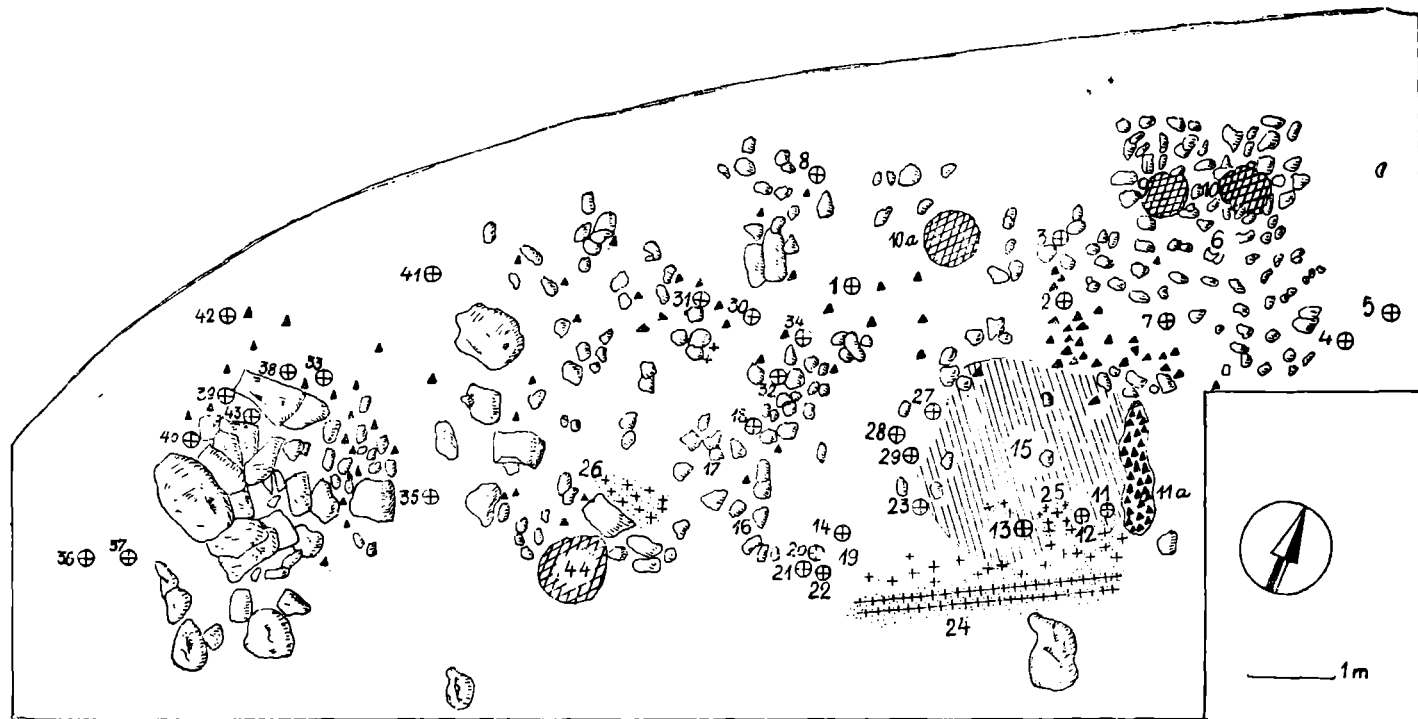
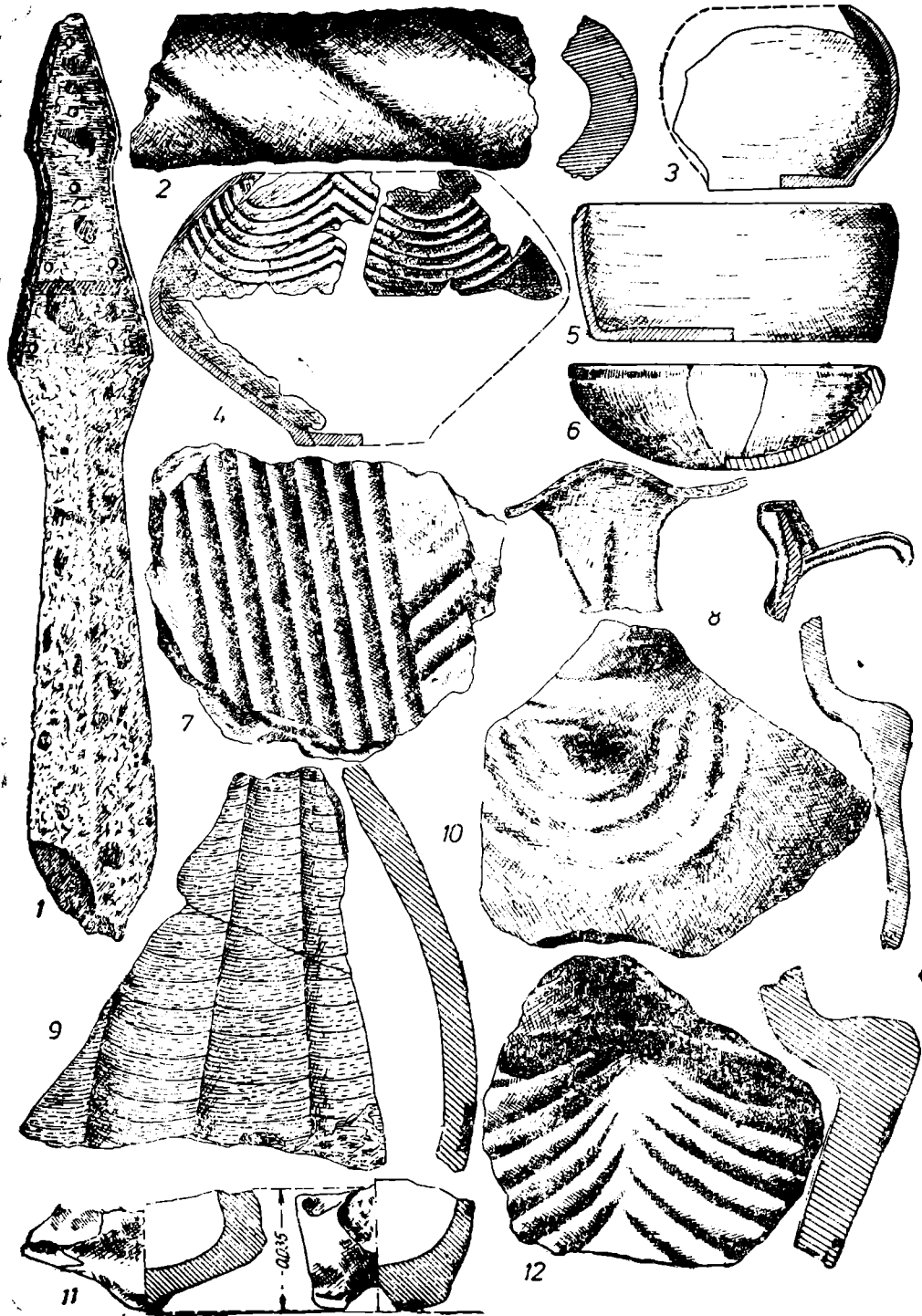
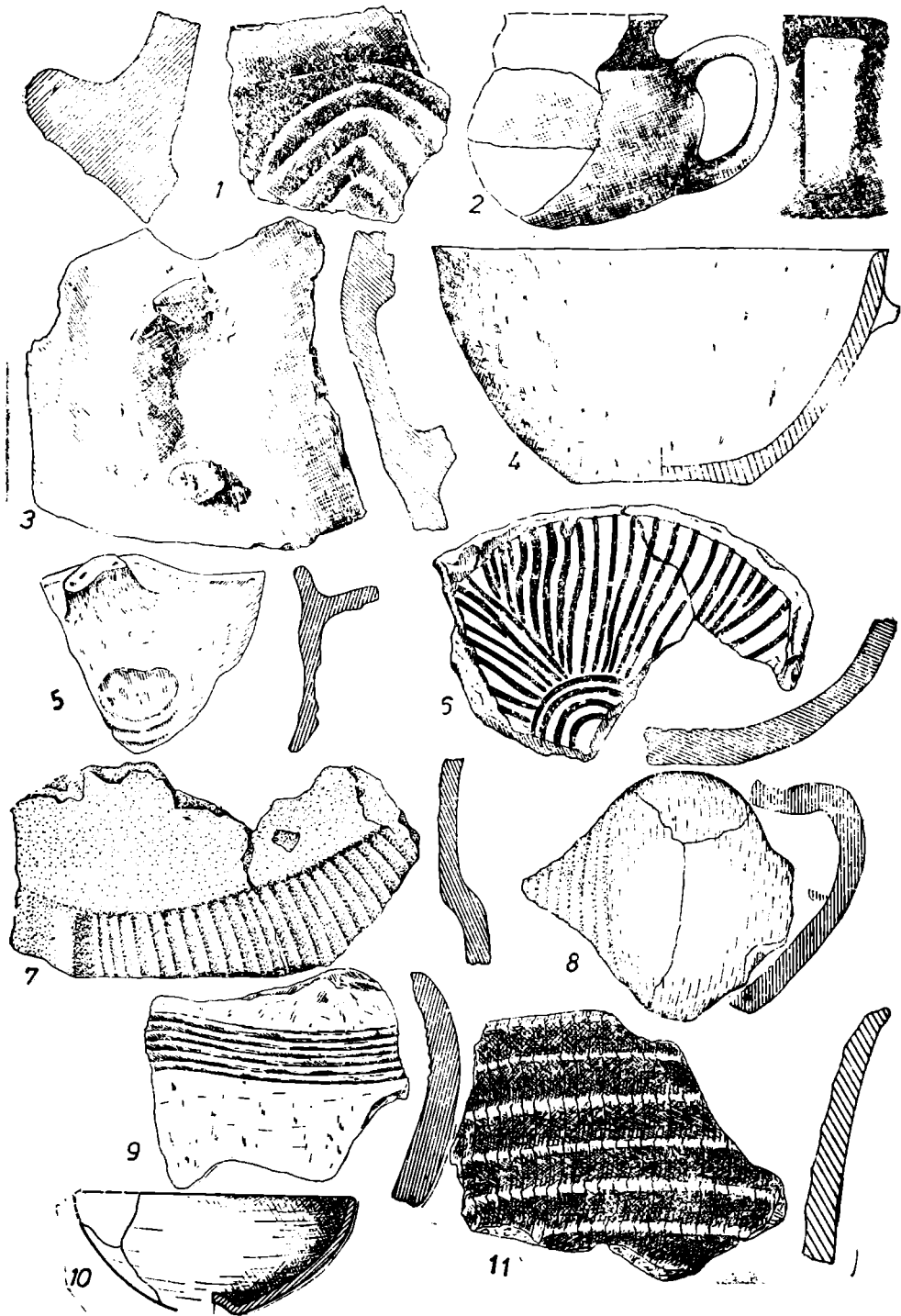

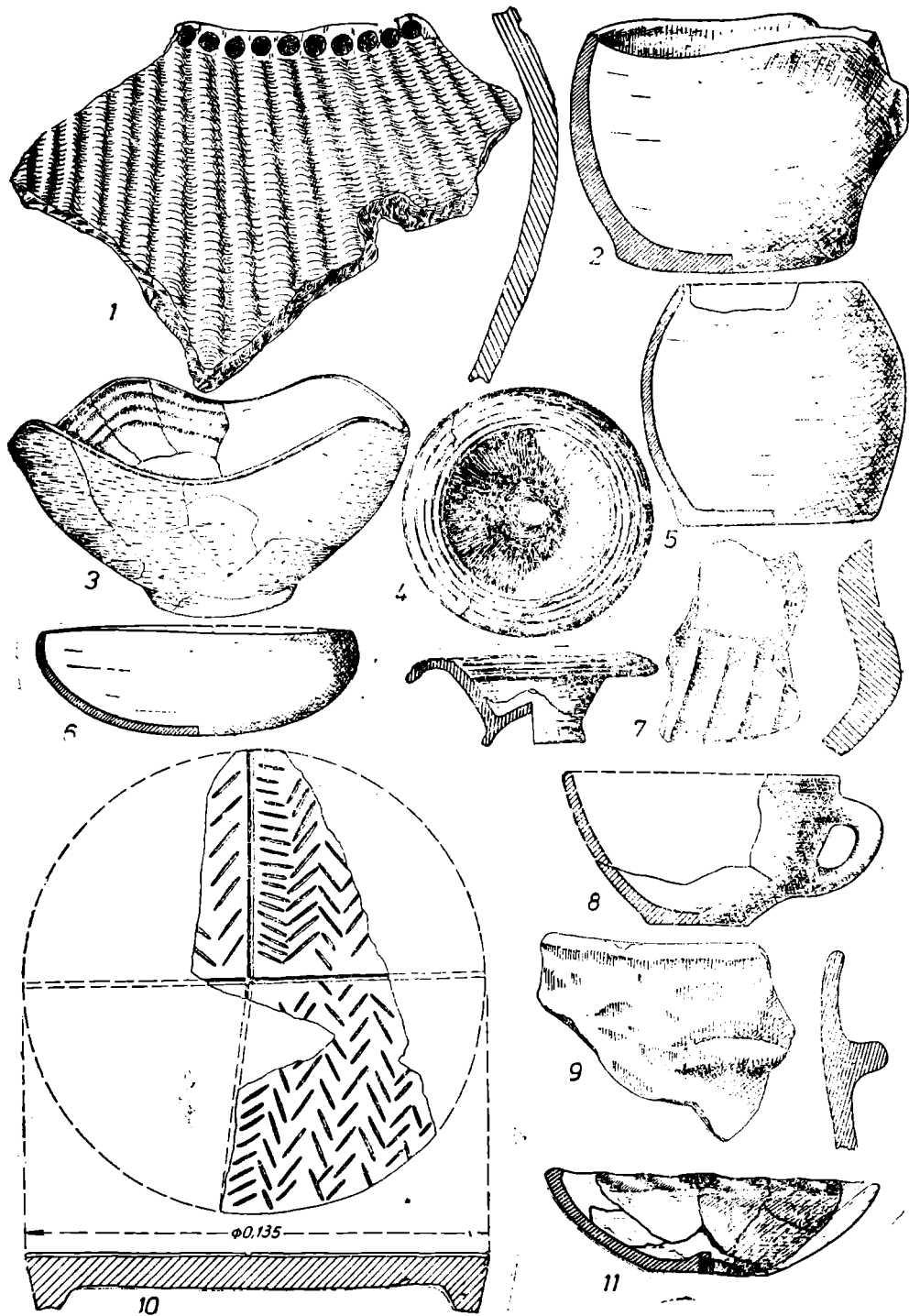
Fig. 18. *Suprafața nr. 12 vest* (plan orizontal): 1, greutate de țesut; 2, fragment de vas; 3, 32, fusaloale; 4, toartă de situlă; 5, rîșniță; 6, pietre de la talpa unei construcții; 7, 8, virfuri de lănci; 9, 10, 10a, 44, vetre de foc; 11, ceașcă dacică; 11a, fragmente ceramice masate; 12, 13, 45, 46, denari republicani romani; 14, piesă de bronz; 15, suprafață cu chirpic compact; 16, 17, pietre de riu folosite în construcții; 18, 37, 41, 42, cuie de fier; 19, vas „*in situ*”; 20, cuțit curb; 21, ustensil de fier; 22, nicovală; 23, strecurătoare; 24, birnă arsă păstrată sub formă de cărbune; 25, 26, urme de cărbune și cenușă; 27, strună de zăbală; 28, cirlig de la un trident; 29, balama de bronz; 30, foarfeci de fier; 31, bucată de fier; 33, baretă de bronz; 34, fibulă; 35, 43, poașoane de bronz; 36, mîrgea cu „ochi de pițu”.

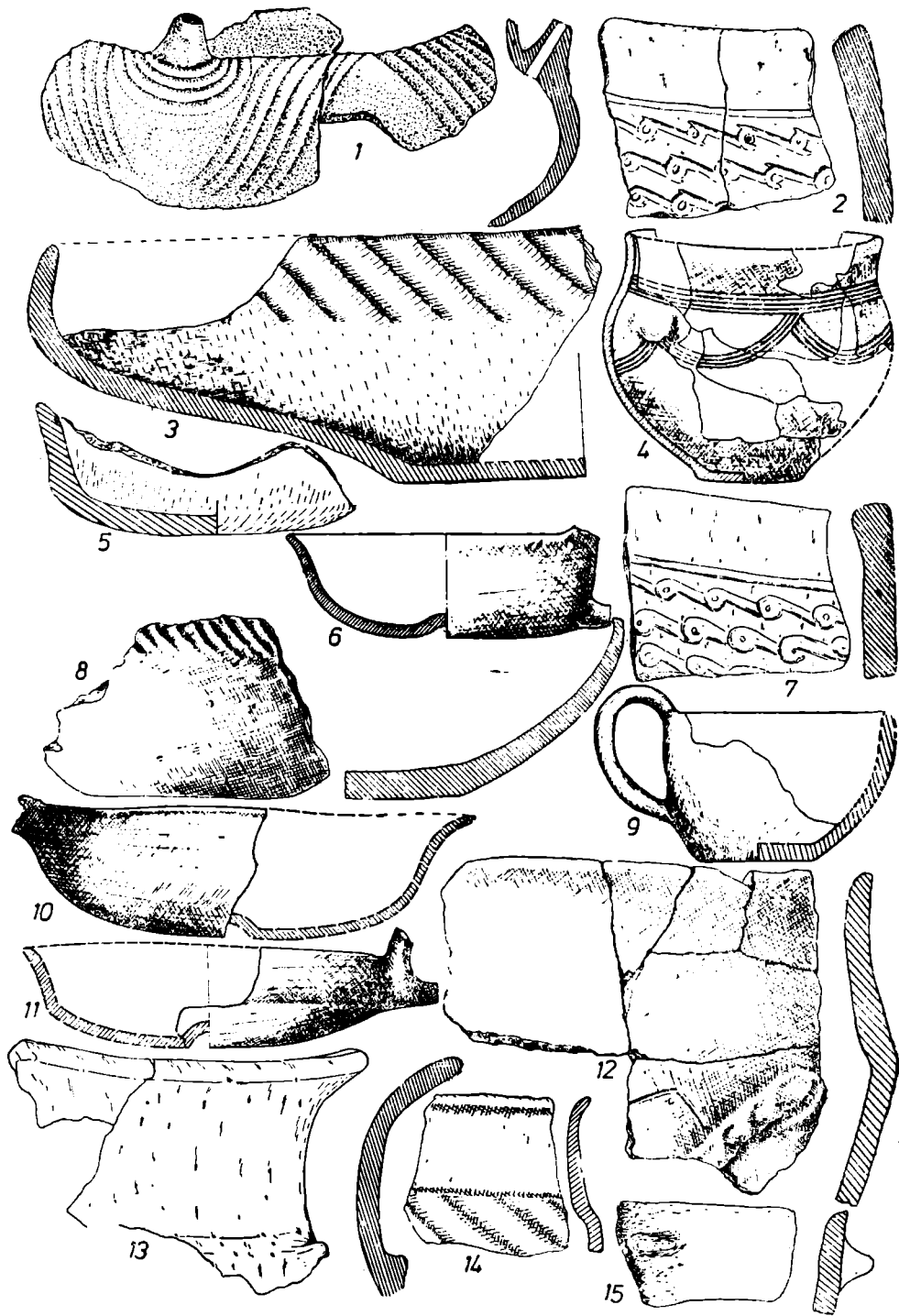
Pl. 1.1, pumnal de fier; 2—12, ceramică hallstattiană.

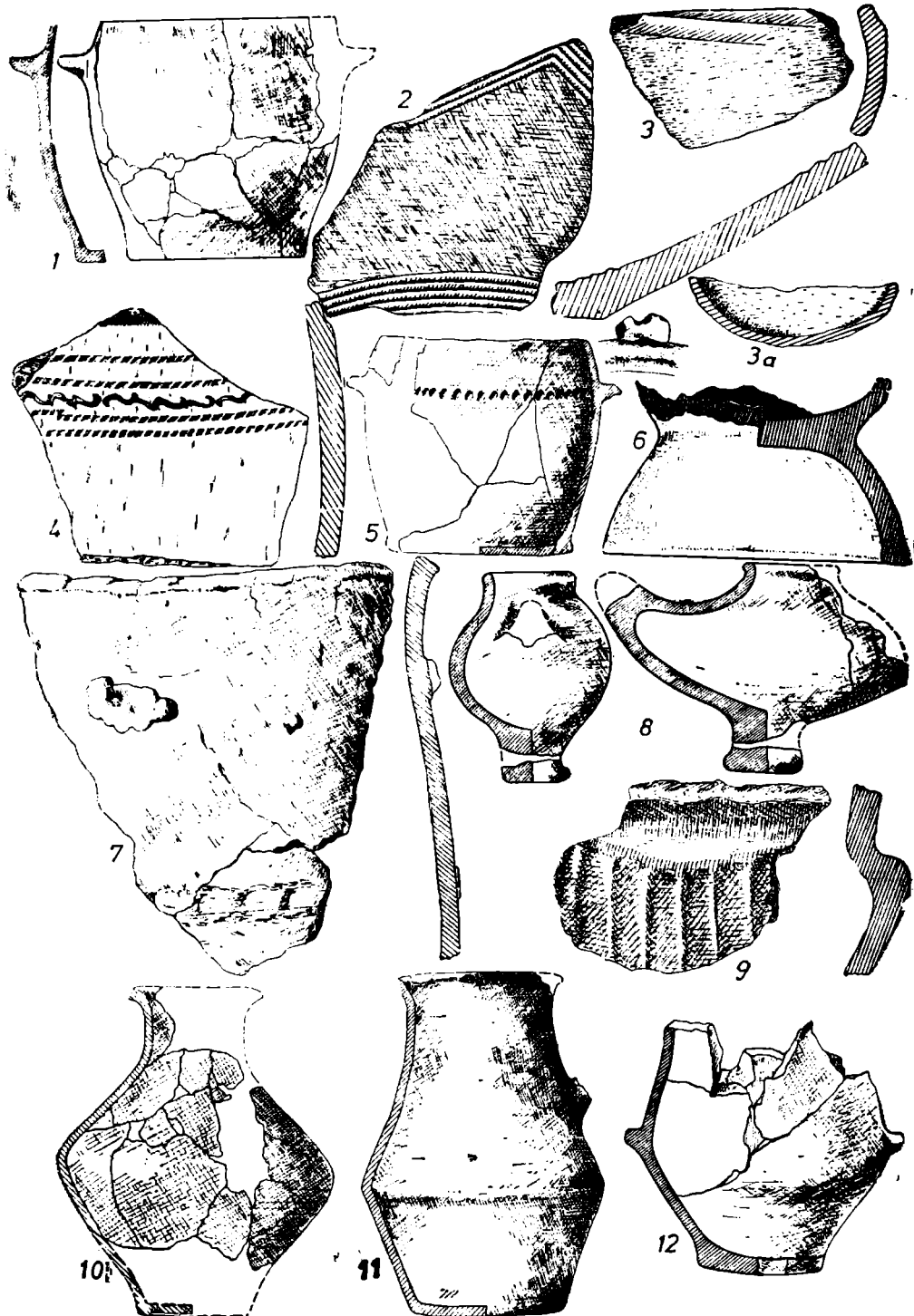
Pl. 2.1–11, ceramică hallstattiană.

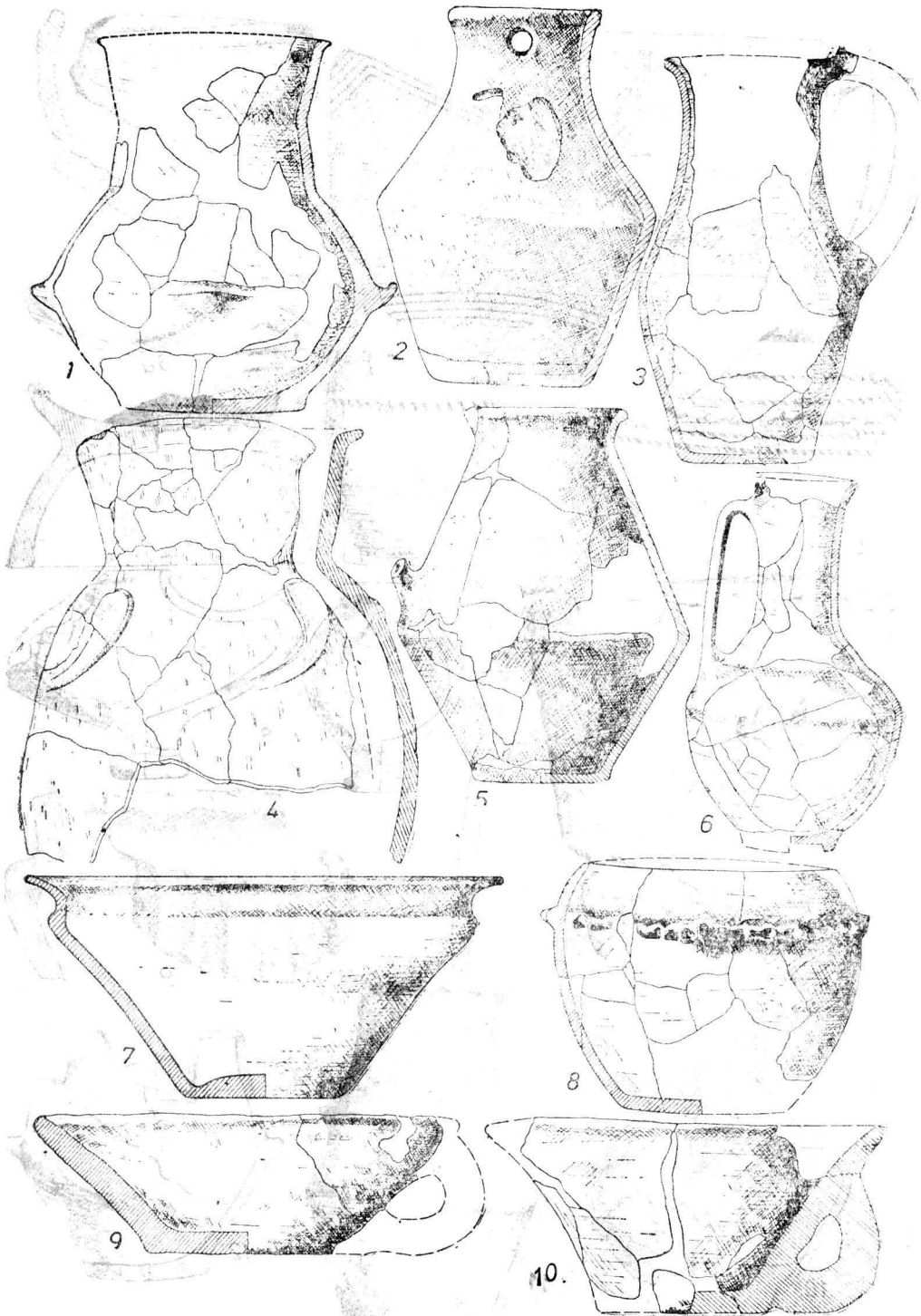
Pl. 3.J—11. ceramică hallstattiană.

Pl. 4.1—15, ceramică hallstattiană.

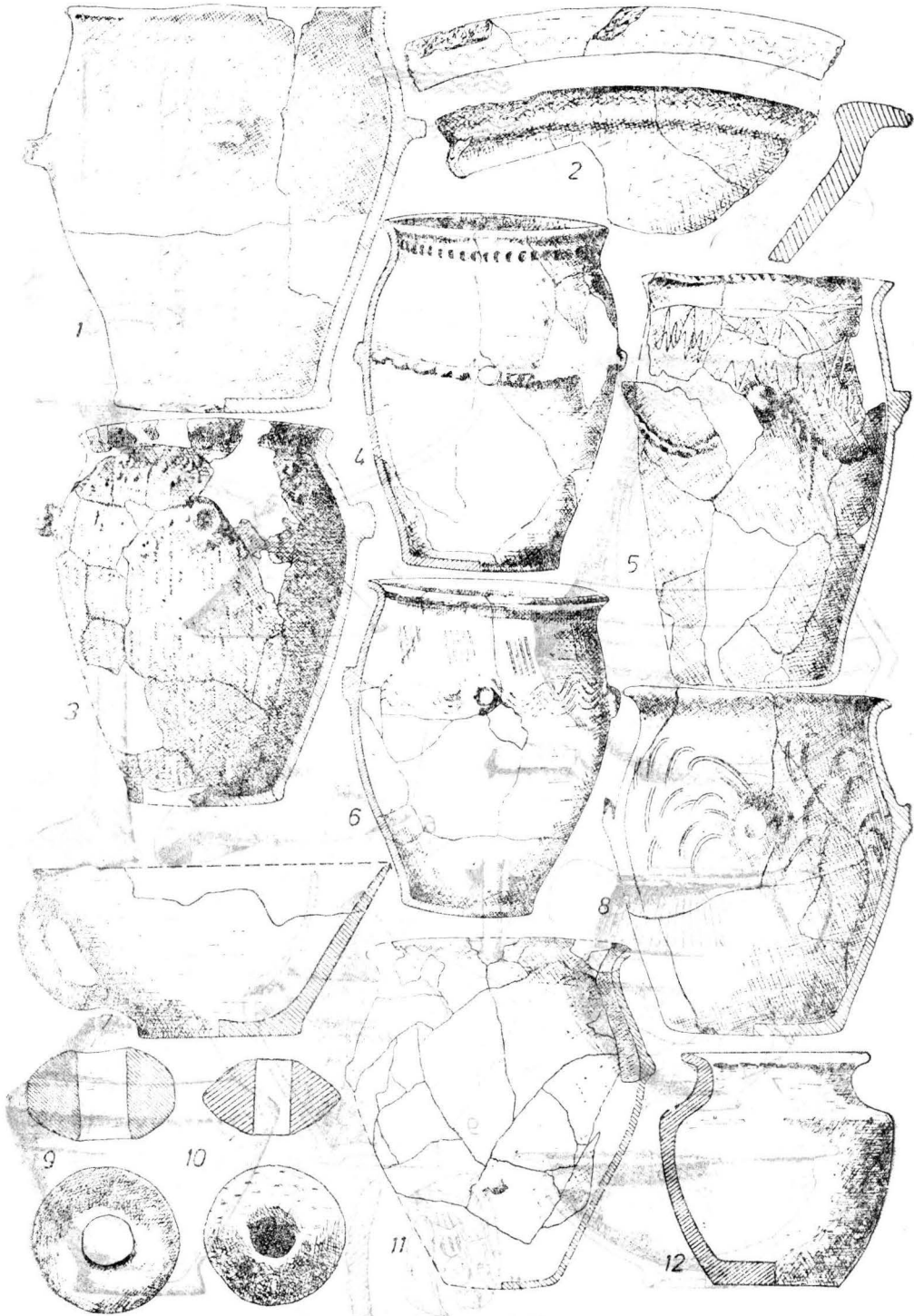

Pl. 5.1—9, ceramică hallstattiană; 10—12, ceramică Latène.

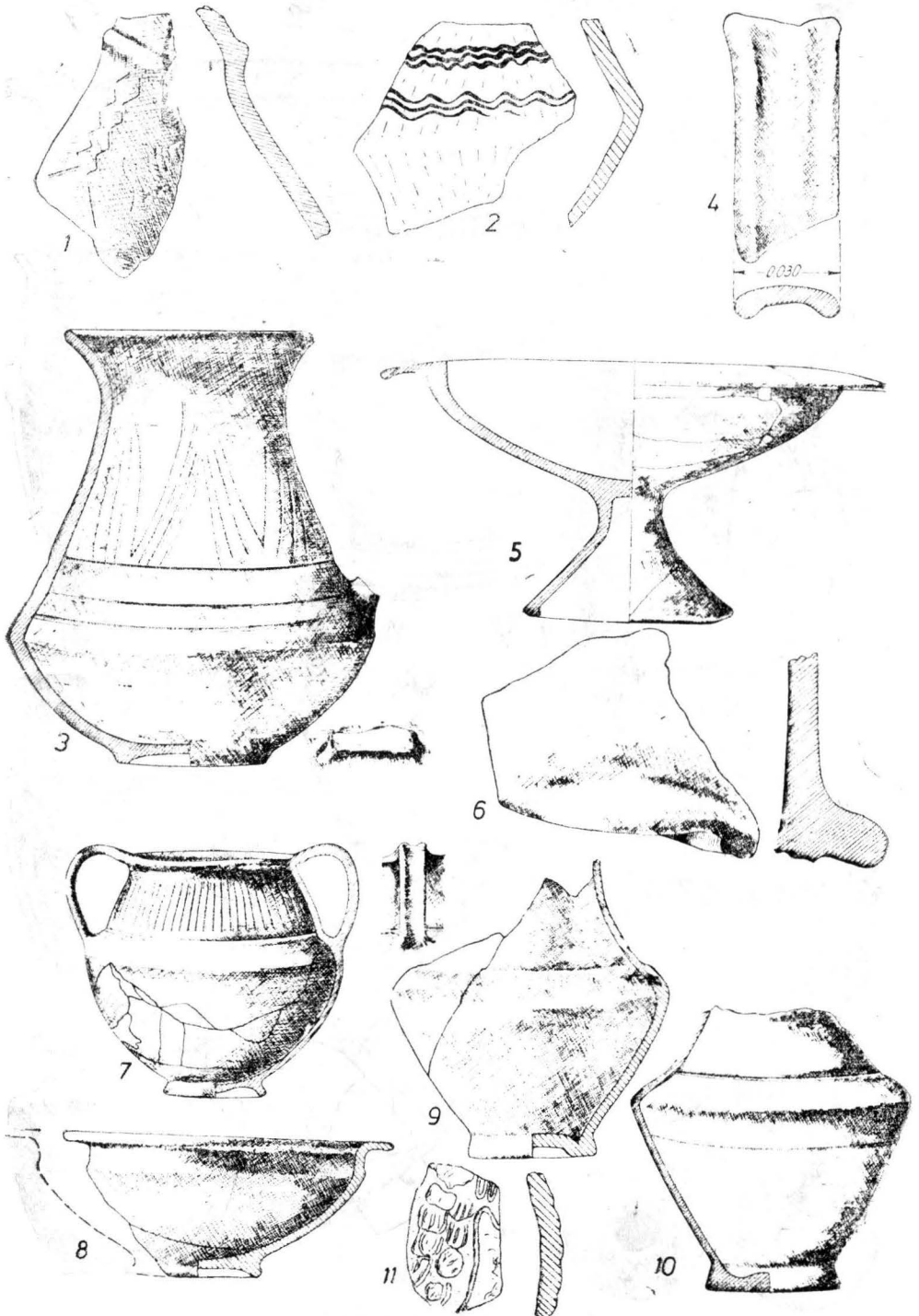

Pl. 6.1—10, ceramică Latène.

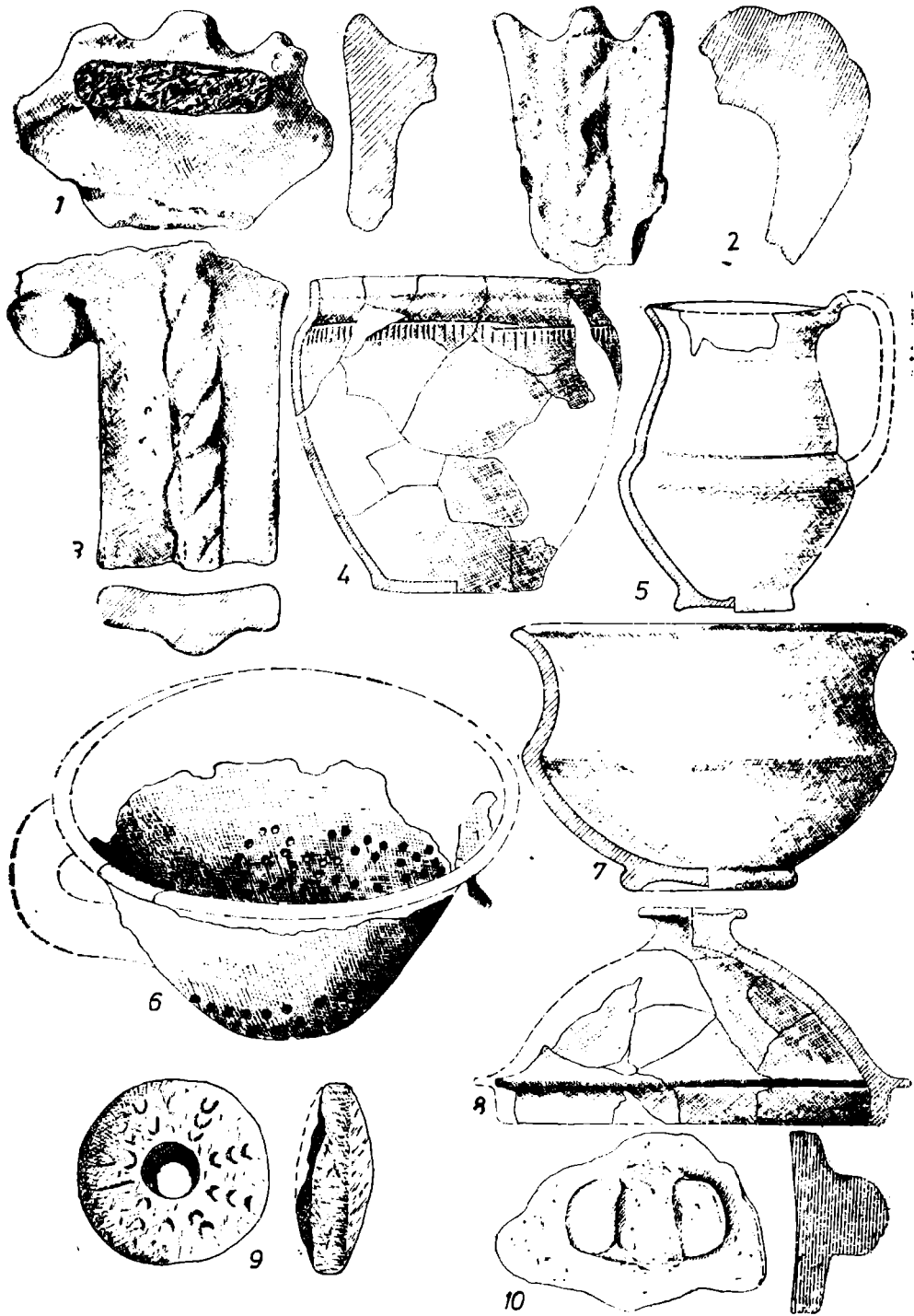

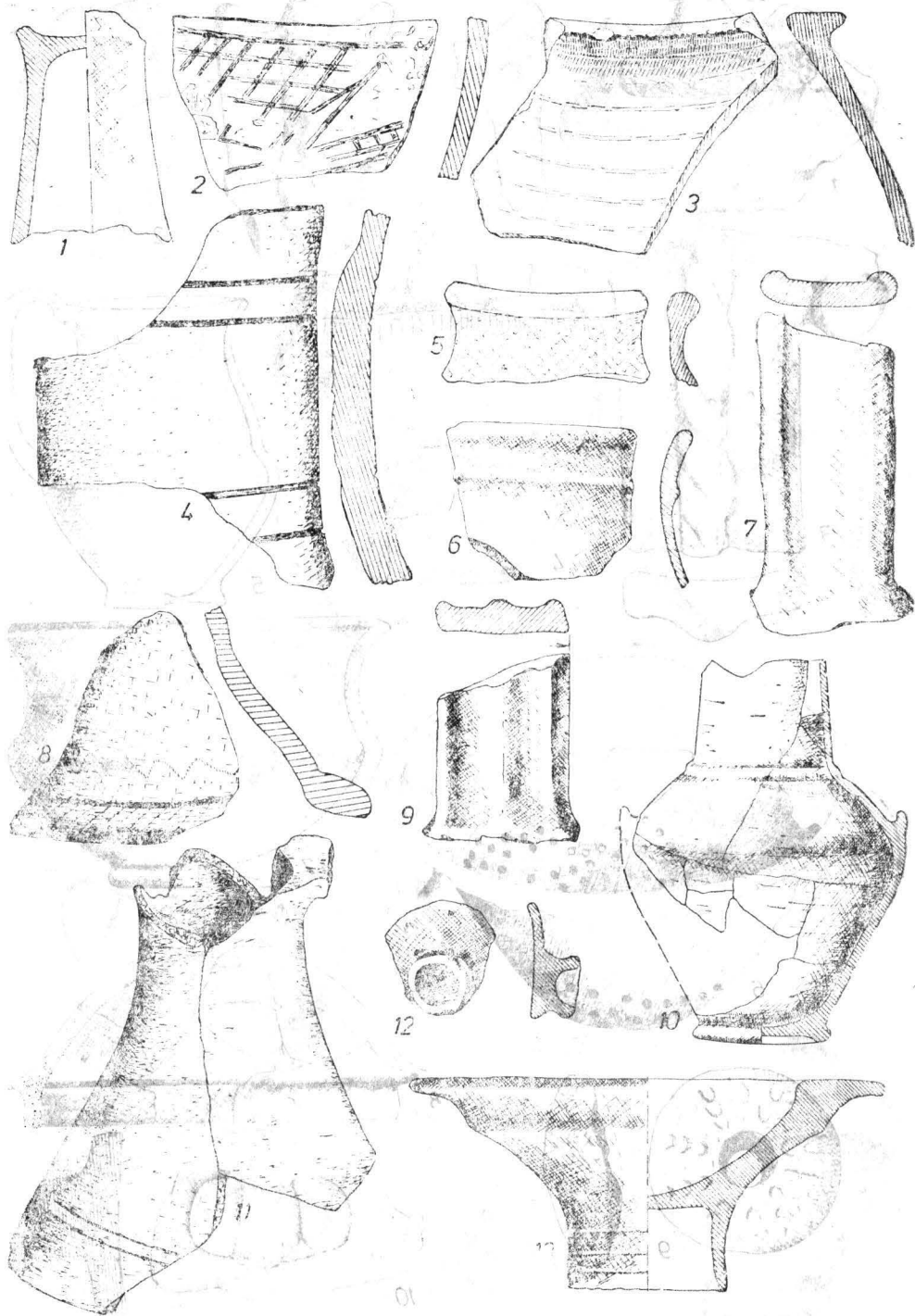
Pl. 7.1—12, ceramică Latène.

Pl. 8.1—11, ceramică Latène.

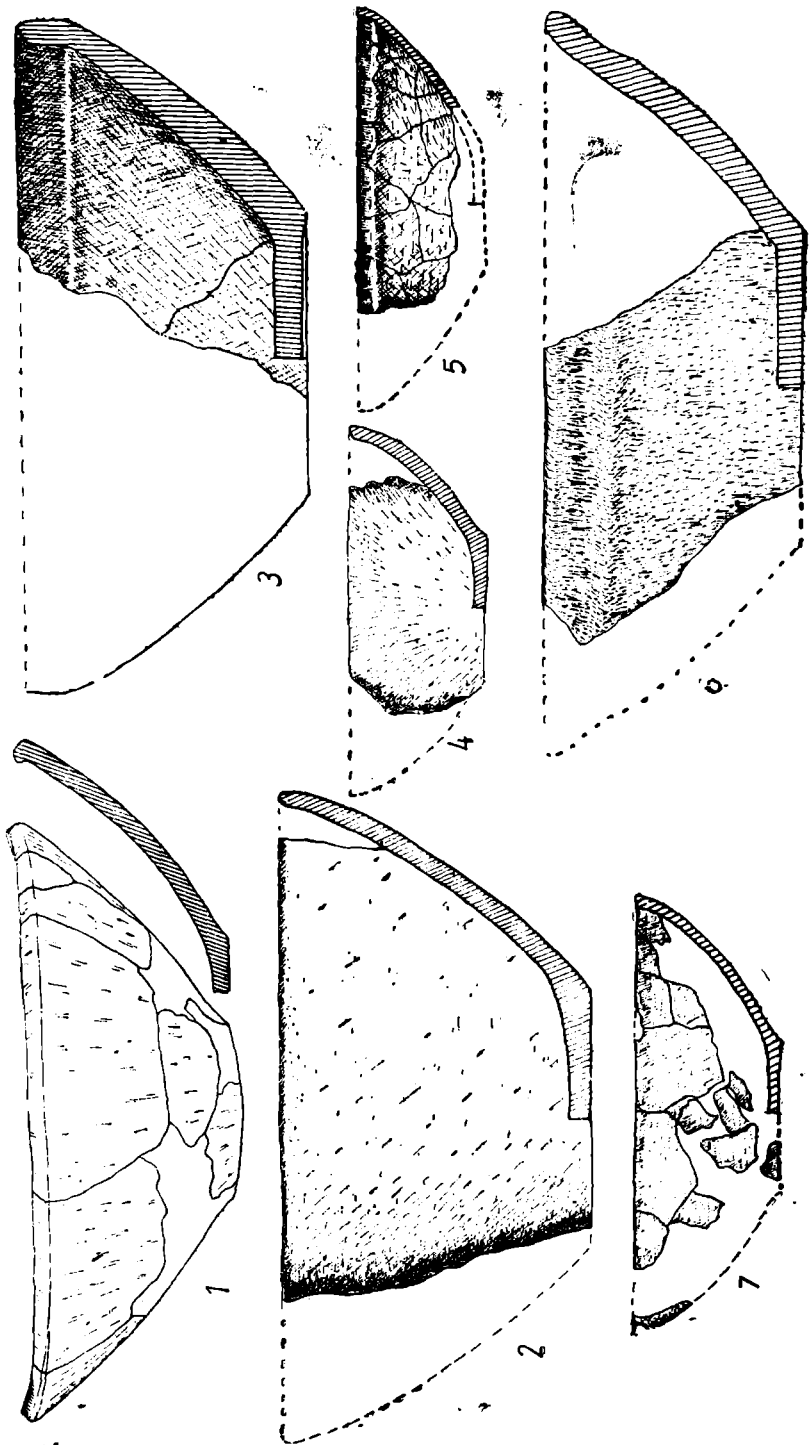
Pl. 9.1–10, ceramică Latène.

Pl. 10.I-13, ceramică Latène.

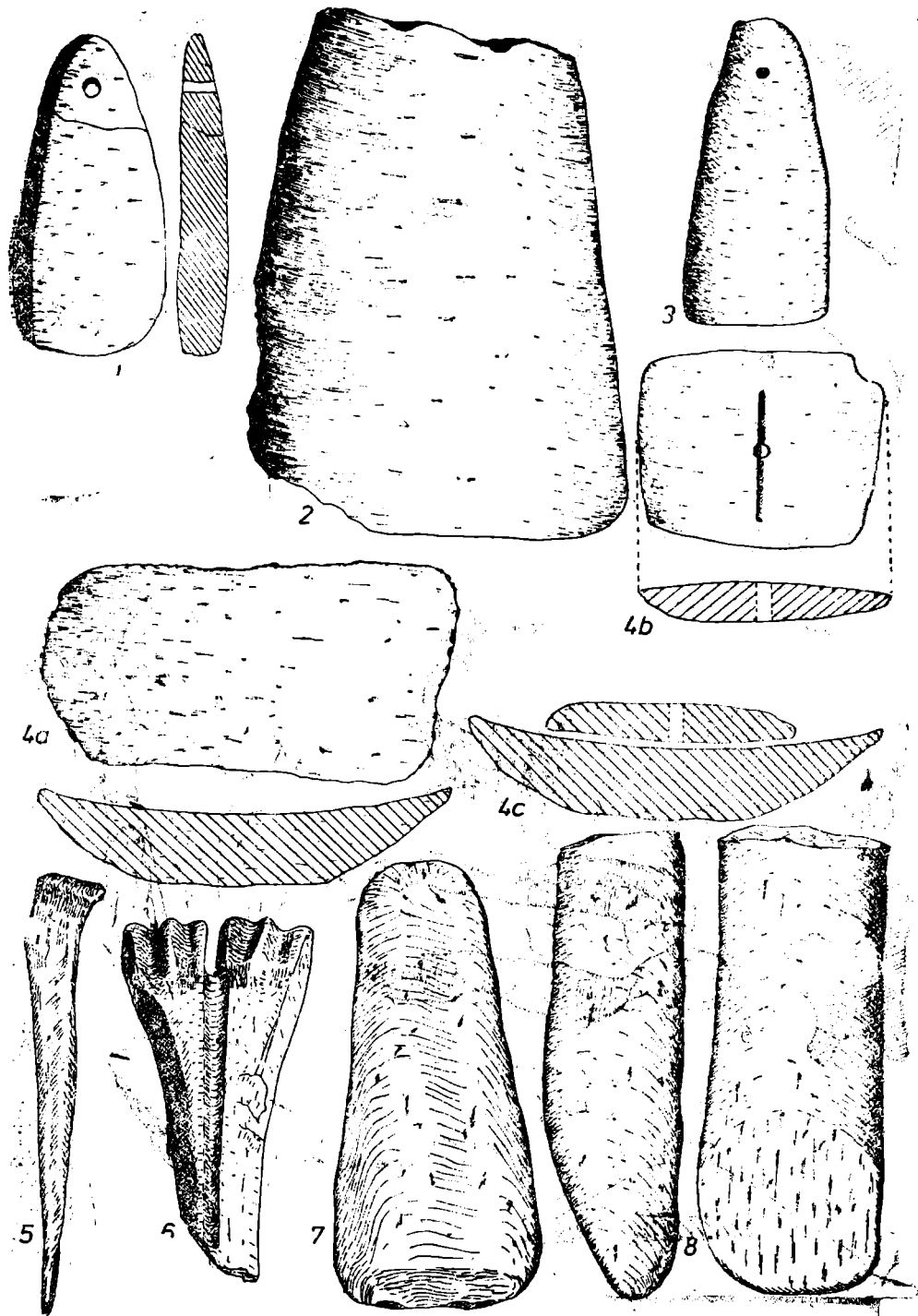
Pl. 11.1-10, ceramică Latène.

Pl. 12.1, 2, 4, 7, ceramică hallstattiană; 3, 5, 6, ceramică Latène.

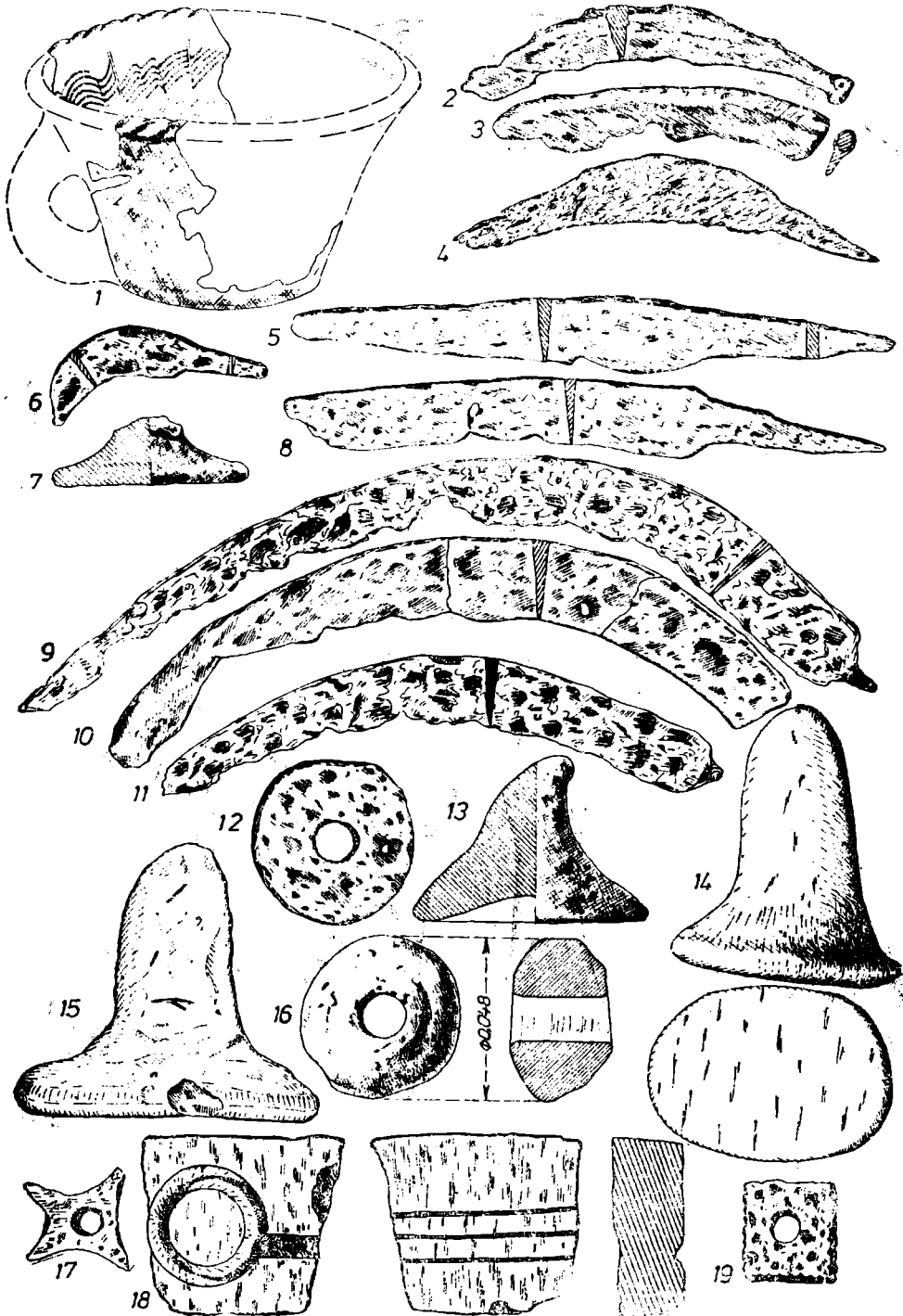

PL. 13.1-8, diferite piese din Latène.

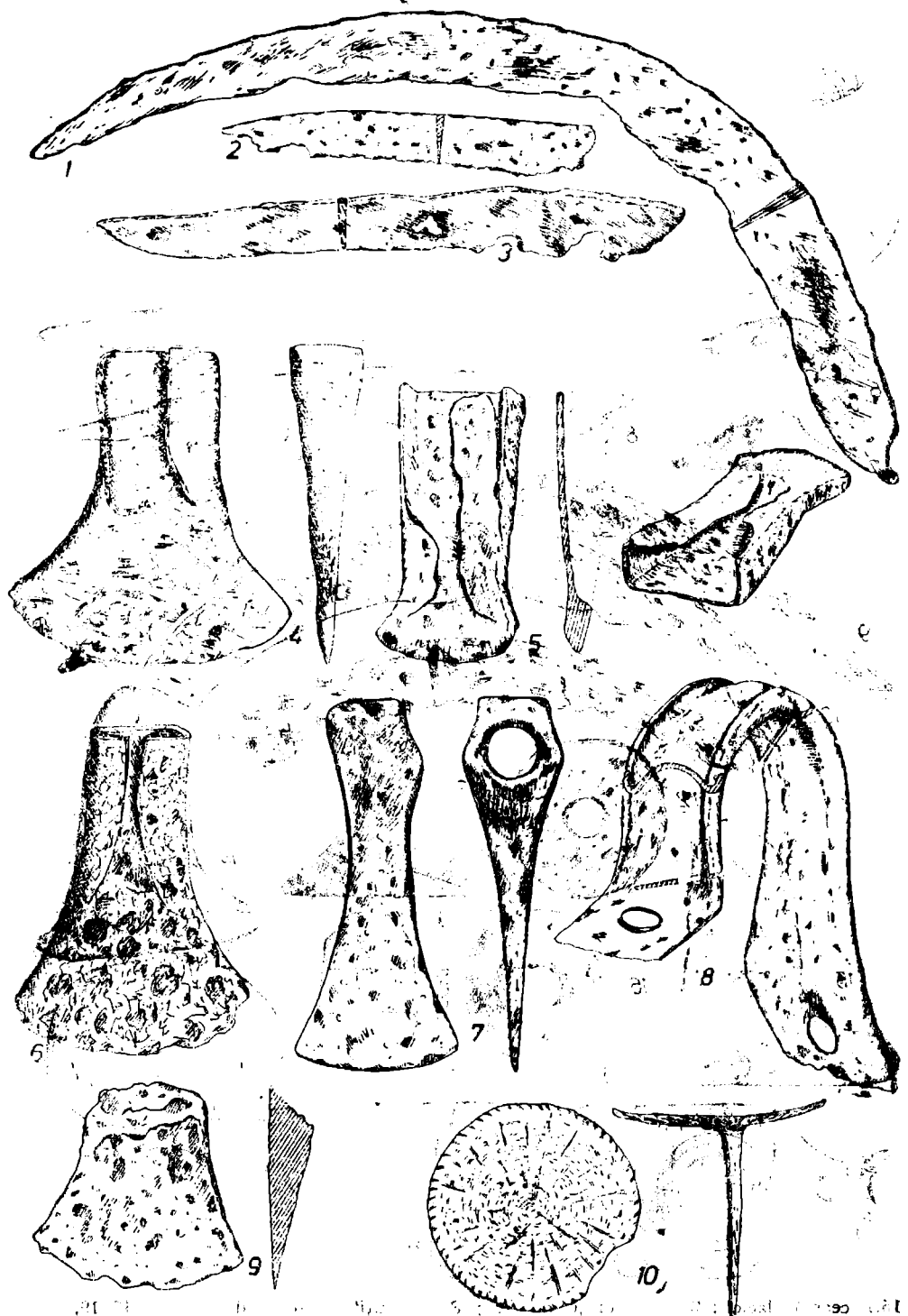

Pl. 14.1-3, greutatea de „tesut”; 4 a-c, rîșniță elenistică; 5, ustensil de os; 7-8, cați de piatră.

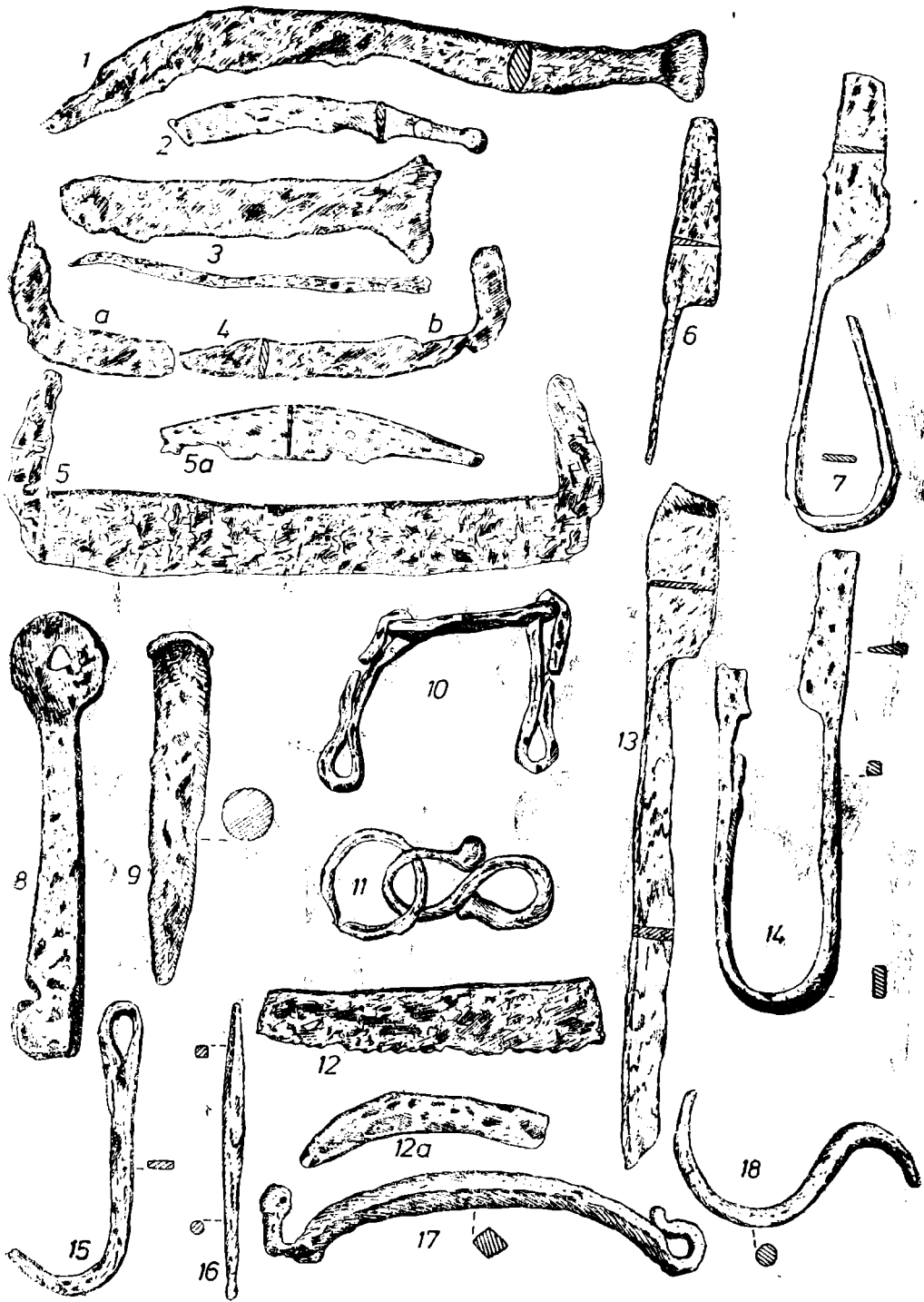

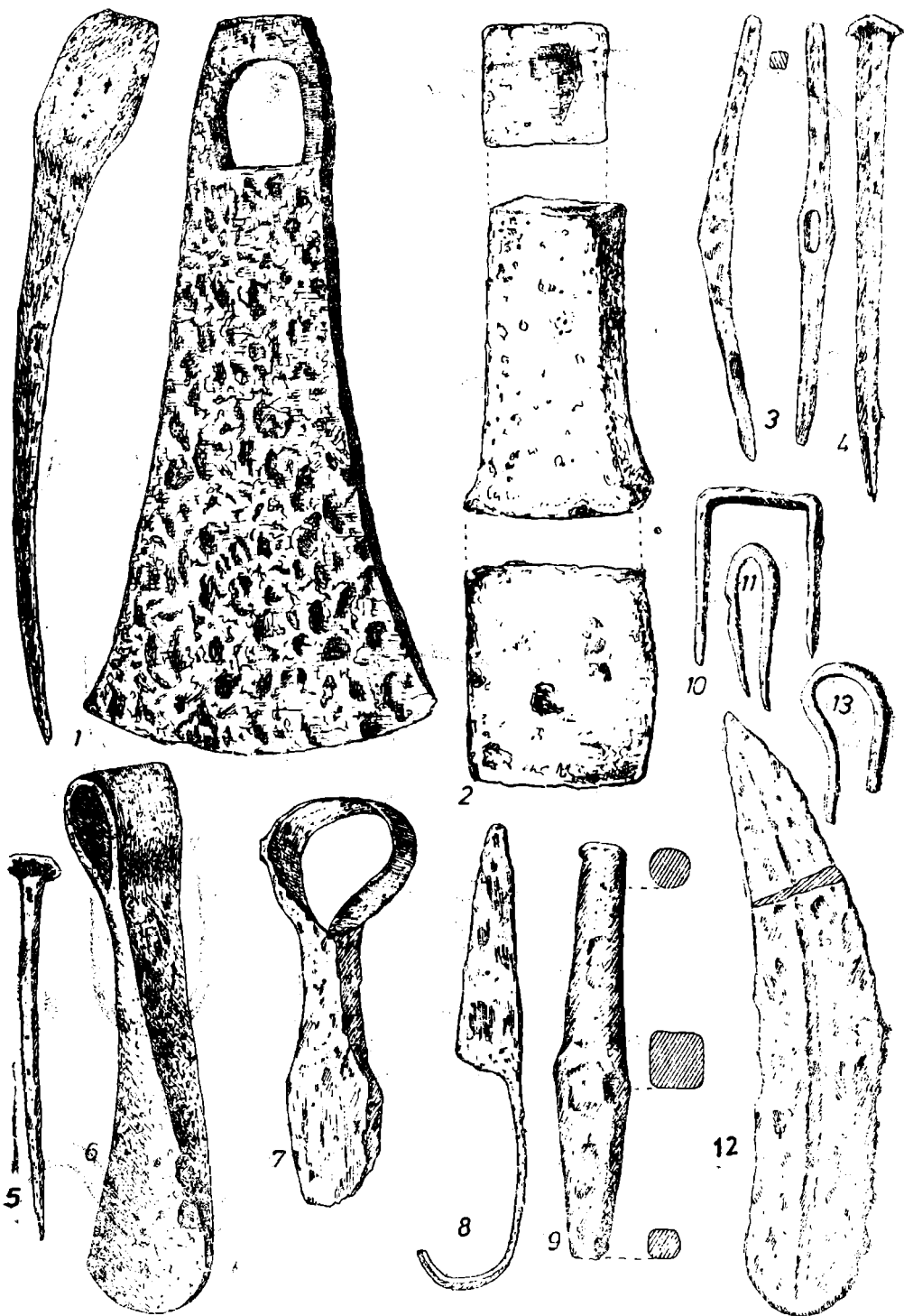
Pl. 15.1, ceașcă dacică; 2-6, cosorașe de fier; 8-11, cuțit și seceri de fier; 12, 17, 19, ustensile de fier; 13 - 16, ustensile de lut ars; 18, țigar de turnare din piatră.

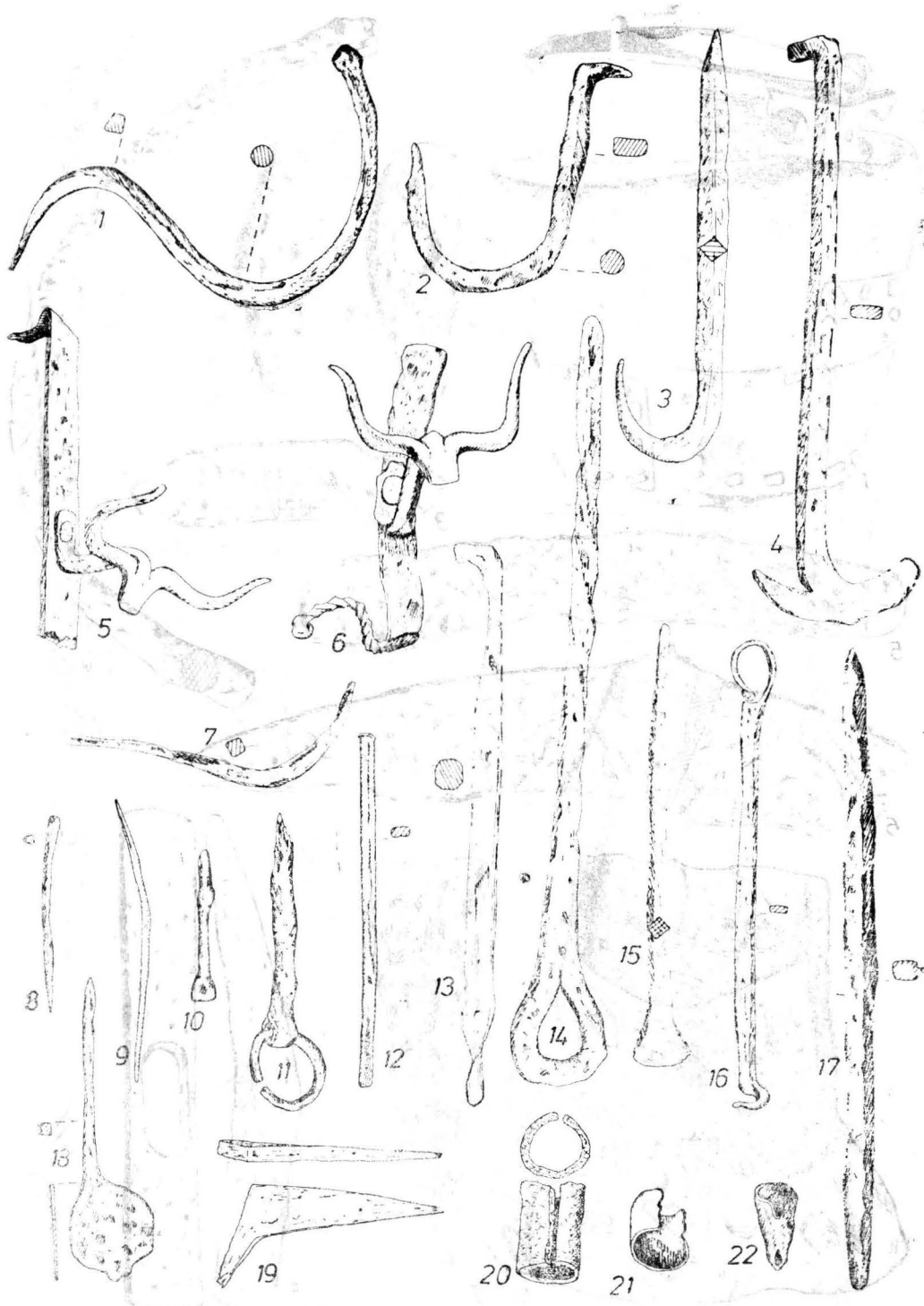
PL. 16.1-10, unelte de fier.

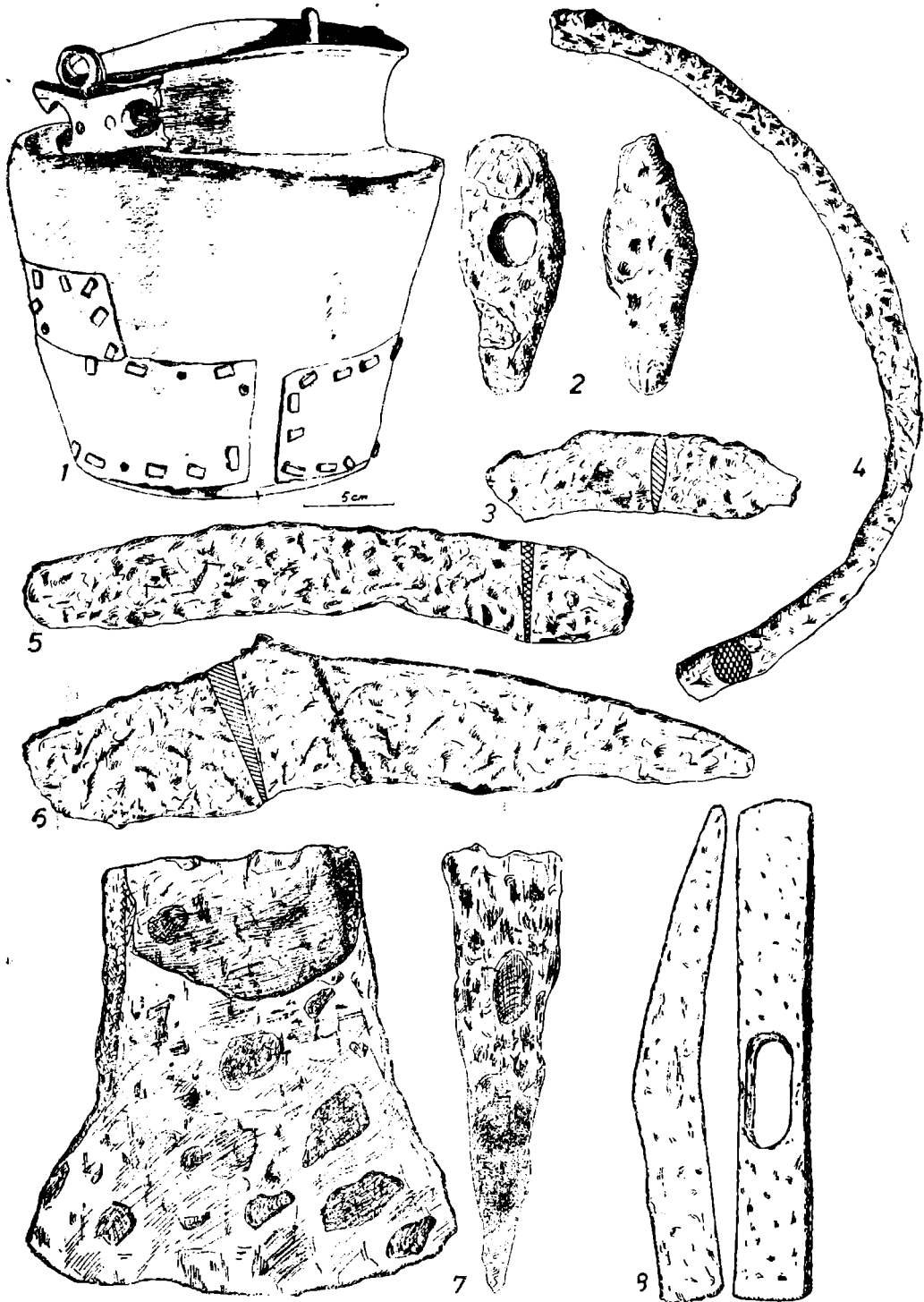
Pl. 17.1-18, unelte de fier.

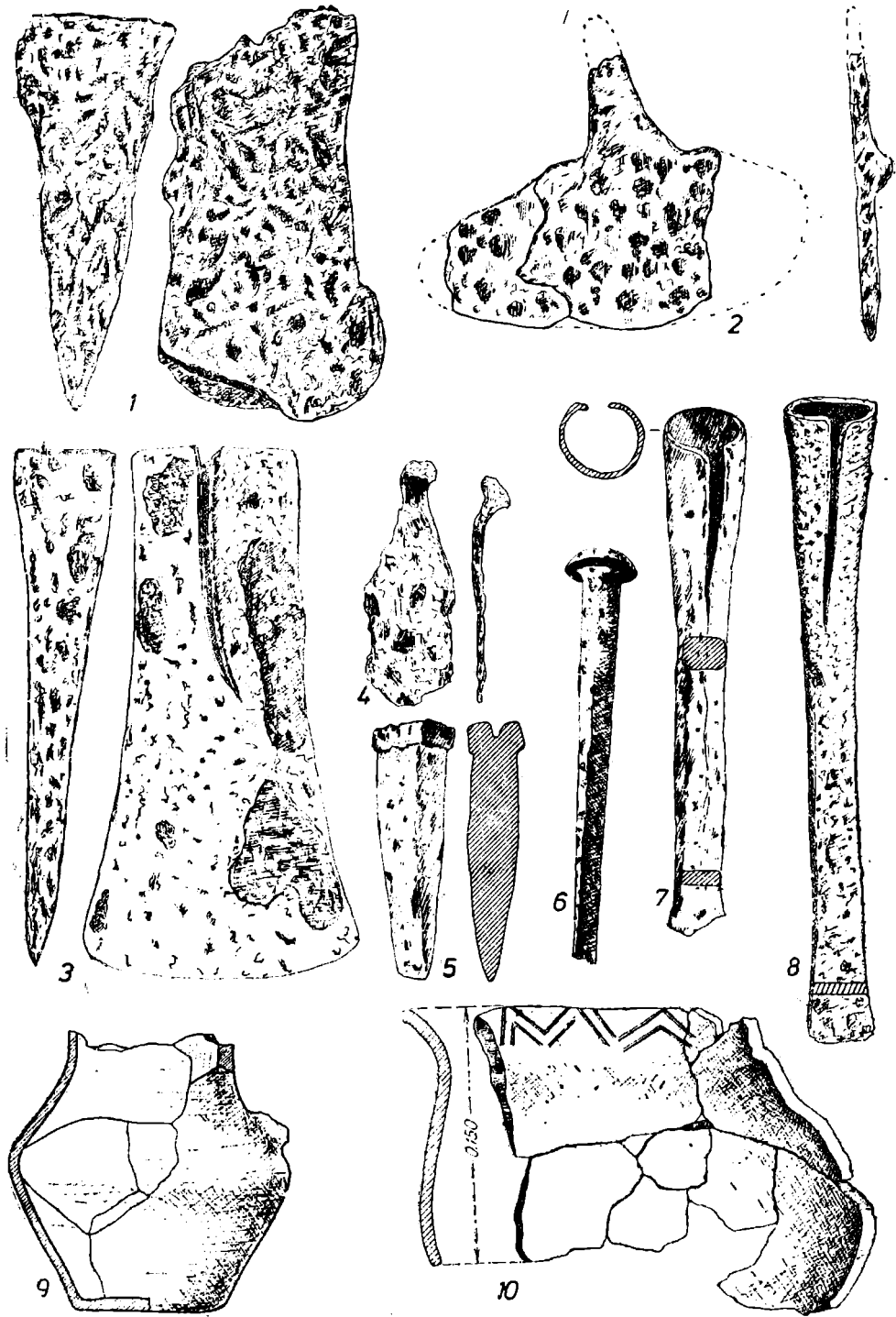
Pl. 18.1—11, 13, unelte de fier; 12, virf de sabie curbă, refolosit.

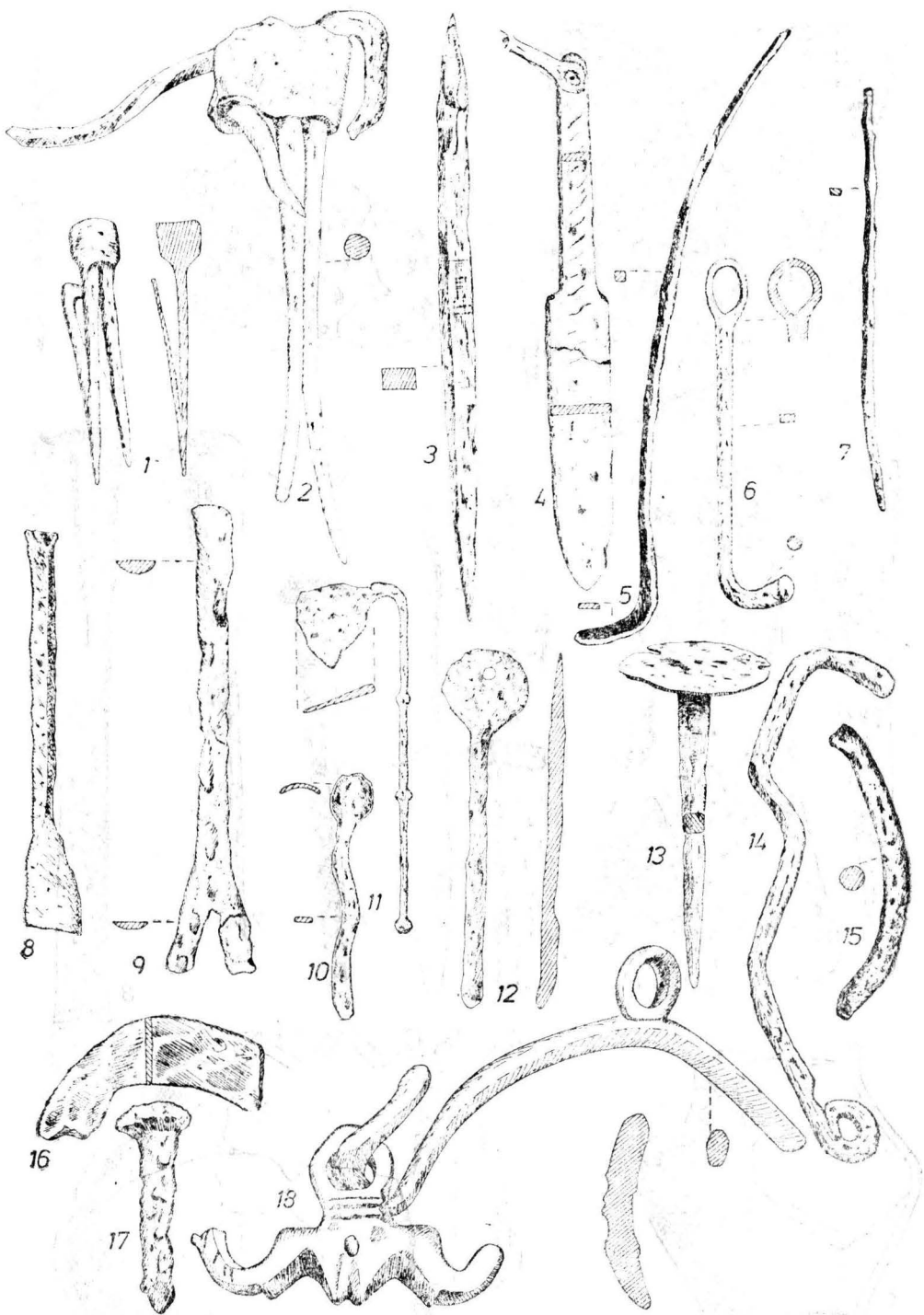
Pl. 19.1–22, ustensile de fier.

Pl. 20.1, situlă de bronz; 2—8, unelte de fier.

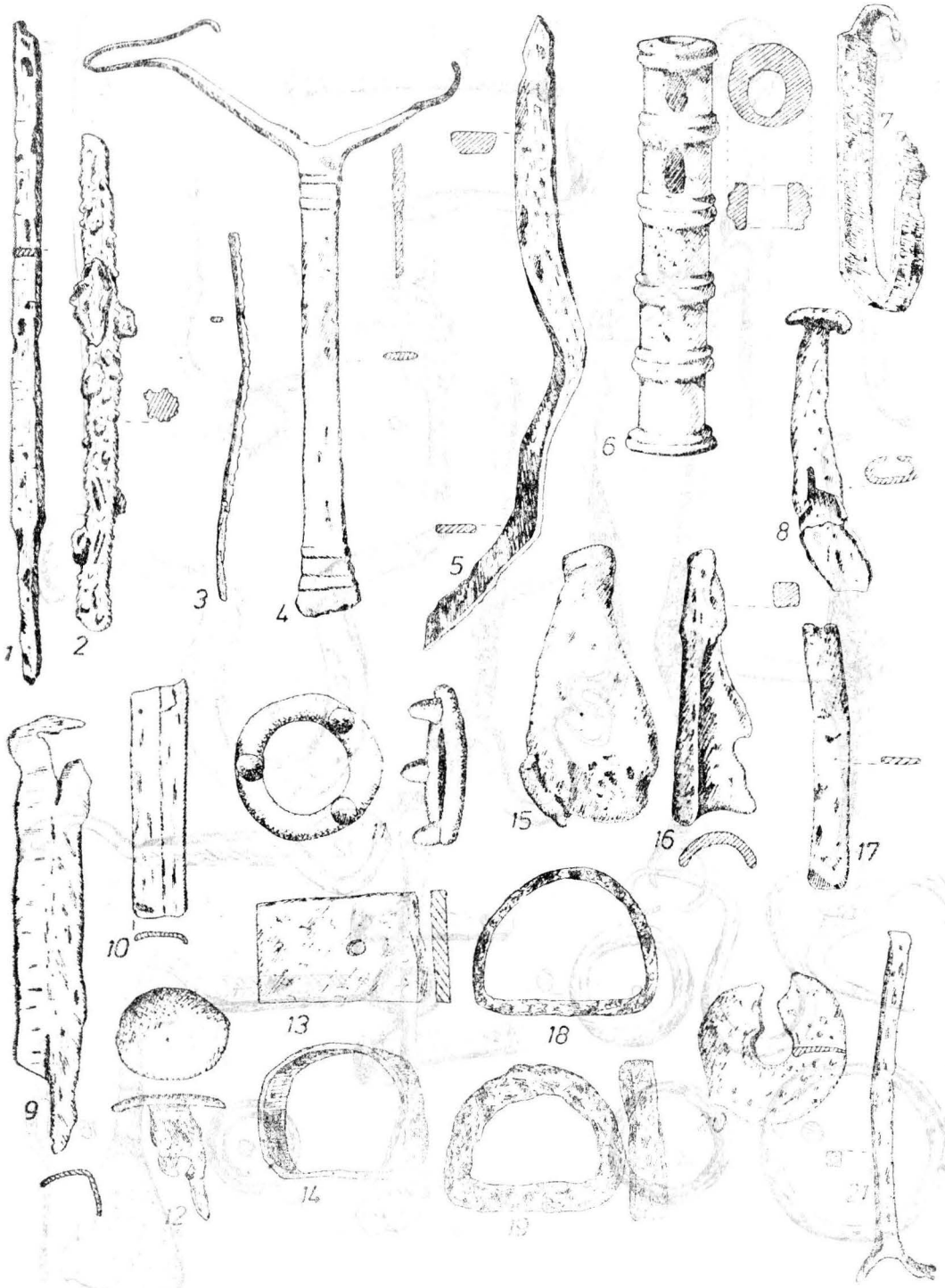

Pl. 21.1-8, unelte de fier; 9-10, ceramică Latène.

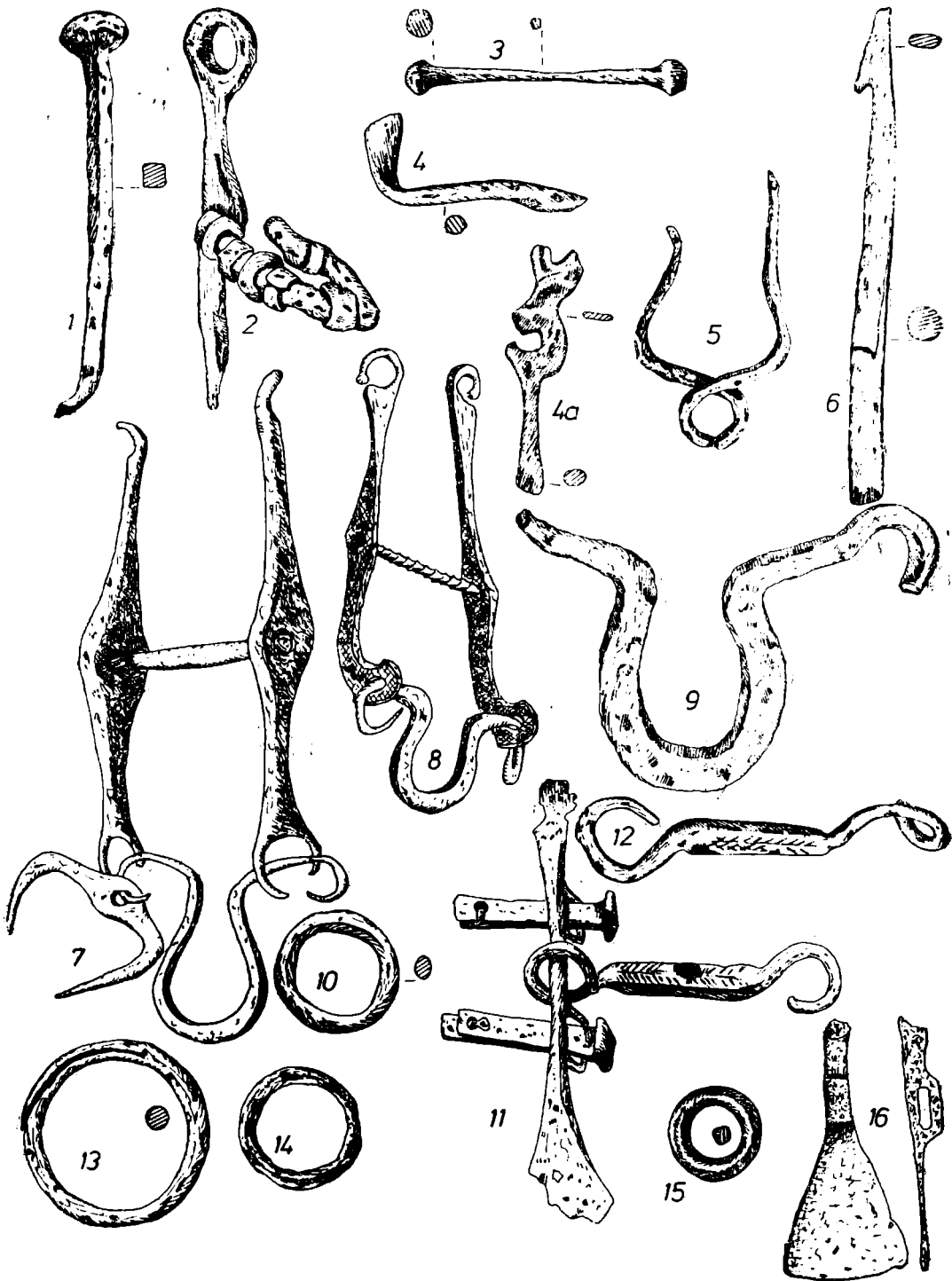

Pl. 22.1-18, ustensile de fier și bronz.

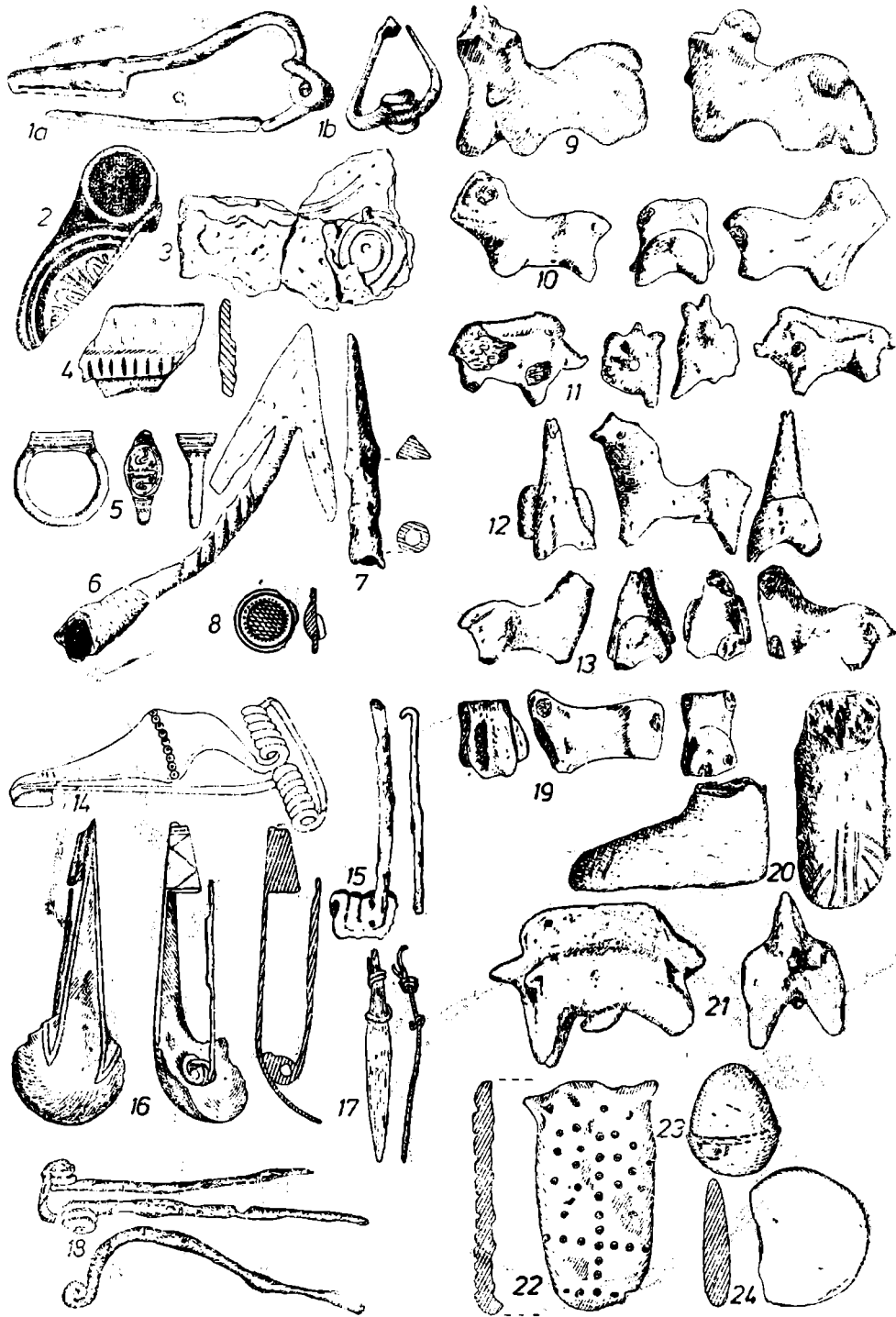
Pl. 23.1--21, ustensile de fier și bronz.

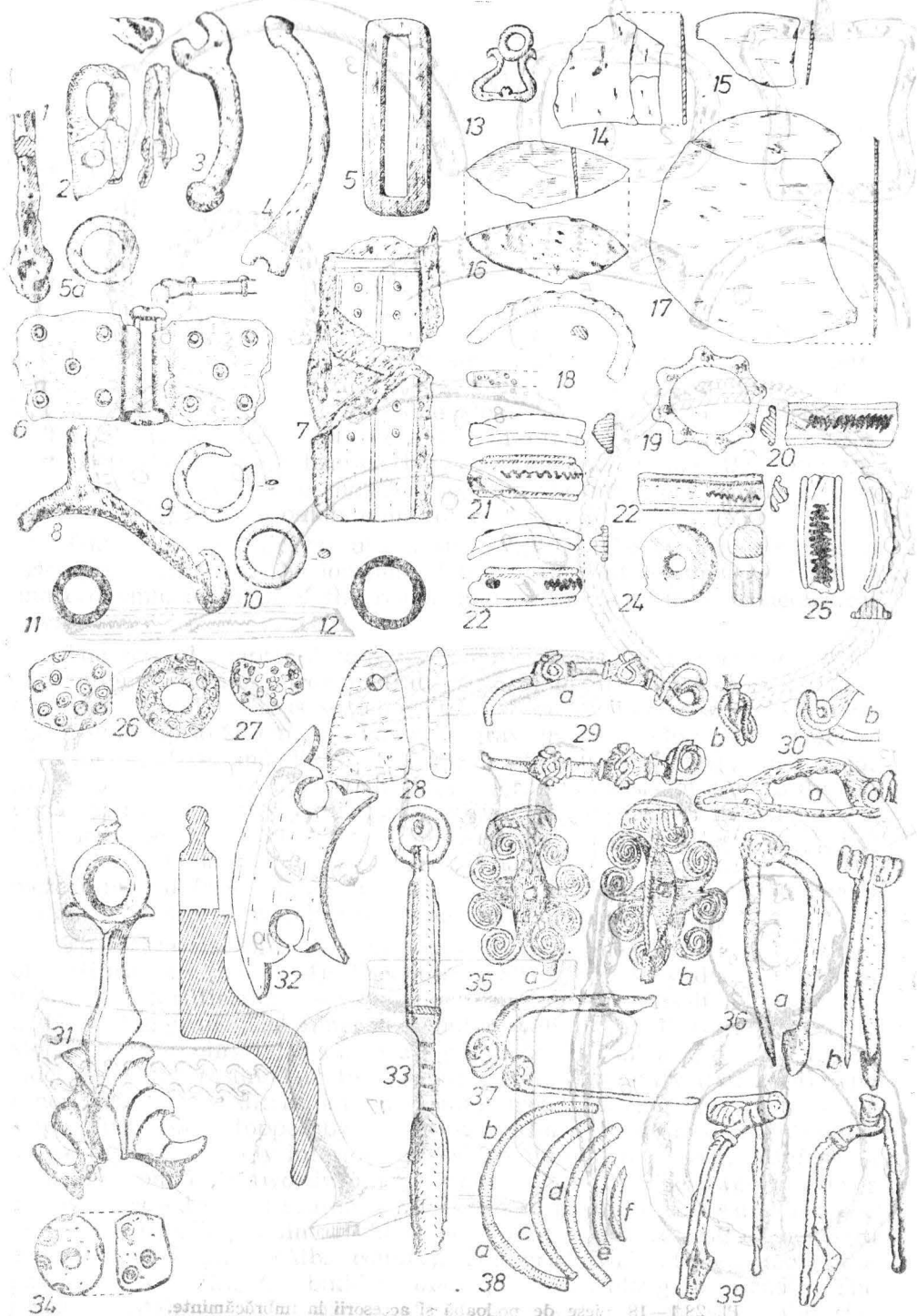
Pl. 24.1—16, piese de harnaşament şi colţ de trident harpună (6).

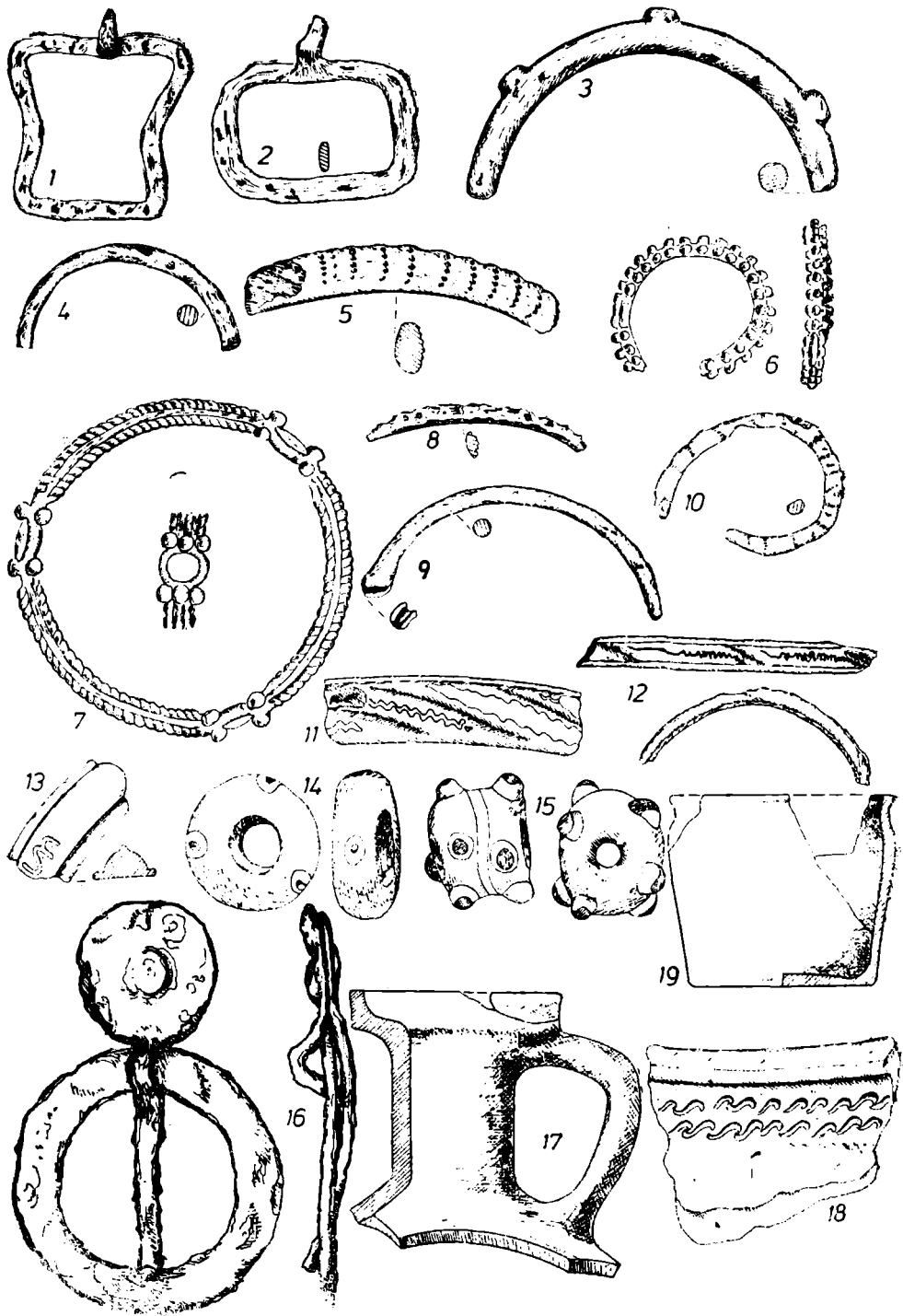
Pl. 25.1-4, Țambouri de scut.

Pl. 26.1—7, 14—18, diferite ustensile și accesorii la îmbrăcăminte; 9—21, figurine din lut ars; 22, piesă de lut ars cu impresiuni; 23, obiect de piatră; 24, amulet (?) de piatră.

Pl. 27.1—39, piese de harnașament, de podoabă și accesorii la îmbrăcăminte.

Pl. 23.1—18, piese de podoabă și accesorii la îmbrăcăminte.

SUMMARY

This book means to be a monograph of the Dacian fortified settlement of Tilișca — the first work dedicated to that Dacian habitat. The author considered all available elements of material and spiritual culture systematically, and succeeded in offering a rich and complex survey of the local civilization between the 3rd century B.C. and the second century A.D. The considerations on the discovery of the biggest Dacian mint are of an outstanding interest.

This book was drawn up in six chapters: the first one makes a brief presentation of the location of the settlement, of the geographical and economic features of the region and of the historical-archaeological environment.

The second chapter describes the development of the archaeological excavations, starting from stratigraphical observations. It was noted that the vegetal layer is somehow thicker on the terraces made during the Latène, up to 20 cm, and having a gray-greenish colour, with yellowish tinges. Here and there, fragments of Latène pottery, and small pieces of burnt clay appear in that layer. The basis of the cultivated layer appears relatively distinctly, being much darker in colour. Its thickness goes up to 30—40 cm. Following the making of terraces on the hill slope, the land underwent great changes. Big quantities of earth were removed from higher places, and so the ancient cultivated layers shifted extensively, which mixed the archaeological material too.

There are also presented the excavations connected with the system of fortifications (fig. 2—4). The outer wall emerged by digging a ditch within the fortification — while the resulting earth itself made up the body of the wall. The inner and outer wall were all consolidated by stones gathered inside them, in a continuous line all along and on both sides — which resulted in two frames granting stability (fig. 2—4). The inner wall lacks a ditch along a certain stretch, having only an exterior slope. The slope is topped by a fighting platform, 9—10 m or even higher above the immediately inferior terrace. The line of the superior defensive wall also comprises two dwelling towers (fig. 5—6). The dwelling tower 1 was disclosed on its southern, western and partially eastern sides. The emplecton building is almost the same as that of the Costești (Hunedoara county) and Căpiîna (Alba county). The brick wall started above the emplecton, covering the building *opus quadratus* along its breadth. The bricks, containing little pieces of straw, poorly burnt, were the size 48 cm/26 cm/8—8.5 cm. The wall was 2.12 m thick all around, with the

exception of the eastern side where the wall was linked to the rock and so had no exterior area, partially.

The vestiges do not allow us to draw a firm conclusion that the dwelling towers of Tilișca had ~~stairs~~, but there is no doorway up to an appreciable height, which would mean that outer wooden stairs of access to rooms built relatively higher were probably employed.

The dwelling tower No. 2, east of the superior plateau, was not preserved well, there are just several stone blocks and broken brick. But one can distinguish the traces of the rock being well polished for the construction of the wall, and it has the same area as tower No. 1, so one can deduce they were of a similar size.

Then, there are described the excavations on the superior plateau. To the south of terrace No. 2, on the superior plateau, a reservoir was built. The water appeared in a round shape, with a diameter of 5.5 m, and the biggest depth was of one meter. The total volume was of about 25 cu.m.

Chapter 3 provides an analysis of the dwellings, workshops and ditches. The Hallstatt dwellings are semi-huts, not deeply dug into the ground. They are of modest size, with sides of 2 and 3 m, or even more. They were not of a perfectly regular shape, but, nevertheless, they were somehow round. Inside them, there were rich traces of ash, coal and pottery fragments. There have been found even whole hearths, where they had not been destroyed in time.

The dwellings of the second Iron Age, with the exception of the dwelling towers, are wooden buildings on the ground. The walls were of logs and plaited twigs, fixed with clay. The inhabited area was usually limited at one or two rooms (dwellings 19 and 21, for instance). In almost all cases there were found hearths. The tools found prove the practice of various crafts — and the fact that such tools were found in the same places as household objects shows that craftsmen practically worked at home. Nevertheless, there existed also workshops proper — e.g. in dwellings nos. 12, 21, and 28. The rooms were of 3—5 m long, or even bigger, and the roof was of shingle probably, considering the great number of nails found. In one place they also found *imbrices* and *tegulae*, where there was a forge and the roof had to resist the heat of the smith's fire.

The 4th chapter presents archaeological material.

Three kinds of paste are to be distinguished in the Hallstatt period: fine, intermediate and inferior. There are usually big vessels, with well marked shoulders and an even neck, and a rather narrow bottom in comparison with the rest of the vessel. Their colour was black, with the interior brick-red, sometimes with a yellowish tinge.

The bowls were widely open, with a smooth or undulated edge. They were often decorated with garlanded grooves in the interior, thinner than the exterior ones. Some of them had concentric grooves.

The cups are of two types: 1) low ones, with handles rounded above its level (plates 3/2; 4/10, 11), with an *omphalos* (pl. 2/10), the bottom not separated from the rest. Type 2) cups have a truncated cone shape, with walls severely curved in the handle zone.

The second category of paste was employed in making smaller vessels, with a bulging middle part and a neck ended in a straight line (plate 4/4). They were also coloured. Some vessels are sphere shaped,

with a cylinder neck, with a void leg and polished interior (plate 5/6); there are also small cups with a cylinder shaped neck and a handle fixed at the upper edge and the shoulder of the vessel.

The widely open bowls have curved walls and are decorated with oblique grooves round the outer part (plate 3/11; 4/3, 8; 5/3). Some bowls have an ornament shaped as S, in two rows under the upper edge, or as a small closed spiral, resembling the motif of tangent circles.

The cups have walls curved outwards, with a straight upper edge (plate 4/9), and the handle, shaped as a bar, is fixed at the upper edge and at the middle of the body, rounded higher than the level of the cup.

The last type of paste is of inferior quality, and less burnt. They made out of it the so-called sack-vessels (plate 3/9), with a bulging body and a relatively wide upper opening. They are decorated with irregular buttons on the outer area (pl. 5/7). Sometimes they are decorated with an alveolate girdle. That kind of paste too was employed in making large vessels, with a neck undifferentiated from the rest, and handles fixed under the upper edge, at the neck. There are also small vessels made out of that category of paste (plate 4/2).

Mention should be also made of the weaving implements (plate 14/2), zoomorphous figures (plates 26/8—12; 19—21), as well as the iron dagger, a particularly important piece, derived from a Peschiera type model (plate 1/1).

This chapter also describes the archaeological material of the second iron age.

The ceramics is divided into three categories: 1) fine paste made by hand and polished at the exterior, black or gray-black, well burnt; 2) porous paste worked by hand and 3) fine paste worked on potter's wheel. Big vessels were produced in the first category (plates 5/12, 6/2, 5), cups, sometimes narrow in shape (plate 6/3), or broader (5/11); there are vessels in the shape of double truncated cones (plates 6/5; 5/11), with a well marked line of contact between the two cones; with others, that line is not marked (plate 6/3). They are level-bottomed, sometimes with a low margin (plate 6/5). The bowls have a double truncated cone shape (plates 6/2, 6) or a bulging shape with a cylinder-shaped neck. Some of them have a handle. The bowls have two possible forms: 1) deeper, with walls high enough (plate 6/7; 2) broad; and lower; their edges are inclined outwards.

The *fruit dishes* are made out of the finest paste; the walls can be broader, or narrower, and the edge relatively thicker or thinner.

The small *cups* are to be mentioned among the vessels having the shape of double truncated cones, and the edges oblique. The *lids* have usual, known shapes: a conic body and a levelled button, narrower at the base (plate 13/7).

The pottery made of porous paste is more numerous. The vessels are more deeply blackish, or have at least brownish-brick coloured zones, because of the non-homogeneous burning. In this category, there are included all kinds of vessels, jars, bowls, cups, pots, lids, sieves a.s.o.

The *vessels* which are a kind of jars, of big size, up to 0.50 m height, or even bigger. Some of them have a kind of rough ornamentation added (plates 6/9; 7/1; fig. 13/2).

Jars of a usual size are many and bear all characteristic features of their kind. They are rather richly ornamented: lines, waving lines, finger impressions, buttons, alveolate bands, incised lines a.o.

The *cups* (plate 9/1—3) are not numerous. They are generally blackish, have a double truncated cone shape, with a cylinder neck and level bottom, while their handle is fixed at the upper edge and shoulder.

The *bowls* (plates 12/3, 5, 6) have a level bottom or have a little elevated frame. There are some with a slightly curved shape of the walls, ending in straight upper edges, or with oblique walls and rounded edges (see fig. 13/3).

The *pots* made of porous paste generally have a round shape. Their upper part ends in a thick edge, rounded or straight; they usually have no handles.

The *Dacian cups* (6/9, 10; 7/7; 15/1), numerous enough, are made of ordinary paste and have the usual shape.

The *sieves* (plates 9/6) are only two in number (one had to be completed). They are very much like the cups, and its interstices are to be seen also on the lateral walls, above the bottom.

The book further describes the vessels made on the *wheel*, out of fine paste. They are the best made Dacian pieces of pottery. Among them are fruit plates (plate 8/5), cups, bowls, jars, lids a.o. There are fruit plates of a semi-oval shape, others are deeper, and a horizontal edge. The *pitchers* have a narrow neck (plates 10/11; 11/1, 4, 5), and their upper edge is often flaring outwards. The *cups* were in the shape of double truncated cones, with a slightly concave base or a low frame (plates 8/3, 9, 10; 9/5; 11/1, 3). The *bowls* have been only found broken, fragmentarily. They have oblique walls and a slightly protruding shoulder line.

The *pots* (plates 10/6; 11/8; 21/10), as a separate group, have to cover vessels with a broad upper part, a bulging body and a short neck, or no neck. Sometimes, they were provided with a ring at the bottom.

A fragment of *Delian cup* was found, being adorned with a stylized leaf (plate 8/11).

The *large jars* are well burnt, of a brick-red colour. The same kind of paste was employed for *provision vessels*; on their shoulders, a waving line is drawn between horizontal lines.

The grinding implements are made of volcanic stone and they have a typical shape. Only one of them, made of river stone, has a rectangular shape and was used to perform a straight movement (plate 14/4a—c).

Then, there are described the iron tools: sickles, knives, scissors, chains and many others.

The harness accessoires of iron and bronze are also treated; they appear in plates 24/2, 7, 8, 11, 12, 16; 27/3, 4.

In the category of weapons, mention should be made of the spear heads, the fragments of a curved sabre (re-used), two iron *umbos* and a lance head.

There were also found four coins, *denari* from the time of the Republic, two local imitations after such coins, as well as 14 coin moulds and three iron bars, known in the specialized literature.

They found garment accessories and jewels proper.

The *imported pieces* are very important too, in that context, e.g. those shown in plates 20/1, 27/32, 27/31, 27/35, 26/5, 11/9, 26/2 a.s.o.

Chapter 5 provides a chronological and cultural survey. The investigation of the Hallstatt material has led to the conclusion that the settlement of the first iron age of Tilișca should be considered to belong to Hallstatt A₂, and that it continued up to stage C of the same. It was contemporary with the settlements of Reci (Covasna County), of Mediaș (Sibiu County), of Lechința de Mureș (Mureș County) and Drîmbar-Teleac (Alba County), showing a great number of analogies with them.

As far as the Latène habitation is concerned, the earliest materials date back to the beginning of the 3rd century B.C. and the habitation continued uninterrupted up to the Roman Conquest (A.D. 106). The settlement passed through two stages: Tilișca I represents the Hallstatt habitation, and Tilișca II the second iron age. The latter has been divided into Tilișca II A, before the terrace works and Tilișca II B, the last stage of habitation. The turn between the two stages occurred in the first century B.C.

Chapter VI is dedicated to the general historical conclusions drawn by studying all settlements of the „Cățânaș“ hill, as well as their relations with the Greco-Roman world, judging by the imported pieces found there and by the discovery of a mint workshop which produced Roman republican denari.

INDICE GENERAL

A

Abdel Mohsen El-Khashab 87
Açkner M. J. 14
Adam V. 89
Andrieşescu I. 99
Apahida 110
Apoldu de Sus 13, 14
Apollonia 104, 107
Arad-Gai 77
Aristotel 87
Avenches (Elveția) 87

B

Babadag 97, 98
Babelon E. 81—83, 86—88, 90
Balta Verde 96
Banciu A. 17
Banciu D. 17
Basarabi 97, 98
Berciu D. 8, 11, 73, 74, 77, 80, 98, 103
Berciu I. 18, 50, 96
Bîlvăneşti 97
Bîţca Doamnei 102
Blăjan M. 78
Bradul 96
Branga N. 13
Braşov 86
Bucureşti-Tei 109
Bucovală M. 100
Bujor Exp. 79
Burebista 94, 106
Buridava dacică 73
Bylau-Plătenice 96

C

Caius Naevius Balbus 93
Caligula 86
Căplina 101
Cătunul Viilor 13
Căţănaş (Căţinaş) passim
Cehoslovacia 96

Cernatu 95, 97, 98
Chirilă E. 18
Chiţescu M. 100
Cibin 11, 14
Ciumeşti 76, 78, 110
Claudius 86
Coconi 109
Comşa E. 74, 77, 96
Condurachi E. 8
Costeşti 101
Covasna 95
Crişan I. H. 9, 18, 62, 66—70, 77, 78, 99, 100, 110

D

Daicoviciu C. 9, 18, 23, 24, 72, 74, 75, 78, 86, 93, 101
Daicoviciu H. 8, 9, 18, 72, 100, 101
Dâmăroaia 109
Déchelette J. 73
Dezmir 78
Dipşa 110
Dobrosloveni 74
Drimbar-Teleac 96—98, 103
Dudău O. 18
Dumbrăghiţa 14
Dyrrhachium 104, 107

E

Eggers J. 79, 100, 101, 107

F

Făerag 16
Fedeleşeni 72
Filip II 14, 86, 87
Fîntinele 13
Floaşiu I. 7, 16
Floca O. 9, 50, 76, 88, 100
Florescu A. 18
Forcellini 91
Forrer R. 9, 50, 76, 88, 100

F-G

Galeș 7, 8, 11, 14, 17, 25, 33
 Gáva 95, 98
 Geograful din Ravenna 14
 Sf. Gheorghe-Bedeaza 63, 109, 110
 Glodariu I. 7, 8, 9, 13, 71, 72, 74,
 79, 80, 100, 101, 107
 Göllner Th. 18
 Gogoșu 77
 Gooss C. 9, 12—14
 Gostar N. 72
 Grădiștea Muncelului 36
 Gross-Pold (Apoldu de Sus) 13
 Gura Rîului 14
 Gușterița 12, 13

H

Haevernick T. 9, 99
 Halke H. 90
 Hallstatt *passim*
 Hașeganu I. 9, 12
 Horedt K. 9, 13, 18, 63, 69, 78, 79,
 96, 97, 99, 100

I

Iaroslavschi E. 9, 71, 72, 74
 Iliescu O. 76
 Insula Banului 96, 98

J

Jina 11
 Jung J. 13

K

Kossack G. 11, 12
 Kraskovská L. 76, 100

L

Lalu D. 17
 Lechința de Mureș 96—98, 103
 Lemaire V. 87, 88
 Luca O. 8
 Lucius Plaetorius Cestianus 83, 91
 Ludești 86
 Lupu N. 8, 12, 14, 24, 33, 50, 54,
 64, 77, 78, 89, 93, 98, 100, 108, 110
 de Luynes 87

M

Macrea M. 50, 72, 76, 80, 86, 110
 Marcus Lucilius Rufus 82

Marcus Marcius 82
 Mărghitan L. 100
 Miclăuș G. 17
 Miercurea Sibiului 14
 Mihai I. 17
 Mihăilescu V. 12
 Mitrofan I. 18, 72, 76, 100
 Moigrad 109
 Montelius O. 79
 Morești 99, 100
 Morintz S. 96, 97
 Müller F. 12, 13
 Müller H. 13
 Müller-Karpe H. 80
 Munteanu D. 18

N

Nägler Th. 8, 12, 18
 Necrasov O. 18, 31
 Nestor I. 12, 74, 99
 Nicolăescu-Ploșor C. S. 18, 74, 75,
 77
 Nistor N. 7, 16
 Noua (cultura) 103
 Novaci 97

Ocna Sibiului 12
 Oradea 109

P

Până V. 18
 Paray le Monial (Franța) 86
 Paul I. 7, 12, 13, 16, 18
 Pârvan V. 12, 13, 16, 18
 Peschiera (Italia) 97
 Petrescu-Dimbovița M. 8, 13, 97
 Piatra Neamț 102
 Picenum (Italia) 80, 104
 Pink K. 14
 Piscu Crăsani 62, 99
 Pittioni R. 10, 78
 Pîriul Negru 11
 Pișu A. 17
 Ploșor 98
 Poiana (Piroboridava) 62, 67, 72,
 86, 96, 99
 Pop E. 13
 Popa Al. 18, 96
 Popa D. 18
 Popa M. 18
 Popescu D. 12, 76, 96, 100
 Popescu E. 18
 Popești 78, 97, 98
 Popești pe Argeș 107
 Popești-Leordeni 109
 Popești-Novaci 96, 109
 Popovici D. 18

Popovici R. 80
Porolissum 72
Porumbenii Mari 96—98
Posta B. 103
Protase D. 109, 110

Q

Quintus Caecilius Metellus 82

R

Reci 95, 97, 98, 103
Reissenberger J. 12
Roman P. 96
Ruga Gh. 7, 16
Russu I. I. 18
Rusu M. 18, 72, 76, 100, 110

S—Ș

Sacidava 14
Sadu 13
Sălașul de Sus 88
Săliște 11, 14
Sărăcsău 100
Schrănil J. 78, 96, 99
Schroller H. 12
Sempronius Pitio 81, 91
Sibiu 12
Sighișoara 109, 110
Șimleul Silvaniei 109
Snagov 109
Sofia (Bulgaria) 87
Stănescu M. 8, 18
Stănese I. 16, 17
Stoica M. 18
Stoicovici E. 54, 89
Șura Mică 12, 13
Sydenham E. 81, 82
Syme R. 18
Székely Z. 10, 95, 96

T—Ț

Tara Oltului 12
Téglás G. 14
Teleac 96—98, 103
Terschak V. 8, 18
Thasos (insula) 14
Tiberius 86
Tilișca *passim*
Tinosu 109
Tipuriță I. 17
Titus Carisius 90
Tocilescu Gr. 12
Toepfer V. 12
Tomis 100
Tonch H. 18

U

Ulpian 91

V

Valase D. 17
Vasiliev V. 79
Virtop 98
Vulpe Al. 74, 96—98
Vulpe Ec. 78
Vulpe R. 67, 71, 72, 76, 78, 86, 100,
107

W

Walke N. 71, 80
Weinrich Fr. 8
Wietemberg 12, 98, 100
Winkler J. 90
Wittstock M. 8, 18

Z

Zaharia E. 10, 95, 96
Zirra V. 76, 110

Redactor: IOAN OPRÎȘ
Tehnoredactor: ȘTEFANIA MIHAI

Col de tipar: 10+16 pag. planșe
Bun de tipar: 17.11.1989

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ

Municipiul Cluj-Napoca

B-dul Lenin nr. 146.

Republica Socialistă România

Comanda nr. 102

